

GLASILO

INŠTITUTA ZA SLOVENSKI JEZIK FRAŃA RAMOVŠA ZRC SAZU

JEZIKOSLOVNI ZAPISKI 10.1

JEZIKOSLOVNI ZAPISKI

ISSN 0354-0448

Uredniški odbor

Metka Furlan, Janez Keber, France Novak, Vera Smole

Urednik

Janez Keber

Prevod izvlečkov in povzetkov v angleščino

Nanika Holz

Prelom

Brane Vidmar

Oblikovanje

Milojka Žalik Huzjan

Naslov uredništva

Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU

Novi trg 4, 1000 Ljubljana, Slovenija

Telefon: 01 4706 160, faks: 01 425 77 96

<http://www.zrc-sazu.si/isjfr/jezikosl.htm>

E-pošta: isj@zrc-sazu.si

Cena posamezne številke: 1500 SIT

Naročila sprejema

ZALOŽBA ZRC, p. p. 306, 1001 Ljubljana

Telefon: 01 4706 464, faks: 01 425 77 94

E-pošta: zalozba@zrc-sazu.si

Jezikoslovni zapiski so glasilo Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU in slovenska znanstvena jezikoslovna revija. Izhaja od leta 1991, od 3. letnika 1997 vsako leto, od 2001 dvakrat letno. V njih domači in tuji raziskovalci slovenskega in drugih slovanskih jezikov objavljajo svoje izsledke ter ocene in poročila o najnovejših slovenskih in tujih jezikoslovnih delih.

Jezikoslovni zapiski so uvrščeni v mednarodni bazi podatkov MLA International Bibliography of Books and Articles on the Modern Languages and Literatures, New York in v CSA (Cambridge Scientific Abstracts) Linguistics & Language Behavior Abstracts (LLBA).

Tiskano s podporo Ministrstva za šolstvo, znanost in šport Republike Slovenije

Tisk: Present d.o.o., Ljubljana

© 2004, ZRC SAZU

JEZIKOSLOVNI ZAPISKI

Glasilo

Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša

10 • 1

2004

JEZIKOSLOVNI ZAPISKI 10 • 2004 • 1

V **Jezikoslovnih zapiskih 10 • 2004 • 1** sodeluje 13 avtorjev in avtoric s 14 prispevki. Prvi zvezek 10. letnika **Jezikoslovnih zapiskov** vsebuje v poglavju **I. RAZPRAVE IN ČLANKI** deset prispevkov in v poglavju **II. GRADIVO, OCENE, POROČILA** štiri prispevke.

Med sodelujočimi avtorji in avtoricami je razen raziskovalcev in raziskovalk z Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša (= ISJ) več zunanjih sodelavcev:

I. dr. *Majda Merše* (ISJ), dr. *Andreja Žele* (ISJ), mag. *Robert Cazinkič* (Filozofska fakulteta Ljubljana), dr. *Maria Wtorkowska* (Filozofska fakulteta Ljubljana), dr. *Irena Stramljič Breznik* (Pedagoška fakulteta Univerze v Mariboru), *Elena Savelieva* (Pedagoška fakulteta Univerze v Mariboru), mag. *Silvo Torkar* (ISJ), dr. *Drago Unuk* (Pedagoška fakulteta Univerze v Mariboru), *Peter Jurgec* (ISJ), dr. *Peter Weiss* (ISJ);

II. dr. *Andreja Žele* (ISJ), *Janez Keber* (ISJ), dr. *Andreja Legan Ravnikar* (ISJ), mag. *Alenka Gložančev* (ISJ).

Ljubljana, 26. 7. 2004

Janez Keber

VSEBINA

I. RAZPRAVE IN ČLANKI

Majda Merše, <i>Besednovrstna in druga slovnična problematika besedja slovenskih protestantskih piscev 16. stoletja</i>	7
Andreja Žele, <i>Povedkovnik v slovenščini</i>	33
Robert Cazinkič, <i>Pojmovanje odvisnika in razmerja med nadrednim in odvisnim stavkom</i>	43
Maria Wtorkowska, <i>Funkcije prefiksu w(e)- w polskich formacjach czasownikowych</i>	59
Irena Stramljič Breznik, <i>Struktura besednodružinskega slovarja slovenskega jezika za črko B</i>	71
Elena Savelieva, <i>Frazemi s pomenom 'piti' in 'biti pijan' v slovenskem in ruskem jeziku</i>	93
Silvo Torkar, <i>K izvoru in pomenu krajevnih imen Prvačina in Prebačevo</i>	103
Drago Unuk, <i>Nelinearna struktura zloga</i>	107
Peter Jurgec, <i>Antihiatški pojavi v knjižni slovenščini</i>	125
Peter Weiss, <i>ZRCola: vnašalni sistem za jezikoslovno rabo v programu word</i>	145

II. GRADIVO, OCENE, POROČILA

Andreja Žele, <i>Merilo jezikovne naravnosti kot eno od možnih meril za izbiranje slovarskega ponazarjalnega gradiva in korpusov - O knjigi Janeza Orešnika <i>Naturaless in (morfo)syntax english examples</i></i>	155
Janez Keber, <i>Valerij Mokienko, Alfréd Wurm, Česko-ruský frazeologický slovník (Olomouc 2002)</i>	163
Andreja Legan Ravnikar, <i>Maria Karpluk, Słownik staropolskiej terminologii chrześcijańskiej (Kraków 2001)</i>	169
Alenka Gložančev, <i>Slovarska delavnica v Leksikološki sekciji Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU v obdobju 1977-2002</i>	177

I. RAZPRAVE IN ČLANKI

Besednovrstna in druga slovnčna problematika besedja slovenskih protestantskih piscev 16. stoletja

Majda Merše

IZVLEČEK: Prispavek ima namen okvirno in z izbranimi tipi predstaviti problematiko besednovrstnega označevanja besedja, zajetega s popolnim izpisom del slovenskih protestantskih piscev 16. stoletja. K zanesljivim in ustreznim rešitvam prispevajo poleg rezultatov analize celovitega gradiva tudi novi teoretični razmisleki, upoštevanje razvojnih sprememb v slovenskem jeziku ter upoštevanje jezikovnozgodovinskih dejstev, veljavnih za tiste jezike, ki so na slovenščino neposredno ali posredno vplivali, zlasti za nemščino. Na nujnost poznavanja realnega obsega besednovrstnih vlog posameznega leksema je pokazano na osnovi podrobnejše analize besedice kje (< kej), ki lahko nastopa samostojno ali kot sestavina zloženke.

ABSTRACT: On the basis of individual typified examples this article brings a general overview of part-of-speech tagging of corpus material collected from complete excerpts of the works of the 16th century Slovene Protestant writers. The results of the analysis based on the entire corpus, new theoretical perspectives, the consideration of developmental changes in the Slovene language, of linguistic and historical facts – especially for those languages which had direct or indirect influence on Slovene, especially German – contribute to reliable and appropriate solutions. Just how necessary it is to identify the real scope of part-of-speech realizations of an individual lexeme is shown through a detailed analysis of the lexeme kje (< kej) which can occur alone or as a part of a compound.

O V Sekciji za zgodovino slovenskega jezika Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša je leta 2001 stekla priprava besednovrstnega popisa besedja,¹ zajetega s popolnim izpisom petdesetih ohranjenih del slovenskih protestantskih piscev 16. stoletja.² Popis nastaja tudi kot nujna delovna predstopnja slovarske

¹ Delovni naslov naloge je *Besedišče slovenskih protestantskih piscev 16. stoletja*.

² Dosedanjim 49 popolno izpisanim delom bo dodan še popolni izpis Trubarjevega prevoda Matevževega evangelija (*TA EVANGELI SVETIGA MATEVSHA*, 1555). Ta je bil doslej zastopan z izbirnim izpisom, s katerim so bile zajete vse jezikovne razlike, ugotovljene primerjalno s popolno izpisanim Trubarjevim delom *TA PERVI DEIL TIGA*

obdelave besedja. Izšel naj bi v knjižni obliki. Pokazal naj bi na bogastvo besedja, uporabljanega v 16. stoletju, s pripisanimi okrajšavami virov pa naj bi opozarjal na razširjenost rabe leksemov. Kot vir zanesljivih podatkov, ki temeljijo na strokovno in tudi časovno zelo zahtevni analizi popolnega gradiva, bo lahko že pred izidom slovarja dajal odgovor na vprašanje, kdaj se je katera izmed enot prvič pojavila v slovenskem (knjižnem) jeziku,³ ali pa bo – ob pomoči že znanih dejstev in drugih virov⁴ – omogočal zanesljivo sklepanje o tem.⁵

0.1 Razmišljanje o načinu izvedbe dela, zlasti pa o najprimernejšem prvoobdelovanem besedilu ter o najbolj smiselnem nadaljnjem zaporedju del, je pripeljalo do sklepa, da bi bilo z besednovrstnim označevanjem enot najprimerneje začeti pri besedju Dalmatinove Biblije, 1584 (dalje DB 1584), ki je najobsežnejše⁶ ter glede jezikovne norme sočasno najbolj izoblikovano, razvojno pa najbolj vplivno protestantsko besedilo. Dalmatinovo upoštevanje Lutrove Biblije kot osnovnega prevodnega zgleda je hkrati omogočalo tudi primerjavo, ki je bila v veliko pomoč pri reševanju oblikovno in pomensko težje razumljivih besed in besednih zvez ter pri odkrivanju tistih ustaljenih besednih zvez, ki zrcalijo tuje skladske vzorce. Izkušnje, dobljene pri vzporedno potekajoči obdelavi besedja manj obsežnih protestantskih del (DB 1578 in DJ 1575), so pokazale, da je bil izbor povsem pravilen, saj majhno število pojavitev oz. izpisov, z njimi pa praviloma le delna zaobseženost problematike, lahko vodi k napačnim sklepom.

NOVIGA TESTAMENTA, 1557. Ker je delo prvi slovenski prevod biblijskega besedila, bo zaradi cilja, ki je natančna kronološka predstavitev uporabe besed v posameznih protestantskih delih, izbirni izpis kot nezadosten nadomeščen s popolnim.

³ Besednovrstna karakteristika leksemov, ponekod dopolnjena še z drugimi slovničnimi obvestili (npr. o osnovnih kategorialnih lastnostih, kot je spol pri samostalniku, vid pri glagolu, morebitna nesklonljivost pri samostalniških besedah ali nepregibnost po spolu, sklonu in številu pri pridevniških besedah, o razlikovalno nujnih vrstah zaimkov, števnikov in prislovov, o spremenljivi pravopisni podobi itd.), ločevanje enakoizraznic ter informacija o besedilih, kjer so uporabljeni, bodo le najbolj vidni, široki rabi namenjeni rezultati dela. Med vzporedne, na zunaj manj vidne, predvsem za nadaljnje slovarsko delo pa izredno pomembne rezultate dela je treba prištevati še dokončno urejenost zelo kakovostne (združene) listkovne kartoteke, strokovno dozorevanje delavcev in s tem njihovo usposabljanje za zahtevno redakcijsko delo ter številne objave, ki prinašajo nova spoznanja o jeziku slovenskih protestantskih piscev 16. stoletja, neposredno ali posredno pa jih je spodbudilo prav razmišljanje o slovnični in besednovrstni problematiki besedja.

⁴ Preverjanje morebitne uporabe leksemov v slovenskih rokopisnih spomenikih omogočajo obstoječi slovarski popisi. Prim. *Brižinski spomeniki*, Znanstvenokritična izdaja, Ljubljana, 1992; Mikhailov 1998 in 2001, Toporišič 1992a itd.

⁵ O pomenu nastajajočega popisa protestantskega besedja prim. Novak 2002, 183.

⁶ Listkovna kartoteka, zbrana s popolnim izpisom DB 1584, šteje pribl. 960.000 enot, kar je skoraj tretjina celotnega gradiva, zbranega za slovar jezika slovenskih protestantskih piscev 16. stoletja (pribl. 3.160.000 listkov). Skoraj s polovico enot naj bi bila DB 1584 predvidoma udeležena tudi na seznamu vseh izpisanih leksikalnih enot. Njen dokončni alfabetař je v pripravi, »neprečiščen« pa šteje 11.200 enot.

0.2 Z razmahom dela se je postopoma razkrivala tudi izredna obsežnost, zahtevnost in težavnost naloge. Nerešena problematika, tako že uzaveščena kot tista, ki se je v delovnem procesu nanovo odpirala, je terjala številne nove teoretične razmisleke. Neštetokrat se je potrdilo spoznanje, da je pravilna slovnična (zlasti besednovrstna) ali/in pomenska opredelitev leksemov možna le ob hkratnem upoštevanju razvojno pogojenih sprememb na različnih ravneh jezikovne zgradbe slovenskega jezika ter na osnovi sistemskega jezikoslovnega gledanja⁷, neredko pa šele ob upoštevanju jezikovnorazvojnih dejstev, uveljavljenih v neposredno ali posredno vplivnem tujem jeziku, najpogosteje v nemščini. Prav tako se je izkazalo, da je pri težje razumljivih primerih nujno potrebno odkriti »območje rabe« obravnave enote in se tako vsaj okvirno seznaniti z njeno slovnično funkcionalnostjo in pomensko razsežnostjo. Šele na taki osnovi sta njena sistemska umestitev in slovnična opredelitev lahko bolj zanesljivi. Praksa je prav tako pokazala, da do najustrežnejših in medsebojno usklajenih rešitev navadno pripelje le sistemsko in povezano reševanje problematike, ki hkrati preprečuje tudi preztje česa.

1 Problem rekonstrukcije izhodiščne oblike pri pregibnih besedah, če ta ni izpričana, je eden temeljnih problemov zgodovinske leksikologije in leksikografije. Nanj nenehno zadevajo tudi delavci, ki pripravljajo besednovrstni popis besedja.⁸ Z njim – in s številnimi drugimi – so se v procesu zbiranja in urejanja gradiva za slovar jezika slovenskih protestantskih piscev vsakodnevno srečevali tudi izpisovalci in pregledovalci izpisov,⁹ vendar ga zaradi posamičnih, nepovezanih pojavitev besed, hitrega poteka dela in nemožnosti preverjanja pravilnosti izpisa s soočanjem s kasneje nastalo celoto, ki jo sestavljajo vse pojavitve, ni bilo mogoče vselej ustrezno rešiti, čeprav je bilo veliko (teoretično premišljenih in praktično preizkušenih) izpisovalnih pravil skorajda optimalnih. Ustrežnejše reševanje tovrstne problematike v okviru potekajoče naloge omogočajo popolni izpisi, zapletajo pa jo redke ali celo posamične pojavitve besed, skorajda v enaki meri pa tudi neobvestilnost in istovrstnost izpisov. Neredko jo otežuje nepoznavanje jezikovne realnosti, ki je tudi upoštevanje informacij, dostopnih v »klasičnih« priročnikih in razpravah s področja zgodovine jezika, ki vključuje tudi 16. stoletje, vedno ne osvetli docela.

1.1 Že dolgo je npr. dogovorno rešen problem, kako ravnati v primerih, kadar so izpričani le odvisni skloni (npr. *h'baŋni*), iz katerih je mogoče sklepati na dvojno izhodišče (npr. na *basen* in *basna*, ki sta v DB 1584 v pogostnostnem razmerju 9 (8x *basen* in 1x *bajsen*) : 2): uvrščajo se k pogostejši, bolj verjetni iztočnici. Izpisovalci so listke opremljali z gesli, h katerim je bolj ali manj jasno usmerjala paradigma, nakazana z eno ali več izpričanimi oblikami. Pri preverjanju pravilnosti iztočnic oz. pri ponovnem določanju le-teh na osnovi celovitega gradiva prav tako

⁷ Oboje seveda temelji na nepogrešljivem poznavanju sodobne jezikoslovne teorije.

⁸ Na težavnost rekonstrukcije izhodiščnih oblik v primeru njihove neizpričanosti, zlasti pa pri oblikah, ki so za današnji čas nenavadne, je opozoril tudi France Novak (Novak 2002, 183).

⁹ Prim. Novak 1981/82, 34.

odloča paradigma, hkrati pa tudi izkazano sočasno pogostnostno razmerje različic. Na morebitno prekrivnost pa bo dodatno opozorjeno še z dopisanimi navzkrižnimi vodilkami. V DB 1584 npr. obstajajo iztočnične dvojice kot *britov* in *britva* (*britov* je nedvoumno, to je z imenovalniško ali tožilniško obliko, izpričana šestkrat, *britva*¹⁰ pa trikrat) ali *cerkov* in *cerkva*, ki sta domnevno v razmerju 274 : 1. Prekrivnih bi lahko bilo več sklonov, toda *cerkva* je nedvoumno izpričana samo 1x, zato je upravičeno združevanje odvisnih sklonov pod iztočnično *cerkev*, ki se v imenovalniški oz. tožilniški obliki *Cerkou* pojavlja 124x: *de je on ta S. Evangeli, kateri mora notèr do konza Svita s' vero inu Karfzhanjko Cerkovjo red oftati* (DB 1584, II,93b) – *Inu fo Baalov Pild štèrli, s' Baalovo Cerqvo red* (DB 1584, I,209b).

1.1.1 Enako zavajalne kot sklonske so lahko tudi spregatvene oblike. Pri zapisu *kir bèrli* (*obedan, na katerim je en tadèl, néma leffem pèrftopiti, bodi fì on flép, kruleu /.../ ali kir eno mréno na Ozhefsi ima, ali kir bèrli*) (DB 1584, I,73b))¹¹ ob odsotnosti zanesljivega opozorila na mesto naglasa odpira mesto za dvojno izhodišče (*brliti brlím/brliti brlím* in *brléti brlím*) oz. možnost za izbiro med glagoloma *brliti* in *brleti*, ki sta se v 16. stoletju domnevno rabila pomensko različno (*brliti* 'škiliti' in *brleti* 'goreti s slabim plamenom, medlo svetiti').¹² K najverjetnejši iztočnici *brliti* posredno usmerja tudi registrski niz s kranjskim izhodiščem *brliti*, kjer zapis prav tako ne opravičuje drugačne iztočnice (*Bèrliti* (Crajnki) *Dèrlyti, nahilje gledati* (Slovénki oli Besjázhki) (DB 1584, III,Cc IIIb)).

1.1.2 Od primera do primera se je treba odločati pri enkratnih pojavitvah besed, navedenih v sopomenskih registrskih nizih, torej zunaj sobesedila. Že Gjurin (1984, 201–202) je opazil, da so nekateri nizi besednovrstno mešano sestavljeni (npr.: *Lakomnik* (Crajnki) *Gajtig* (Coroŕhki) (DB 1584, III,CcVa)) in da so tako iztočnice kot njihove ustreznice pogosto težko besednovrstno določljive. Stabej (Stabej 1976) in Putanec (Putanec 1979) kot pisca slovarjev, ki prikazujeta besedje Registra, sta se besednovrstni oznaki lahko tudi ognila oz. sta jo mestoma določala analogično, po oblikovnem kriteriju. Znano pa je, da se je več sobesedilnih rab posameznih (pregibnih) besed znašlo v vlogi registrskih iztočnic, zato je treba te besednovrstno opredeljevati ob upoštevanju siceršnje rabe znotraj Biblije. Kranjski registrski iztočnici in koroški ustreznici niza pomensko sorodnih izrazov *Pohanu*, *friganu* (Crajnki) *roŕhtanu*, *prashenu* (Coroŕhki) (DB 1584, III,Dda) so zajete z iztočnicami *frigan*, *pohan*, *pražen* in *roŕtan*, na katere kaže sobesedilna raba oblik (npr. *V'pon vi s'Oljem je imaŕh ŕturiti, inu v'njej roŕhtanu pèrneŕti, inu je imaŕh v'koŕŕfeh friganu offrati*) (DB 1584, I,64b).¹³

¹⁰ Npr. *reshe s'lashami, kakòr ena oftra britva* (DB 1584, I,292b).

¹¹ Npr.: *keiner an dem ein Feil ist / sol erzu treten / er sey blind / lahm /.../ oder ein fell auff dem auge hat* (LB 1545, 241); *nihče, ki ima kako napako, ne sme pristopiti: ne slepec ne hromec /.../ ne kdo s pego v očesu* (SP 1996, 173).

¹² V Bezlajevem etimološkem slovarju je iztočnica *brléti* I pomensko opredeljena z naslednjimi, zaporedno naštetimi pomeni: 'medlo svetiti (o luči); slabo videti; škiliti'. Pripisana je tudi pripomba, da je v 16. stoletju bila v rabi oblika *berliti*, *berli* 'limis oculis adspicere' (Bezljaj 1976, 46).

¹³ Kot glagolsko obliko jih opredeljuje tudi Stabej (npr. *frigati* – *frigan* (Stabej 1976, 139)).

Slednja izključuje možno samostalniško ali (manj verjetno) prislovno razumevanje pojavitev. Tudi kranjska iztočnica *skrivne* ter ustreznica *otajne* iz četrtega stolpca (Hervazki, Dalmatinlki, Itrianski, ali Crafhki) (DB 1584, III, DdIIb) sta pridevnika,¹⁴ kar dokazujejo oblikovno prekrivne sobesedilne rabe, kot npr. *Ona se saftopi na skrivne beffede* (DB 1584, II, 142a).

Nekateri zapisi kažejo na realnost, ki se razhaja s sodobno jezikovno izkušnjo. V Registru DB 1584 se npr. v kranjskem stolpcu pojavlja iztočnica *Berlóga*, ki ostaja brez ponovitve v drugih protestantskih delih. Da gre res za imenovalnik samostalnika ženskega spola, posredno kaže ustreznica *jama* v drugem (koroškem) stolpcu Registra (DB 1584, III, CcIIIb), kjer so tako kranjske iztočnice kot narečne ali drugojezične ustreznice praviloma navedene brez razločevalnega sobesedila.

1.2 Pri hitro tekočem izpisovanju protestantskih del se ob bolj problematičnih primerih ni bilo mogoče zaustavljati. Izpisovalec je ob neodvisno pojavljajočih se oblikah istega leksema navadno sklepal na njemu najbolj znano izhodiščno obliko in jih lahko nehote pripisal tudi različnim iztočnicam.¹⁵ Primeri kot *Ti Hinavez, ismi poprej tu brunu is tvojga oka inu potle gledaj, de ismefh to troho, is tvoga Brata oka* (DB 1584, III, 34a) in *Ti Hinavez, ismi poprej Brunu is tvojga oka, inu potle pogledaj, koku Troho is tvoga Brata oka vunkaj vsamefh* (DB 1584, III, 6a) so se »znašli« pod gesli *izmiti* in *izmeti*. Združeno celotno gradivo je ob ustreznem oblikoslovnem preizkusu pokazalo, da gre za pregibanjske oblike glagola *izeti* oz. za tip *izeti, izmem*, ki ga izkazuje tudi Pleteršnikov slovar (PS I, 307). Reševanje težje, bolj zapletene, večplastne problematike je bilo neredko hote preloženo na kasnejši čas, ko bi k ustrežnejši rešitvi lahko pripomoglo celovito gradivo, ob njem pa tudi upoštevanje razpoložljive strokovne literature, občasno pa še poseben, širše raziskovalno zasnovan strokovni razmislek.

Analiza celotnega gradiva je pogosto pokazala na nujnost korekcije domnevnih izhodiščnih oblik oz. na potrebo po nastavitvi nove iztočnice. Popravek je bil npr. opravljen pri iztočnici **oče* > *oča* – *očeta*, saj sklonske oblike *oče* v DB 1584 ni. Na mestih, kjer bi se lahko uporabljal stari zvalnik *oče*,¹⁶ je zapisana oblika *oča* (*Ozha, daj meni ta dejl blaga, kateri meni flifhi* (DB 1584, III, 40b)). Pregled celotnega gradiva je vplival na novo določitev veljavnih sklanjatvenih vzorcev in na popravke imenovalnikov pri nekaterih prevzetih samostalnikih: npr. **faraon* – *faraona* > *farao* – *faraona*, saj pričakovanega imenovalnika **faraon* v DB 1584 ni potrdil niti eden izmed 234 izpisov (104x je zapisana oblika *Pharao*, 130x pa sklonske oblike, ki izkazujejo podaljšavo osnove z *n*); **evangelij* – *evangelija* > *evangeli evangelija*¹⁷ (samo dve enaki pojavitvi bi kazali na imenovalniško obliko **evangelij*,

¹⁴ Putanec obliko *otajne* prikazuje z iztočnico *otajno* (Putanec 1979, 182), Stabej pa obliko *skrivne* uvršča pod pravilno iztočnico *skriven* (Stabej 1976, 166).

¹⁵ Na razhajanje je vplivalo tudi večje število sodelujočih izpisovalcev ter pregledovalcev.

¹⁶ Prim. Ramovš 1952, 40, ki opozarja, da so tako okolje molitvena besedila z dolgo tradicijo rabe.

¹⁷ Npr.: *fkusi ta Evangeli* (DB 1584, III, 105a).

vendar tudi ti dve neprepričljivo:¹⁸ *Sakaj on je kakòr enu déte Ozhetu, s'mano v'Evangelij flushil* (DB 1584, III,108a)). V isti povedi rabljeni imenovalnik *nardus* in rodilnik *narda* jasno kažeta paradigmo, ki je ena izmed najbolj uveljavljenih tudi pri sklanjanju tujih imen:¹⁹ *Tvoje saffajenje, je kakòr en Paradish od Margranovih Iabulk, s'shlahtnim fadum, Cyprefh s'Nardom, Nardus s'Shaffranom, Kalmus s'Cynamomom, sovsemi shlahit drivejsi tiga Veroha, Myrre inu Aloes /.../ kakòr en ftudenez shivih vod, katere od Libana teko* (DB 1584, I,333a). Gre za vključenost v domač sklanjatveni vzorec, čeprav je imenovalnik prevzet. V DB 1578 in DB 1584 bi npr. lahko nepoučenega bralca k napačnemu imenovalniku vodila tudi oblika *s'enim Ephom moke* (DB 1584, I,149b), saj bi po analogiji obliki določil imenovalniško obliko *ef*. Upoštevanje vseh pojavitev, tudi izpričane imenovalniške *efa*, bi rešitev moralo razveljaviti (npr.: *Ta Shgani offer pak /.../ ima biti, fheft Iagnet pres tadla, inu en Oven pres tadla, inu vfelej en Ephä Shganiga offra* (DB 1584, II,83a)).

Pregled gradiva je vplival tudi na popravke iztočnic drugih besednih vrst. Pokazal je, da se glavni števniki *dvajset* v DB 1584 pojavlja le v obliki *dvajseti*²⁰ (npr. *INu Salomo je moral vsak dan k'shpishi iméti, trydeffeti Korau zhište Pfshenizhne moke, fheftdeffet Korau druge moke, deffet pytanih Govéd, inu dvajffseti Goved od pajfhe* (DB 1584, I,185b)). Ker se izrazno prekriva z vrstilnim števnikom, je treba obe vrsti števnikova z ustreznimi slovničnimi opozorili razmejiti. Vsako tako ločevanje je zlasti pri pogostejše rabljenih leksemih v okviru popolnega izpisa časovno zelo zahtevna naloga, saj praviloma terja branje in razumevanje zadostnega sobesedila. Slednje je posebej težavno pri kratkih in zato težje opaznih besedah ter besedah, ki pripadajo slovničnim besednim vrstam in izražajo slovnična razmerja,²¹ saj je za njihovo razumevanje potrebno obsežnejše sobesedilo.

1.3 V procesu označevanja leksemov s slovničnimi, med temi pa zlasti z besednovrstnimi podatki, se je jasno pokazala tudi svojska problematika prevzetih besed in tujk, tako enobesednih kot besednozveznih. Da bi bil njihov prikaz ustrezen in kolikor mogoče obvestilen, je bilo treba izdelati podrobnejša merila, kdaj naj bi se ti izrazi upoštevali kot del slovenskega besedišča, v kolikšni meri naj bi bile ohranjene in prikazane stopnje prevzemanja in kako naj bi se prevzetost in citatnost odražali pri slovničnem oz. besednovrstnem označevanju. Pri glasoslovnih različicah prevzetih besed, ki jih je večkrat težko ločevati od pisnih, so upoštewane različne stopnje podomačitve, zato jih je izkazanih več. Z odkrivanjem in navajanjem le-

¹⁸ Dvočrkovni zapis *ij* ima v DB 1584 in drugje lahko dvojno glasovno ozadje: *ij* ali *ji* (prim. Merše – Jakopin – Novak 1992, 334 in Merše – Novak – Premk 2001, 36–37).

¹⁹ Škrabec (1895 (1994), 237) jo uvršča med pet najbolj značilnih sklanjatvenih vzorcev tujih imen moškega in ženskega spola, ki jih izkazujejo dela slovenskih protestantskih piscev 16. stoletja. Ponazarja jo z zgledom *Ptolomeus, Ptolomea* in *Oseus, Osea, Oseu* (prim. Merše 1997, 40–41).

²⁰ Glavni števniki *trideset* se nasprotno pojavlja v dveh oblikah: *tridest* in *trideseti*.

²¹ To so veznik, predlog, členek in medmet. Prim. Toporišič 1992b, 289.

teh bo postopno mogoče natančneje določiti tudi pravila, ki so uravnavala različno in razvojno spremenljivo individualno normo.²²

1.3.1 Kot (medsebojno povezani) iztočnici bosta npr. predstavljeni v DB 1584 izpričani glasovni različici *antvela* in *antvila*,²³ ki se ločeno pojavljata tudi v drugih delih.²⁴ Prisotnost obeh je posledica časovno različnega prevzema oz. glasovno različno uresničene kontrakcije srednjevisokonemške oblike *hantwehele* (Striedter-Temps 1963, 82). Glasovne različice, ki so posledica domačega glasovnega razvoja in hkrati oblikoglasnega značaja, je smiselno obravnavati neiztočnično. V primeru s *tém vekfho andahťjo molio* (DB 1584, I,c1Va) gre po vsej verjetnosti za ponaglasno, vendar ne izglasno akanje,²⁵ za katero se s troložnostjo in ponovitvijo o-ja ponuja prilika le z orodniško obliko. Uresničevanje možnosti širitve o-ja v a v ponaglasnem položaju vpliva na soobstajanje oblik *zandohtjo/zandahtjo*, ki ga v različnem številčnem razmerju izkazujejo naslednja protestantska dela: TO 1564 (npr. *fandohtio* (TO 1564, 125a) – *sprauo Andahťio* (TO 1564, 116a)), TPs 1566, TC 1575, TT 1577, DC 1585 in TPo 1595, samo obliko *zandahtjo* pa TC 1550. Iztočnični prikaz pa nasprotno zahteva imenovalniška oblika *andaht*, ki je posledica tesne naslonitve na prevodni zgled. Z zaporedno navedbo vključenega nemškega odlomka in slovenskega prevoda jo izkazuje KPo 1567 in za njo JPo 1578. Npr.: *Der Walhen Andacht vnnnd der Deütſchen Faſten / ſind nit einer Bonen werdt. Tih Lahov Andahť, inu tih Nembcov poſt nei boba vredã* (KPo 1567, CVIII).

1.3.2 Rezultat sobesedilne rabe in glasovnega vpliva soseščine, ne pa različnega prevzemnega časa, so tudi različice, ki so posledica zvonečnosti prilagoditve okolici: npr. *Ony femkaj dèrzhé, de Amosh shvenkezhe* (DB 1584,

²² V primerjavi s Trubarjevo in Dalmatinovo prakso prevzemanja tujega besedja se kot močnejše individualiziran kaže Kreljev način vključevanja in jezikovnega prilagajanja tujega besedja. Razločuje ga večji delež besedja, izposojenega iz latinščine in romanskih jezikov, ter pogosto opazna manjša pisna podomačenost (npr. *beneficij, cetha, differencia, palacij, procesion* ter zapisi kot *bullã, bullenkramer, forteil, freithof, fürst, leithund, rath, sigill, ſigur* itd.). Razlike je mogoče odkrivati tudi med zgodnejšimi Trubarjevimi deli in TPo 1595, za katero so značilni smejejši prevzemi tujega besedja, na katere naj pokažejo naslednji vzorčni primeri: *ajgenſaſt, andtverh, avſhlokar, begerovati, burfiv, cbifah/cbifoh, cvivel in cvivlati* (ob *cvibel* in *cviblãti*), *farlih, farlihiſ, ferordnan, ferordnanje, firbcig, flisigiſ, forcug, frajhat, haringa, puſtabirati, redliſi, rihtig, ſramljan, ſramljãti, ſvermar/ſvermer* itd. Upoštevanje pisne podobe navedenih besed neredko kaže na še manjšo oddaljenost od nemščine, kot jo je mogoče slutiti iz glasovne uresničitve: npr. *aigenlhaffť, andtverh, aulhlokar* itd.

²³ *Antvela* je v DB 1584 izpričana trikrat (npr. *njegou obras je bil s'eno antvelo obvit* (DB 1584, III,54a)), *antvila* pa enkrat (*tvoj funť, kateri ſim jeſť v'eni antvili hranil* (DB 1584, III,43a)).

²⁴ *Antvela* je izpričana še v BH 1584 ter v obeh Megiserjevih slovarjih (MD 1592 in MTh 1603), *antvila* pa v DPa 1576 ter v TT 1557, TC 1575 in TT 1581–1582. Iz podatkov o virih, v katerih se različici pojavljata, je mogoče sklepati na razliko med Trubarjevim in Dalmatinovim izborom

²⁵ Prim. Rigler 1964, 100–101 in 1968, 95–97; Striedter-Temps 1963, 81.

II,50b). Nepopolna pisna ustaljenost pa je celo v DB 1584 vzrok za le pogojno zanesljivost sklepanja.²⁶ Glasovne različice, ki v Besedišču ne bodo prikazane kot besednovrstno opredeljene iztočnice, bodo predstavljene kot kazalčne iztočnice (npr. *amož gl. amoš*). Na morebitno razliko med zapisom in prikazom je s kazalkami obvezno treba opozarjati pri razmerjih tipa *bafanjski – basanjski* (različici sta v DB 1584 v pogostnostnem razmerju 2x : 5x; v Besedišču bosta predstavljeni kot samostojni iztočnici), ki posredno zrcalijo imensko problematiko, hkrati pa tudi zapisovalno negotovost protestantskih piscev.²⁷

Razlike nastajajo tudi zaradi različnega obravnavanja tujk in prevzetih besed. Vključenost leksema v slovensko sobesedilo se praviloma odraža v večji pisni, glasovni in oblikoslovni podomačenosti (1. zgled). Več sledov tujosti izkazujejo izolirano, najpogosteje na robu navedeni leksemi, oz. leksemi, ki so opremljeni s podatkom o izvornem jeziku, kar je pogosto celo vzrok za besednovrstno in slovničnokategorialno neopredeljenost leksemov v Besedišču (2. zgled). Npr.: 1. *Iest fim mojo lego s' Myrro, s' Aloefom, inu s' Zimetom pokropila* (DB 1584, I,319a); 2. *ta bodi Anatema^b, Maharam Mota* (DB 1584, III,96a) – ^b*Pan se rezhe Gèrzhki Anathema, Iudoujski pak Maharam* (DB 1584, III,96a).

1.4 Pri besednovrstnem urejanju besedja iz protestantskih del se kot večstopenjsko zapletena razkriva tudi problematika razmejčitve med enakoizraznostjo in večpomenskostjo. Obseg označevane enakoizraznosti prestopa meje enakoizraznosti, ki jo pozna oz. prepoznava današnji uporabnik slovenskega knjižnega jezika. Razširja se na zgodovinsko aktualno enakoizraznost in na enakoizraznost, ki jo vnašajo prevzeti izrazi. Samostalniku *log* (npr. *ta Log Olja* (DB 1584, I,69b)) je npr. pripisano razločevalno pojasnilo 'prostorninska mera',²⁸ da bi ne prihajalo do napačne identifikacije z uporabnikom znanim *logom* kot poimenovanjem za '(močviren) travnik ob vodi, navadno deloma porasel z drevesi' ali 'gozd' (v *logu skovika sova; gost bukov log* itd.) (SSKJ II,631). Kot enakoizraznica bo razložen tudi *berač* 'bralec'²⁹, čeprav gre etimološko dejansko za večpomenskost (Bezlaj 1976, 39).

²⁶ Prim. Merše – Jakopin – Novak 1992, 334–335. V DB 1584 je *amoš* zastopan s štiridesetimi pojavitvami. V 37 primerih na končni [š], ki se ujema z glasovno podobo iz nemščine prevzetega samostalnika *Harnisch*, kaže zapis s *sh*, trikrat pa se pojavlja zapis s *sh*. Npr. *On bo béshal pred shelésnim Arnofham* (DB 1584, I,272a) – *Er wird fliehen für dem eisem Harnisch* (LB 1545, 938).

²⁷ Npr. v *Bafanjski desheli* (DB 1584, I,222a) – *im lande Basan* (LB 1545, 747).

²⁸ K pomenski prepoznavnosti besede poleg njenih tipičnih zvez prispeva tudi na robu pripisano pojasnilo *Log je bila pèr ludih ena majhina mera k'Olju* (DB 1584, I,69b).

²⁹ Npr.: *KATERI HOZHE TA ZIMPER ALI SYDANIE Tlga Tempła .../ od kateriga Ezekiel pifhe, saftopiti, ta mora tiga vuzhenika Lyra pred se vseti, shnjegovim malanjem inu islagami .../ Inu kadar my nefmo bule vedili teifte Male na papyr pèrpraviti, taku fimo je taku puftili oftati, inu vishamo Berazhe k'Lyru* (DB 1584, II,59b) – *WER DIS GEBEWDES TEMPELS .../ so Hesekiel hie beschreibt / verstehen wil / der mus Lyram für sich nemen / mit seinen Figuren vnd Glosen .../ Vnd weil wir die Figur nicht haben wissen auffß Papir besser zu geben / Haben wir sie lassen anstehen / vnd zum Lyra den Leser geweiset* (LB 1545, 1398).

1.4.1 Med pribl. 3.000 listki z veznikom *ali* – členka, predvidljivega na osnovi današnje rabe, zelo natančen pregled gradiva, ki je terjal pozorno branje zadostnega sobesedila, vsaj v treh Dalmatinovih delih ni odkril – so bili »izgubljeni« tudi redki primeri latinske sklonске oblike *alij* (Wiesthaler 1993: 181), prepoznavne po (pisno posredovani) drugačni glasovni podobi in posebnem sobesedilnem okolju. Dosledno je bila uporabljena na robu DB 1584, običajno v vlogi opozorila na možnost drugačnega prevajanja, pogosto na razlikujoče se mesto v Vulgati (1. in 3. zgled), izjemoma pa tudi na drugačno rabo, npr. v živem govoru (5. zgled). Dalmatin je opozorilo praviloma vključeval neodvisno od Lutra. Npr.: 1. *Ampak téh *mértvih deshelo bofh ti s'vèrnil – *alij Gigantum, téh Risou* (DB 1584, II,10b); *Aber das Land der Todten wirstu störtzen* (LB 1545, 1207); Luter opombe nima; *et terram gigantum detrahes in ruinam* (Biblia sacra 1994, 1121); 2. *Pavovu perje je lépfhi, kakòr fo *Shtraufove peruti inu perje – alij, Storkline peruti: qvia vocabulum /.../ Hebræis vtrumque significat /.../* (DB 1584, I,278b (prav 277b)); *DJe feddern des Pfawen sind schöner denn die flügel vnd feddern des Storcks* (LB 1545, 959); *pinna strutionum similis et pinnis herodii et acciptris* (Biblia sacra 1994, 763); 3. *MY v'Ieruselemi inu u'vfei Iudei, stémi Starjshimi red, inu^aIoannes, molimo Aristobulu /.../ myr inu srezho – ^aalij Iudas* (DB 1584, II,194a); *WJr zu Jerusalem vnd im gantzen Judea / sampt den Eltesten / vnd Johannes / Wündschen Aristobulo /.../ Glück vnd heil* (LB 1545, 1902); *populus qui est Hierosolymis et in Iudaea senatusque et Iudas Aristobolo /.../ salutem et sanitatem* (Biblia sacra 1994, 1480); 4. *Ony fo bily^aLonzhari inu fo prebivali *v'Netaimi inu v'Gederi – ^aLonzhari) alij junazhki Ludje* (DB 1584, I,222a); Dalmatinov prevod se ujema z Lutrovim, kjer pa opombe ni, in z Vulgato (npr. *Sie waren Töpffer vnd woneten vnter pflantzen vnd zeunen* (LB 1545, 746)); *hii sunt figuli habitantes in plantationibus et in praesepibus* (Biblia sacra 1994, 552)); 5. *My se hozhemo stém nar bulfhim Vinom inu shalbo napolniti, nesamudimo^crosh tiga zhafsa, nofsimo Kranzelne is mladih rosh –^crosh tiga zháfja) alij fhant Marnih rosh, tu je nafhe lepe mladufti* (DB 1584, II,140a); *Lasst vns die Meyenblumen nicht verseumen. Lasst vns Krentze tragen von jungen Rosen – (Meyenblumen) Das ist / Vnser schönen friscshen Jugent* (LB 1545, 1704); *et non praetereat nos flos temporis coronemus nos rosis antequam marcescant* (Biblia sacra 1994, 1004). Ker se je v enaki vlogi uporabljala tudi skrajšana oblika *ali*, jo je prav tako treba obravnavati kot posebno enoto, čeprav je niti izvorno niti besednovrstno ni mogoče zares zanesljivo opredeliti: npr. *Pojdite gori na nyh Sydove – *ali, shturmajte nyh sydove* (DB 1584, II,30a); *STürmet jre Mauren* (LB 1545, 1281) – *ascende muro eius* (Biblia sacra 1994, 1173): *ascende* 'stopiti, splezati, popeti se na kaj'. V navedenem zgledu *ali* konkretno opozarja na prevodno možnost, ki jo ponuja tudi Lutrova Biblia, in ne na oddaljenost od Vulgate, saj je primerjava pokazala na popolno usklajenost preverjanega mesta z njo.

2 S problemom nastavitve iztočnic ter njihove besednovrstne in druge slovnične opredelitve se je treba soočati pri vseh besednih vrstah, čeprav se hkrati pri vsaki posebej kaže tudi svojska problematika. Veliko težav nastaja tudi zaradi enakoizraznosti na meji med besednimi vrstami in pri konverznih oblikah.

2.1 Pri glagolih pogosto povzroča težave njihovo vidsko opredeljevanje.³⁰ Slednje se zapleta zlasti v primerih, kadar besedilno nevpeta raba ali raba v vidsko neobvestilnem sobesedilu omogoča obe vidski interpretaciji, pa tudi takrat, kadar sopomenski niz »sugerira« drugačno vrednost, kot je sistemsko predvidljiva. Analiza je npr. pokazala, da sta *hitati* in *lučiti*, ki pripadata istemu registrskemu nizu, vidsko različna: *hitati* je nedovršen, *lučiti* pa dvovidski glagol s prevladujočo dovršno realizacijo (Merše 1995, 210, 216–217). Pri glagolu *gvelbati* sobesedilo kaže na izražanje ponavljajočih se dejanj in s tem na nedovršno aktualizacijo glagola, čeprav bi njegova besedotvorna zgradba – ob neupoštevanju dejstva, da iz nemščine prevzeta predpona *ge-* ni bila vidsko (tvorno) aktivna³¹ –, prej usmerjala k dovršnemu razumevanju: *Ti je osgoraj gvelbafh s'vodo* (DB 1584, I,305b) – *Du welbest es oben mit Wasser* (LB 1545, 1054). Problem vidskega označevanja glagolov je ob posamičnih rabah, ki odpirajo obe možni interpretaciji, mogoče preseči z nakazovanjem potencialne dvovidskosti. Primerjava z Lutrovo Biblijo kot prevodno predlogo v takih primerih pogosto obvestilno odpoveduje, saj izkazuje vidsko neopredeljene ustreznice. Npr.: 1. *Vfi kateri fo po moim Imeni imenovani, te sim jeft k'moiji zhafsti ftvaril, fim je furmal inu naredil* (DB 1584, II,17b) – *Alle, die mit meinem Namen genennet sind / nemlich / die ich geschaffen hab / zu meiner Herrligkeit vnd sie zubereitet vnd gemacht* (LB 1545, 1234) – *vsakega, ki ima ime po meni, ki sem ga sebi v slavo ustvaril, upodobil in naredil* (SP 1996, 513); 2. *Letaku pravi GOSPVD, kateri je tebe fturil inu furmal, inu kateri tebi poleg ftuji od Materiniga teleffa* (DB 1584, II,18a) – *So spricht der HERR / der dich gemacht vnd zubereitet hat / vnd der dir beistehet von Mutterleibe an* (LB 1545, 1235) – *Tako govori GOSPOD, ki te je naredil, te oblikoval od materinega telesa in ti pomaga* (SP 1996, 515).

2.1.1 Zelo zahtevno je ločevanje med glagolskimi kalki kot dvodelnimi iztočnicami in enakoizraznimi zvezami glagola in prislovnega določila, saj se je treba zavestno odločati od primera do primera in ob tem upoštevati vse znane razločevalne elemente. Problematiki je bila namenjena posebna strokovna obravnava.³²

2.2 S svojevrstno problematiko se je treba soočiti pri pridevniških besedah. Pri zvezah kot *dežela gosposčina* (*Papesh nebo ni sa tiga praviga nar vijhiga Boga rodil, ni tudi sa te, katere je on h'Bugom postavil, tu je, ni sa S. Kārftzhan'fko Cerkou, ni tudi sa Deshelo Gofpofzhino* (DB 1584, II,89b) in *deteča posteljica*³³ se je treba

³⁰ Reševanje tovrstne problematike – tudi zaradi velikega števila zaobseženih in sistemsko razporejenih glagolov – olajšuje obstoječa monografska obdelava glagolskega vida in vrstnosti v jeziku slovenskih protestantskih piscev (Merše 1995).

³¹ Predpona *ge-* je v Dudnovi slovnici (Duden 1998, 463) predstavljena kot neproduktivno, slovnično in pomensko nevplivno besedotvorno sredstvo. Pripisana ji je le še občasna stilotvorna vloga (npr. *etw. brauchen – etw. gebrauchen*).

³² Prim. Merše 2003, kjer so navedena tudi dela, v katerih so bili glagolski kalki že obravnavani.

³³ Npr.: *ta nébo svojmu Moshu na svoih rokah, inu svojmu Synuvi, inu svoji Hzheri vojfhzhila* ^a*ditezhe* *postelice –* ^a*Posledka* (DB 1584, I,115a).

zavedati že pozabljenih pridevniških arhaizmov³⁴ *dežel* in *deteč*³⁵, saj bi brez tovrstne razgledanosti besednovrstno označevanje mestoma lahko tudi spodletelo.

2.2.1 Besednovrstno označevanje leksemov neredko zapleta težka razmejlivost pridevnikov ter njihovih samostalniških rab. K pravilnemu razumevanju in k ustrezni opredelitvi poleg sobesedilne presoje, ki praviloma kaže skladijske »sledil« besednovrstne pripadnosti, pogosto pripomore tudi primerjava s prevodno predlogo, seveda le tam, kjer je možna. Za preverjanje pravilnosti sklepanja pa je pogosto zelo dragocen »posvet« z novejšimi slovenskimi biblijskimi prevodi, zlasti s prvim krščanskim biblijskim prevodom ali »Japljevo biblijo« ter z najnovejšo izdajo svetega pisma (SP 1996). Po obeh poteh in na osnovi podatkov, ki jih nudijo nemški zgodovinski slovarji, je bil npr. kot konverzna oblika in posamostaljena raba opredeljen *antikristov* iz naslednjega zgleda: *Sakaj my fmo famy taifti zhas Papeshniki inu Anticristovi bily* (DB 1584, II,92a) – *Denn wir sind selber zu der zeit auch Papisten vnd Endechristisch gewest* (LB 1545, 1530–1531). V Grimmovem slovarju je iztočničnima oblikama *Endchrist*, *Endechrist* pripisano sopomensko pojasnilo *antichristus, ahd. antichristo* (Grimm 1862, 446–447). Poimenovanje je uvrščeno tudi na seznam (razloženih) težje razumljivih oz. zastarelih besed iz Lutrove Biblije (*endechrist* – Antichrist; *endechrister* – Anhänger der Antichrist (LB 1545, 319*)).

Tudi zadrega, ki se je pojavila pri besednovrstnem opredeljevanju poimenovanj tipa (*ti*) *zartana*, je bila rešena na osnovi primerjave z Lutrovo prevodno predlogo in ob upoštevanju načina prevajanja v novejših slovenskih biblijskih prevodih (npr. *Ieft hozhem tebe, ti zartana, v' desheli téh shivih sturiti, ja, k'enimu strahu hozhem jeft tebe sturiti* (DB 1584, II,72b) – *Jch wil dich du zarte im Lande der lebendigen machen / Ja zum schrecken wil ich dich machen* (LB 1545, 1450) ali *Sakaj Kaldeerjka Hzhy néma obeniga ftola vezh, ti nebofsh vezh imenovana, ti mehka inu zartliiva* (DB 1584, II,19a) – *Denn die Tochter der Chaldeer hat keinen Stuel mehr / Man wird dich nicht mehr nennen: du zarte vnd lüstlin* (LB 1545, 1240) – *Sedi na tla, brez prestola, hči kaldejska! Kajti ne bodo te več imenovali mehka in nežna* (SP 1996, 518). Primer je domnevno ustrežnejše razločljiv kot pridevnik v povedkovodoločilni vlogi (z možno razvezavo *ti, ki si cartana*), saj poudarja lastnost osebka, manj verjetna pa se zdi samostalniška raba pridevnika.

2.2.2 Posamostaljenost pridevnikov *domač*, *ptuj* itd. je kljub oblikovni netipičnosti, ki jo ustvarja odsotnost *i*-ja, sobesedilno prepoznavna. K razvidnosti pogosto prispeva sopojavljanje člena *ta* ali *en*, ugotovljiva pa je tudi po primerjalni poti. Npr.: *On ima pèr vas prebivati, kakòr en domazh mej vami* (DB 1584, I,72b) – *Er sol bey euch wonen / wie ein Einheimischer vnter euch* (LB 1545, 238).³⁶

³⁴ Pravilnost razumevanja potrjuje tudi primerjava: *der Bapst weder den höhesten Gott / noch die so Er zu Götter gesetzt hat / achten wird / das is / weder die heilige Kirche noch weltliche Herrschafft* (LB 1545, 1520).

³⁵ Prim. Ramovš 1924, 250–251 in Bajec 1952, 8.

³⁶ Prevladujejo konverzne oblike, tvorjene s končnim *-i*: npr. *Kadar pak ena dušha*

2.2.3 Primer *ni na deſan ni na lejvu od tiga odſtopiti* (DB 1584, II,+IVb) – *weder zur Rechten noch zur Lincken dauon weichen* (LB 1545, 1167) odpira problem oblikovne osamosvojitve drugega dela predložne zveze in njene besednovrstne karakteristike: *na desan* ‘na desno’. Nezanestljiva in glasoslovno neupravičena je katera koli rekonstrukcija, razen *na desen*, če *-a-* v končnici *-an* razumemo kot ustaljeni ajevski zapis polglasnika. Oblika *desen*, ki je neujemalna s sopomensko (*na*) *desno* in protipomensko (*na*) *levo* (npr. *ſe nezhem ni na deſno ni na lejvo nagnyti* (DB 1584, I,102a)), tudi ni značilna posamostalitev nobene od (izkazanih) pridevniških oblik *desni*, *desna*, *desno* (npr. *ſo ſtali na deſni te Hiſhe* (DB 1584, II,63b)).³⁷

2.3 Razmejitev med enakoizraznimi pridevniki in prislovi ob upoštevanju sobesedila navadno ni problematična. Obstajajo pa izjeme, kjer lahko pomaga prevodna predloga in zavest o razvojnih stopnjah pridevnikov: *Preroki, inu drugih Buqve, veliku drugazhi glas imajo, kakòr ſe v’nyh Iesiku govore* (DB 1584, II,154a)³⁸ ali *Ker ſe on pak drugazhi iskaſhe, tu mora ſhaloſt biti* (DB 1584, III,7a) – *ta veliku drugazhi govory od neſrezhe, kakòr ta, kir u’veſſelej plove* (DB 1584, I,279a).³⁹ Zaradi enakoizraznosti pridevnika, prislova in členka nastaja razmejitvena zadrega tudi v naslednjem primeru: *Sakaj tu je gviſhnu snaminje téh Gob, is Shleſe poſtalu* (DB 1584, I,68b) – *denn es iſt gewis ein Ausſatzmal aus der Drüs worden* (LB 1545, 222). Prevodna predloga kaže na členkovno realizacijo.

2.3.1 Dilemo, ali gre v primeru *Kadar ſe ſupèr nje poſtaviſ, taku ſdajci huđu govore* (DB 1584, I,271b) pri *huđu* za prislov ali posamostaljeno obliko,⁴⁰ blažijo ugotovitve, da je na posamostaljenost običajno dokaj zgovorno pokazano bodisi z dodanimi količinskimi ali kazalnimi zaimki (npr. *Tedaj nej bilu niſhtèr hudiga v’tém Lonci* (DB 1584, I,2905a); *Tiga GOSPVDA beſſeda je tudi priſhla / .../ ſupàr vſe tu huđu, kar je on ſturil* (DB 1584, I,195b).

2.4 Primerjava današnjega zaimkovnega sistema s stanjem v 16. stoletju, na katerega kaže raba zaimkov v delih slovenskih protestantskih piscev, odkriva številne razlike. Med opaznejše spada nekdanja manj stroga delitev med vprašalnimi in oziralnimi zaimki ter vprašalnimi in oziralnimi prislovi, kar ima za posledico tudi obsežnejši vmesni pas sopomenskosti. Prekrivnost je deloma razložljiva z normativno še ne docela ustaljeno omejenostjo vlog na različne izraze, kar je lahko

**ſvojoſvolnu kaj ſtury, bodi ſi en domazhi ali ptuji, ta je GOSPVDA ſaſhmagal* (DB 1584, I,87b) – *WEnn aber eine Seele aus freuel etwas thut / es ſey ein Einheimiſcher oder Frembdlinger / der hat den HERRN geſchmecht* (LB 1545, 290).

³⁷ Oblika je v nastajajočem popisu protestantskega besedja (začasno) predstavljena kot posamostaljena. Na način reſevanja zveze, ki vključuje tudi ejevski prepis polglasnika, je pokazano s kazalko.

³⁸ Navedeni primer je uvrſčen k pridevnikom. Opozorjeno je tudi na njegovo nepregibnost.

³⁹ Primera ſta uvrſčena k prislovnim iztočnicam.

⁴⁰ Primer je uvrſčen med posamostaljene oblike. K taki reſitvi usmerja tudi Lutrov prevod: *Wenn ich mich wider II ſie ſetze / ſo geben ſie mir böſe wort* (LB 1545, 937).

tudi posledica ustreznično nenatančnega prevajanja besednovrstno večplastnega nemškega izraza (npr. *was* ali *wo*). Neredko se Lutrova Biblija in Dalmatinov prevod glede izbora zaimkov razlikujeta, saj je ta izraziteje pogojen z zaimenskim sistemom posameznega jezika, na kar kažejo tudi izbrani primeri. Vzporedna oziralna raba je bolj ali manj opazna značilnost (skoraj) vseh zaimkov (*kakov* – *kakover*, redkeje pri *kaj* – *kar*, *kako* – *kakor* itd.) in prislovov, ki poznajo vprašalno rabo. Npr.: 1. **kakov** – **kakover**: *Sakaj s'kakovu Sodbo vy fodite, s'takovo bote vy sojeni: Inu s'kakovu mero vy merite, s'takovo se bo vam merilu* (DB 1584, III,6a); sopomenski *kakover*. **Kakover** je *sanefsenje takou je Bug* (DB 1584, II,89a (prav 90a)); 2. **kaj** – **kar**: *Kadar je Mardohaj bil svejdl, vč kaj se je bilu sgudilu, je on svoj gvant refstergal* (DB 1584, I,236b, prav 263b) – *DA MARDACHAIERFUR ALLES WAS GESCHEHEN war / zureis er seine Kleider* (LB 1545, 906) – *Ko je Mordohaj izvedel vse, kar se je zgodilo, je pretrgal svoja oblačila* (SP 1996: 1080); sopomenski *kar*: *Pojdite k'Josephu, inu kar on vam rezhe, tu sturite* (DB 1584, I,27b) – *Gehet hin zu Joseph / Was euch der saget / das thut* (LB 1545, 104); 3. **kam** – **kamer**: *Ieft némam, kam bi moj sad spravil* (DB 1584, III,38b) – *Jch habe nicht da ich meine Früchte hin samle* (LB 1545, 2105); sopomenski *kamer*. **Kamer** je *st grem, tjakaj vy nemorete priti* (DB 1584, III,52a); 4. **kje** – **kir**: *skoraj na vsfako stvar Boshjo, je on en gréh namasal, slasti, kej inu kadaj je on hotil* (DB 1584, II,89a); *fast an alle Creatur Gottes hat er sünde geschmirt / nemlich / Wo vnd wenn er hat gewolt* (LB 1545, 1517); sopomenski *kir*: *Inu on je vunkaj shâl, kir ta voda isvira* (DB 1584, I,203a); 5. **kod** – **koder**: *Pojdi vsaj s'mano na enu drugu mejstu, od kod le njega konez bosh vidil* (DB 1584, I,93a) – *Kom doch mit mir an einen andern Ort / von dannen du sein ende sehest* (LB 1545, 307); sopomenski *koder*: *Nje hifshe, so poti h'Paklu, kodâr fe doli gre v'kamro te smerti* (DB 1584, I,319b).

2.4.1 Razvojno pogojene razlike so posebej očitne ob leksikaliziranih oblikah, kakršna je npr. rodilnik *čiga*, zlasti tedaj, kadar nastopajo v besednovrstno različnih vlogah. Slednje je treba odkriti in sistemsko umestiti, s tem pa tudi preveriti pravilnost slovnične opredelitve. Primeri kot: 1. *Moja Hzhi, zhiga fi ti?* (DB 1584, I,15a) – *Meine tochter / Wem gehörestu an?* (LB 1545, 64); 2. *Zhiga je leta podoba, inu tu pifsmu osgoraj?* (DB 1584, III,26a) – *Wes bilde vnd vberschrift hat er?* (LB 1545, 2124); 3. *Kadar zhiga Brat vmêrje* (DB 1584, III,26a) – *So jemand's Bruder stirbt* (LB 1545, 2124) – odpirajo problem nastavitve iztočnice in njene besednovrstne oznake. Obliko omenja Miklošič,⁴¹ razlaga jo Škrabec⁴² in za njim Ramovš; Primerjava z Lutrovo Biblijo kaže, da gre za prevod (sklonskih oblik) vprašalnega (*wem*, *wes*) in nedoločnega zaimka (*jemand*).⁴³

⁴¹ Miklošič (1876, 147) obliko *čiga*, ki jo je zasledil pri Trubarju (*in čiga sin si?*), omenja kot varianto rodilnika *koga* (*kaj*).

⁴² Škrabec (1881 (1994), 95) obliko *čiga* obravnava kot skrajšan rodilnik zaimka *čij* (*čiga* < *čijega*), Ramovš (1952, 93) pa navaja, da zaimka *čigav* v 16. stoletju še ni bilo, namesto njega sta bila v rabi vprašalnica *čiji*, *čija*, *čije* ali *čiga*.

⁴³ Raba rodilniške oblike *čiga* v vlogi vprašalnega in nedoločnega zaimka je bila osnova za dvoiztočnično predstavitev.

Zanesljivo razlikovanje med okamenelo vprašalnico *hčemu*, ki ji pripada besednovrstna oznaka *prisl.*, in predložno zvezo *k'čemu*, ki razpada na dve iztočnici (predlog *k* in zaimek *kaj*), prav tako omogoča le skrbna sobesedilna analiza, preverjena s primerjalnim soočanjem z Lutrovo Biblijo in sodobnim slovenskim prevodom, saj pisna razlikovalnost odpoveduje. Npr.: 1. **HZhemu** *se* Ajdje *slobé: Inu Ludje govoré taku savman?* (DB 1584, I,280a) – **WARUMB TOBEN DIE Heiden** / *vnd die Leute reden so vergeblich* (LB 1545, 969); 2. **Hzhemu** *je tu potreba?* (DB 1584, I,22b) – **Was** *ists von nöten?* (LB 1545, 87) – *Le čemu?* (SP 1996, 86); 3. **h'zhemu** *je ta shiu, kir od velike, bridkofti, se nevej kam djati* (DB 1584, I,260a (prav 267a)) – **Was** *sol der leben / der fur angst nicht weis / wo aus / wo hin* (LB 1545, 920); 4. *Nej trebi rezhi: Hzhemu je letu? Sakaj on je vřaku řtvaril, de ima h'zhemu flushiti* (DB 1584, II,169a) – *Man darff nicht sagen / Was sol das? Denn er hat ein jglichs geschaffen / das es etwa zu dienen sol* (LB 1545, 1809).

2.4.2 Zaradi nepoznavanja realnega obsega rabe besedic *kaj* (miřljeni sta obe naglasni različici: *káj* in *kâj*) in *kej*, običajno kot razvojne predhodnice *kje*,⁴⁴ zlasti njunih (oz. njihovih) besednovrstnih vlog, deloma pa tudi z njimi uresničevane pomenskosti, sta se pri izpisovanju ohranjali obe: *kaj* in *kje*, če pa je bila nadomestitev *kej* s *kje* nezanesljiva, je bil listek opremljen z nespremenjenim geslom *kej*. Za določitev medsebojnega razmerja med *kaj* in *kje* ter za osvetlitev njunega funkcionalnega (slovničnega in pomenskega) stičišča je bilo treba opraviti obsežno, protistavno zasnovano analizo njunih pojavitev. Opravljena so bila tudi vsa potrebna soočanja z nemško prevodno predlogo.

2.4.2.1 Preverjanje je pokazalo, da je v DB 1584 meja med *kaj* in *kje* (< *kej*) trdna, saj nobena izmed pojavitev *kej* ne kaže na morebiten izvor iz *káj* oz. ne obstaja kot zapis glasovno reducirane pojavne oblike od *kâj*. »Prestopanje« meje razdeljenih vlog je redka izjema. Na zapis *kâj* s *kej* bi bilo v DB 1584 mogoče sklepati v enem samem primeru, vendar tudi pri njem primerjava kaže, da gre za netipičen (oz. člensko pomanjkljiv) prevod nemškega izraza *etwas*, ki ga običajno nadomešča zloženka *kej**kaj/kej kaj* (prim. **2.4.2.2.3**): *On je bil .../ redle kakòr en mlad erjovezh Leu, kateri kej lovy* (DB 1584, II,180b) – *Er war .../ kühne / wie ein junger brüllender Lewe / so er etwas jagt* (LB 1545, 1850).⁴⁵

⁴⁴ O razvojnem prehodu iz *kej* > *kje* prim. Ramovš 1924, 215–217, o nastanku *kej* iz *kje* (< *kъde*) pa Škrabec 1918, 386–388.

⁴⁵ Drugo, prav tako neprepričljivo izjemo predstavlja osamljen odmik od ustaljene zveze *kje en*, uresničen z zvezo *kaj en*: npr. *Neli fhe kaj en Prerok tiga GOSPVDA tukaj, de my od njega vprafhamo?* (DB 1584, I,200b) – *Jst hie kein Prophet mehr des HERRN / das wir von jm fragen?* (LB 1545, 678) – *Mar ni tu nobenega GOSPODOVEGA preroka več, da bi ga mogli povprařati?* (SP 1996, 426). Sopostavitev prevoda podobnega mesta kaže, da je raba najverjetneje napačna: *Néli fhe kej en Prerok tiga GOSPVDA tukaj, de bi my njega vprafhali?* (DB 1584, I,241b) – *Jst nicht jrgent noch ein Prophet des HERRN hie / das wir von jm fragten?* (LB 1545, 817) – *Mar ni tu nobenega GOSPODOVEGA preroka več, da bi ga mogli povprařati* (SP 1996, 1186).

2.4.2.2 Spekter besednovrstnih vlog besedice *kje* (< *kej*) je bil ugotovljen ob pomoči sobesedilne analize in na osnovi besednovrstno dokazovalnih tipičnih zvez.

2.4.2.2.1 Najlažje prepoznaven je vprašalni prislov *kje*,⁴⁶ saj ga razkriva stava na začetku vprašalnega stavka in prisotnost vprašaja kot tipičnega ločila. Npr.: **Kej je ta vnuvizh rojeni Iudoufski Krajl?** (DB 1584, III,3b) – **Wo ist der newgeborne König der Jüden?** (LB 1545, 1969).

2.4.2.2.2 Na členkovno vlogo *kje* (< *kej*) je opozorjeno z več sobesedilnimi elementi. Navadno jo pomaga razkriti prisotnost značilnih, pomensko sorodnih leksemov, pogosto modalnih glagolov ali modalnih zgradb, sopomenskih prislovov itd., bodisi v preverjanem slovenskem sobesedilu ali v ustreznem besedilnem odlomku v prevodni predlogi. Eden od najbolj tipičnih prevodnih ekvivalentov je *etwa*, ob katerem pa so uredniki Grimmovega slovarja glede razpoznavnosti pomena zapisali, da je potrebna previdnost.⁴⁷ Npr.: 1. *Inu jeft nozhem s'tabo gori pojti: sakaj ti si en terdovraten Folk, de te kej nekonzham na poti* (DB 1584, I,57a) – *Jch wil nicht mit dir hin auff ziehen / Denn du bist ein halsstarrig Volck / Jch möcht dich vnter wegen auffressen* (LB 1545, 186) – *Jaz pa ne pojdem v tvoji sredi, ker si trdovratno ljudstvo, da te ne pokončam na poti* (SP 1996: 140); 2. *Satu tudi jeft nésim mogèl dajle terpéti, inu sim satu poslal, de bi svejdlil vafho vero, de bi vas kej ifkušhnavez nebil ifkušhal* (DB 1584, III,111b) – *Darumb ichs auch nicht lenger vertragen / hab ich ausgesand / das ich erfüre ewren glauben / Auff das [369a]nicht euch vielleicht versucht hette der Versucher / vnd vnser erbeit vergeblich würde* (LB 1545, 2382) – *sem dal poizvedeti, kako je z vašo vero, ali vas ni morda skušal skušnjavec in pojde naš trud v nič* (SP 1996, 1771); 3. *Inu kadar je gdu kej k'njemu stupil, de ga je hotil moliti, taku je on svojo roko istegnil, inu ga je priel, inu ga kufhal* (DB 1584, I,176a) – *Vnd wenn jemand sich zu jm thete / das er jn wolt anbeten / so reckt er seine hand aus vnd ergreiff jn / vnd küsset jn* (LB 1545, 197) – *Kadar se je kateri približal, da bi padel pred njim na kolena, je iztegnil svojo roko, ga pritegnil k sebi in ga poljubil* (SP 1996, 379).

Kje (< *kej*) je večkrat uporabljen kot leksikalno sredstvo za izražanje pogojnosti, za katero so v LB 1545 uporabljene druge izrazne možnosti: npr. pogojniška zgradba (konjunktiv II) v kombinaciji z ustreznim stavčnim vzorcem.

2.4.2.2.3 Kot zapleten leksikalni, zlasti besedotvorni in besednovrstni problem so se s časovne distance pokazale zloženke s sestavino *kje* (< *kej*). Posebej

⁴⁶ V SP 2001 je opredeljen kot vpraš. mestov. prostor. prisl. zaim. (= vprašalni mestovni prostorski prislovni zaimek) SP 2001, 749).

⁴⁷ »ETWA, aliquando, forte. bei dieser partikel ist vorsicht nöthig ././.« (Grimm 1862, 1181). V LB 1545, v poglavju Worterklärungen zur Lutherbibel von 1545, je opozorjeno na naslednji, današnjim bralcem težje predstavljeni pomenski obseg različic *etwa* in *etwo*: 'irgendwo, irgendwie, vielleicht, irgendwann (einmal), ehemals, einst' (LB 1545, 323*).

težavno je bilo ugotavljanje dokončnega obsega rabe *kje* kot ločljive sestavine besedne zveze z vlogo zloženke. *Kje* – tako kot v nemščini ustreznica *irgend* – naslednji sestavini zveze dodaja nedoločni oz. poljubnostni pomen. K prepoznavnosti vloge v veliki meri prispeva prav prisotnost nanašalnega drugega dela, ki je običajno zapisan za presledkom. Izjema je le zloženka *kjekaj*, ki se je edina leksikalizirala kot zloženka z neločljivimi sestavinami, čeprav obstaja tudi pri njej redkejša, ločeno pisana različica.⁴⁸ Npr.: 1. *Kadar gdu svojmu Blishnimu kejkaj possodi, taku ima on tuištu njemu odpuftiti* (DB 1584, I,108b) – *Wenn einer seinem Nehesten etwas borget / der sols jm erlassen* (LB 1545, 364); 2. *Ali gdu je njemu kejkaj poprej dal, da bi se njemu povèrnilu?* (DB 1584, III,86b) – *Oder wer hat jm was zuuor gegeben / das jm werde wider vergolten?* (LB 1545, 2289); 3. *Sakaj on je en Bug on kejkaj misli, ali ima kakovu dolgovanje, ali je na poti, ali lahkej spy* (DB 1584, I,197a) – *Er tichtet oder hat zu schaffen / oder ist vber feld / oder schlefft vielleicht* (LB 1545, 669). Izbor zgledov hkrati ponazarja tudi značilne tipe prevodnega razmerja:⁴⁹ poleg popolne usklajenosti tudi stopnje oddaljevanja od prevodne predloge.

2.4.2.2.3.1 Kot najtežje prepoznavna se je zaradi sobesedilne nerazločevalnosti izkazala zveza *kje en*, ki je današnji jezikovni izkušnji tuja. K natančnejši razmejitvi med zloženko *kjeen* in zgolj sobesedilno soseščino neodvisno rabljenih *kje* in *en* je pripomogla posebna, namensko opravljena analiza, ki vključuje tudi primerjavo prevodov. Npr.: *Kadar bi se kejk eniga Moshá Shena sneverila, inu se nad nym pregrišhila /.../ inu bi vuner tu Moshu pred njegovima ozhima škrivenu bilu /.../ inu on jo nemore preprizhati* (DB 1584, I,81b) – *Wenn jrgend eins Mans weib sich verlieff / vnd sich an jm versündigt /.../ vnd würde doch dem Man verborgen für seinen augen / vnd würde verdeckt /.../ vnd kan sie nicht vberzeugen* (LB 1545, 267) – *Če žena kakega moža zaide in mu postane nezvesta /.../ in je to ostalo prikrito očem njenega moža /.../ in ni priče proti njej* (SP 1996, 191).

2.4.2.2.3.1.1 Na celoto, ki jo predstavlja ločljivo pisana zveza tipa *kej + en -a -o*, je bilo zelo težko sklepati v primerih, kadar si sestavini nista neposredno sledili in kadar običajne prevodne usklajenosti z Lutrovo Biblijo ni bilo. Zadostno število primerjav je jasno pokazalo, da je na besednoredno spremembo, ki ima za posledico razdruženost in s tem skladijsko oddaljenost delov zveze, vplivala vpetost v predložno zvezo ter sugestivnost tujega skladijskega vzorca tudi na mestih, kjer ta prevodno ni mogel biti usmerjevalen. Številni pojavitveni primeri so pokazali na uveljavljenost naslednjega modela:⁵⁰ *kej od eniga mesta*, ki nadomešča lažje

⁴⁸ V DB 1584 se *kjekaj* pojavlja 47x; 32x sta sestavini pisani stično, 15x pa narazen.

⁴⁹ Nanje je bilo že večkrat opozorjeno. M. Orožen (1986, 105–123, zlasti 112–113) npr. ob številnih primerih, ki dokazujejo Dalmatinovo odvisnost od Lutrove prevodne predloge, navaja tudi primere, ki dokazujejo njegovo iskanje in sprotno odkrivanje izvirno slovenskih sistemskih rešitev. Opozarja tudi na primere premišljene in neredko tudi stilistično pogojene izbire, ki hkrati dokazuje uzaveščenost in funkcionalno obvladovanje različnih izraznih možnosti.

⁵⁰ Prim. Grimm 1877, 2157–2158.

razumljivo izhodiščno zvezo od **kej eniga** mesta. Ključ za razumevanje skladenjskega modela je z vzorčnim zgledom (kje s kom rajtinge imeti, Kast.), ki pa ni opremljen z razlago, dan že pri Pleteršniku (PS I, 400).⁵¹ Npr.: 1. Kadar pak ena Dufsha od gmajn Folka fe pregleda inu pregréshy, de **kej** supèr **eno** Sapuvid tiga GOSPVDA stury, kar bi neiméla sturiti (DB 1584, I,63b) – WENS aber eine Seele vom gemeinen Volck versihet vnd sündiget / das sie **jrgent** wider der Gebot des HERRN **eines** thut / das sie nicht thun solt (LB 1545, 206) – Če se kdo izmed ljudstva dežele nehote pregreši s tem, da stori **kaj** proti **kateri koli** GOSPODOVI zapovedi, česar ne bi smel storiti, in tako postane kriv (SP 1996, 153); 2. Kadar bi vša Gmajna v'Israeli gréshila, inu bi tu djanje pred nyh ozhima [krivenu bilu, de bi **kej** bily zhes **eno** Sapuvid tiga GOSPVDA sturili (DB 1584, I,63b) – WENS eine ganzte Gemeine in Israel versehen würde / vnd die that fur jren augen verborgen were / das sie **jrgent** wider **ein** Gebot des HERRN gethan hetten (LB 1545, 205) – Če pa se vsa Izraelova skupnost nehote pregreši in je stvar skrita pred očmi občestva, pa so storili **kaj** proti **kateri koli** GOSPODOVI zapovedi (SP 1996, 153). 3. Kadar ena Dufsha gréshi, inu stury **kej** supèr **eno** Sapuvid tiga GOSPVDA, kar bi neiméla sturiti (DB 1584, I,64a) – WENN eine Seele sundigt / vnd thut wider **jrgent ein** Gebot des HERRN das sie nicht thun solt (LB 1545, 208).

Razvrščevalna dilema se pojavlja le v primerih, kjer obstaja možnost različne interpretacije, kot npr. v sledečih zgledih, kjer Dalmatinov prevod aktualizira poudarjeno nedoločenost pri drugem stavčnem členu kot Lutrova prevodna predloga. Npr.: 1. Kadar **kej en** Mosh ali Shena **en** gréh supèr **eniga** Zhlovéka stury, inu fe s'tém nad GOSPVDOM pregrifshy, taku ima taišta Dufsha en dolg na sebi (DB 1584, I,81a) – Wenn **ein** Man oder Weib **jrgend eine** sünde wider **einen** Menschen thut / vnd sich an dem HERRN da mit versündiget / So hat die [76a] Seele eine schuld auff jr (LB 1545, 267) – Če se mož ali žena pregreši s **katerim koli** grehom, kakršne delajo ljudje, in s tem hudo nezvesto ravna proti GOSPODU, je ta človek kriv (SP 1996, 190); 2. Kadar fe **kej ena** Shena **k'eni** Shivini pèdrushy, de fe shnjó méfsha, toifsto sheno imašh ti vmoriti (DB 1584, I,73a) – WENN **ein** Weib sich **jrgent zu einem** Vieh thut / das sie mit jm zuschaffen hat / Die soltu tödten (LB 1545, 239) –

⁵¹ Možnost vrivanja predloga med besedotvorni sestavini zaimka obstaja še danes. Prim. Toporišič 2000, 311, kjer je kot vzorec ločenega pisanja zaimkovih sestavin naveden naslednji primer: *redko s kom*; omenja ga tudi SP 2001, 1353. Starejši slovenski tiskani slovarji se z besednovrstnostjo *kje* kot sestavine besedne zveze vse do Pleteršnikovega slovarja niso ukvarjali. V PS I, 399 je pod prislovno iztočnico *kje* predstavljen tudi nedoločni prislov, kot njegova pomenska razširitev pa (s pomišljajem označen) poseben razdelek, v katerem so za nemškimi *irgend* navedene zveze *kje kdo*, *kje kaj*, *kje kedaj*, *kje kam* itd. V MB 1833, 431 so pod prislovno iztočnico *Irgend* navedene tudi zveze *irgend einer*, *irgend Iemand*, *irgend wer*, ki so pojasnjene z naslednjimi domačimi ustreznici: *nekák*, *nekákšhin*, *én* in *nékdo*. V CW 1860, I,813 je npr. pod iztočnico *irgend adv.* naveden tudi zaimek *jrgendeiner*, ki so mu pripisane naslednje slovenske ustreznice: *kdo*, *nekdo*, *nekak*, *kdorkoli*, *kdor si bodi*. Starejši rokopisni slovarji pa so zloženke s sestavino *kej* še navajali, npr. K-V 1680–1710 (1997), 133: *kej kaj/kejkej*, *kej kadaj*, *kej kam/kejkam*, ki jih je mogoče zaslediti tudi v Hipolitovem rokopisnem slovarju.

Če se ženska približa **kateri koli** živali, da bi se z njo parila, ubijte žensko in žival; naj bosta usmrčeni (SP 1996, 172).

Vsiljuje se misel, da gre ponekod za izpostavitev *kje* kot elementa, ki izraža nedoločeno ali poljubnost (oz. za njegovo navedbo pri prvem členu naštevalnega niza), zlasti če poplošenost zadeva vse navedene enote.

2.4.2.2.3.2 Poljubnostni pomen s pomočjo *kej* poleg *kaj* dobivajo še *kdo*, *kak*, *kakov*, *kedaj*, *enkrat* itd. Npr.: 1. *Inu aku lih **kej gdu** vojskuje, taku on vsfaj nebo kronan, samuzh kadar prou vojskuje* (DB 1584, III,116b) – *Vnd so **jemand** auch kempffet / wird er doch nicht gekrönet / er kempffe denn recht* (LB 1545, 2398); 2. *Sakaj h'katerimu Angelu je on **kej kadaj** rekâl: Ti fi moj Syn* (DB 1584, III,127b) – *DENN zu welchem Engel hat er **jemals** gesagt / Du bist mein Son* (LB 1545, 2434).

2.4.2.2.3.2.1 Zloženske so lahko uporabljene skladno z Lutrovo prevodno predlogo ali neodvisno od nje. Primeri samostojne rabe dokazujejo zavesten izbor. Npr.: 1. *Ve tebi Ierusalem, kadaj bojh **kej kadaj** ozhiſzhenu?* (DB 1584, II,34a) – *Weh dir Jerusalem / wenn wiltu doch jmer mehr gereiniget werden?* (LB 1545, 1298) – *Gorje ti, Jeruzalem, ker se nočeš očistiti! Po vsem tem ... doklej še?* (SP 1996, 563); 2. *Slejdna Dufha, **kir kuli** bo jedla **kej eno** kry, ta ima vun iftreblena biti od fvojga folka* (DB 1584, I,65b) – *Vnd welche Seele dauon essen wird / die ist einer missethat schuldig* (LB 1545, 211). Primerjalno je mogoče ugotavljati tudi sočasna sopomenska nadomestila, med katerimi je na prvem mestu stara, »slovanska« zgradba s *koli*⁵² (Bezlaj 1982, 56–57).

2.4.2.2.3.2.2 Nanašalnost sestavine *kje* je običajno jasna, čeprav je interpretacija individualna: 1. *Aku se pak **kej gdu eniga** mērtvīga Zhlovéka dotakne, inu bi se nehotil ozhiſtiti /.../ taka dufha ima vunkaj ſtrēblena biti is Israela* (DB 1584, I,90a) – *Wenn aber **jemand jrgend einen** toden Menschen anrūret / vnd sich nicht etsündigen wolt /.../ solche Seele sol ausgerottet werden aus Jsrael* (LB 1545, 298) – *Kdor **koli** se dotakne mrliča /.../ pa se ne očisti /.../ Tak človek naj bo iztrebljen iz Izraela* (SP 1996, 208); 2. *Koku more on nad tém vsfigamogozhim shejle inéti, inu na Buga **kej kadaj** klizati?* (DB 1584, I,273b) – *Wie kan er an dem Allmechtigen lust haben / vnd Gott **etwa** anruffen?* (LB 1545, 944) – *Se bo lahko veselil Mogočnega, klical Boga ob **vsakem** času?* (SP 1996, 961).

2.4.2.2.3.2.3 Prepoznavnost zloženske otežuje tudi besednoredni obrat, čeprav je izpeljan po dokaj trdnem pravilu. Izkazujejo ga primeri tipa *Gdu je **kej** od Israelſkih Rodou, kateri nej s'to Gmajno leffem gori priſhâl h'GOSPV DV?* (DB 1584, I,146b) – *Wer ist **jrgent** von den stemmen Jsrael / der nicht mit der Gemeine ist er auff*

⁵² Npr.: 1. *Sakaj h'katerimu Angelu je on **kej kadaj** rekâl* (DB 1584, III,127b) – *DENN zu welchem Engel hat er **jemals** gesagt* (LB 1545, 2434); 2. *H'katerimu Angelu je on pak **kuli kadaj** djal* (DB 1584, III,127b) – *Zu welchem Engel aber hat er **jemals** gesagt* (LB 1545, 2434–2435).

komen zum HERRN? (LB 1545, 497) – *Ali je eden od Izraelovih rodov, ki ni prišel pred GOSPODA* (SP 1996, 327).

Zadosten vzorec opravljenih primerjav je razjasnil tudi ta položaj besedice *kje* (< *kej*). Pokazal je, da na njeno besednoredno prevrščanje v takih primerih vpliva vprašalna intonacija.

2.4.3 Poznavanje vplivnih tujejezičnih besedotvornih vzorcev in uveljavljenih besednorednih pravil omogoča pravilno povezovanje členov tudi v primerih kopičenja, kakršno npr. izkazuje naslednja zgleda: 1. *Sim li jeft kuli kej kadaj k'enimu Rihtarju v'Israeli djal, katerimu sim jeft porozhil moj folk pafti, inu sim rekâl* (DB 1584, I,228a) – *Hab ich auch zu der Richter einem in Jsrael je gesagt / den ich gebot zu weiden mein Volck / vnd gesprochen* (LB 1545, 769); 2. *Inu jeft vas hozhem spet tjakaj postaviti, ker ste poprej prebivali, inu vam hozhem vezh dobriga sturiti, kakòr kuli kej kadaj poprej* (DB 1584, II,77a) – *Vnd ich wil euch wider einsetzen / da jr vorhin wonetet / vnd wil euch mehr guts thun / denn zuuor je* (LB 1545, 1469). Uzaveščenost samostojno nastopajočih besednih zvez *kej kadaj* in *kuli kadaj*, ki se od vseh drugih razlikuje po specifičnem besednorednem obratu, vodi k najverjetnejši rešitvi, ki jo predstavlja tročlenska besedna zveza *kuli kej kadaj*.⁵³ Zgled *Gdu je kej kadaj taku ferzhan stal?* (DB 1584, II,172a) – *Wer ist jemals so freidig gestanden?* (LB 1545, 1819) odpira dilemo, ali gre za eno ali dve enoti, na kateri se navezuje *kje*. Primerjava s prevodno predlogo kaže, da je aktualna povezava *kje kadaj*.

Ločen zapis členice *koli* je npr. že v fazi izpisovanja usmerjal k samostojnemu izpisu enote, ki sicer nastopa le kot del zveze. Pregled celotnega gradiva je odkril uveljavljena besednoredna pravila stave členice, ki so: 1. *koli* se (ločeno) piše za enoto, ki ji »podeljuje« poljubnostni pomen; 2. ustaljena izjema je le zveza *koli kadaj*, ki se tudi po primerjalni poti razkriva kot izvirno slovenska oz. slovanska (npr. *Sakaj vfa pomuzh, katera je poprej inu potle kuli kadaj se sgudila, to fi ti sturil* (DB 1584, II,135b) – *Denn alle Hülffe die vorzeiten vnd hernach je geschehen wird ist / die hastu gethan* (LB 1545, 1678));⁵⁴ 3. na besednoredno oddaljitev od prvega dela lahko vpliva sopojavljanje pregibanjskih oblik pomožnega glagola *biti*, morfema se ter naslonskih zaimkovnih oblik. Pogostost pojavljanja vzorca kaže na splošno veljavno besednoredno zakonitost (npr.: *vse premore, vse vidi, inu gre skusi vse Duhuve, kakòr so kuli tijfti saftopni* (DB 1584, II,142a); *ony nebodo premogli, kakòr se kuli vustio* (DB 1584, I,295b); *kateri hozhe drugazhi inu bule sturiti /.../ ta je skasy, kakòr se mu koli lépu sdy* (DB 1584, I,324a)). Večja oddaljenost obeh členov besedne zveze, ki bi jo povzročile vmesne navedbe besednih enot, ki ne sodijo v omenjene kategorije, je redko zaznavna:⁵⁵ npr. *Na kateru mejftu kuli pojdesh* (DB 1584, II,50a).

⁵³ V Besedišču bo zveza nakazana s kazalčno iztočnico (*kuli kej kadaj* gl. *kjekedaj* –, *koli*) njeni deli pa v obliki dveh samostojnih iztočnic (*kjekedaj* in *koli*), opremljenih s pojasnili, da obedve nastopata le kot dela besedne zveze.

⁵⁴ Navedeni primer hkrati kaže, da obrnjena stava ni posledica vprašalne intonacije.

⁵⁵ V DB 1584 jo izmed 280 primerov pojavitve *koli* izkazuje samo dva.

2.5 Povedkovniki so prepoznavni na osnovi sobesedilne analize. Besednovrstno lahko določljiv je npr. *blagor*, saj je uporabljen le kot povedkovnik (npr. **BLagur** je timu Zhlovéku, kateri modroft najde (DB 1584, I,318a)). Povedkovniško so opredeljene tudi naslednje pojavitve leksemov *greh* in *groza*: *nyh Krajlom bo pred tabo grosa* (DB 1584, II,75a); *steim on pak nas vuzhi, de supar Neuernike voiskouati nei samu na sebi kriuu ali greih* (DB 1578, **5b). Več razmišljanja je pred uvrstitvijo med povedkovnike terjala naslednja raba leksema *dobro*: *temuzh fo hodili po svoji lafni misli, inu kakòr se je nyh serzu dobru sdélu* (DB 1584, II,31a) – *Sondern wandelten nach jrem eigen Rat / vnd nach jres bösen herten geduncken* (LB 1545, 1286).

2.6 Med značilnosti knjižnega jezika 16. stoletja spada tudi opazno pogosta raba veznika v medpovedni poziciji. Uzaveščenost te rabe veznikov navaja raziskovalca k upoštevanju širšega sobesedila, znotraj katerega se aktualna skladijska vloga in z njo besednovrstnost leksema pokaže jasneje, kot bi se, če bi jo skušal izluščiti zgolj na osnovi povedi, ki jo pričinja – torej iz preozkega sobesedilnega okvira. Na ta način se izogne začetni dilemi glede besednovrstnosti, ki se npr. pojavi v naslednjem zgledu: **Satu** je njemu bila dana savesa tiga myru, de je on imèl Svetini inu timu folku naprej fstatici (DB 1584, II,172a). Presojanje znotraj povedi odpira možnost razumevanja v prislovni in vezniški rabi. Netipičnost ene in druge spodbuja k nadaljnji analizi, pri kateri se dejanska funkcija razkrije šele ob pritegnitvi predhodne povedi, ki je: *Pinehas, Eleasarou Syn, je bil ta tretji v'takovi zhafti, taifti je ajfral v'Boshjim strahu, inu kadar je folk bil doli padèl, je on stal svéstu, tèrdnu inu ferzhnu, inu je Israela smyril*.

2.7 Zelo zabrisana, težko prepoznavna in težko določljiva je meja med prislovi, členki in povedkovniki, zlasti v primerih, kadar gre za iz nemščine prevzete zveze, ki se v slovenski skladijski sistem niso vrasle. Tudi zaradi tega so s časovne razdalje težko prepoznavne. K pravilni besednovrstni opredelitvi posameznih rab navadno pripomore upoštevanje prevodne predloge, od koder je skladijska vloga prevzeta. Npr.: 1. *Ieft dobru k'njemu pojdem, onu pak k'meni ne pride* (DB 1584, I,174a); – *Jeh werde wol zu jm fahren / Es kompt aber nicht wider zu mir* (LB 1545, 590) – *jaz pač pojdem k njemu, on pa se ne bo vnil k meni* (SP 1996, 376); 2. *Sakaj my je dobru moremo premozhi* (DB 1584, I,126b); 3. *Spet pak, fo tudi dobru potrebnishi inu reuniishi Ludje bily, kakòr smo my* (DB 1584, II,+IIb) – *Widerumb sind wol dürfftiger vnd elender leute gewest* (LB 1545, 1162).

3 Besednovrstna razpoznavnost leksema se pogosto izgublja v primerih, ko se ta uporablja kot del besedne zveze, ki slovnicično vlogo uresničuje kot večdelna enota, npr. kot vezniška zveza. V sledečem zgledu izpričani *ništer* – *Bug se nepufty smiriti soffrouainem, inu spofy, temuzh spobulshainè tiga lebna, sdershainem negouih sapuuidi, steim sahualeinem sa negoue dobrute, inu steim vsmileinem zhes blishniga. Sicer imαιο ništer teim maine ti vunaini offri obilnu inu suefselim ferzem se dauati* (DJ 1575,146) – se ne ujema z nobenim od ustaljenih, besednovrstno

različnih načinov rabe, od katerih je vsak zase dokazljiv z uveljavljenimi tipičnimi zvezami. Občasna ohlapnost pri rabi ločil sicer opogumlja k svobodnejšemu segmentiranju odlomka in k iskanju rešitve v samostojnejši obravnavi *ništer* (**ništer*, *tem manje*). Toda prava rešitev se pokaže šele, ko je *ništer* razumljen in obravnavan kot del zveze *ništer tem manje*, ki je redek prevedek arhaične nemške zveze *nichts desto weniger*, *nichts desto minder*,⁵⁶ ta pa latinskega *nihilominus*. Zveza se uporablja tudi kot nadomestilo za druge, manj zastarele nemške veznike, pa tudi neodvisno od Lutrove prevodne predloge. Najpogosteje poudarja protivno vsebino sledečega stavka. Npr.: 1. *Kadar je pak Ionatanu letu jelfstvu bilu prifhlu, je on **nifhtër tem manje** ta Grad oblegèl* (DB 1584, II,189a) – *DA aber Jonathe diese Botschafft kam / lies er nicht abe von der Belegung* (LB 1545, 1882); 2. *GOSPVD, de bi se jest lih hotèl stabo praudati, taku ti vsaj praudo obdèrshifh: **nifhtër manje** moram jest s'tabo od praudè govoriti* (DB 1584, II,33b) – *HERR / WENN ICH GLEICH MIT DIR RECHTEN wort / so beheltestu doch recht / **Dennoch** mus ich vom Recht mit dir reden* (LB 1545, 1294) – *Ti, GOSPOD, imaš prav, kadar koli se pravdam s teboj, **vendar** bi o nekaterih sodbah rad govoril s teboj* (SP 1996, 560).

Primerjava z nemškim prevodnim zgledom, ki je pogosto namenjena le preverjanju razumevanja, je odkrila besednozvezni značaj številnih težje razumljivih mest. Kot dele ustaljenih besednih zvez (zaimenskih, prislovnih, predložnih, vezniških itd.) je npr. treba obravnavati *lih*, *dobro*, *dolgo*, *malo*, *veliko* itd. v naslednjih primerih: 1. *On se strahu shpota, inu se nevstrafshi, inu nebeshy pred mezhom. **Kadar lih** supàr njega Tull shvenkezhe* (DB 1584, I,278b (prav: 277b)) – *Es spottet der furcht vnd erschrickt nicht / vnd fleucht fur dem schwert nicht. **Wenn gleich** wider es klinget der Köcher / vnd glentzet beide spies vnd lantzen* (LB 1545, 960);⁵⁷ 2. *Je bilu pak enu filnu bojovanje supèr Philifsterje, **kakòr dolgu** je Saul shiu bil* (DB 1584, I,157a) – *Es war aber ein harter streit wider die Philister / **so lange** Saul lebet* (LB 1545, 533);⁵⁸ ***Kuliku veliku** vezh, kadar bi nyh zhiflu dopolnemu bilu?* (DB 1584, III,86b) – ***Wie viel** mehr wenn jr zal vol würde* (LB 1545, 2287). Nemška dvodelna vprašalnica *wie viel* je odpirala možnost kalkiranega pravajanja in zavestnega nadomeščanja z bolj udomačenimi nadomestili. Dalmatin je uporabil obe možnosti in še srednjo tretjo! Npr.: 1. ***Kuliku pak veliku vezh** bi ona bila ferrahtana, kada bi ta djanja inu della /.../ nebila pred rokami* (DB 1584, II,+IIa) – ***Wie viel mehr** solts verachtet werden / wo nicht mehr die Geschicht vnd That furhanden weren* (LB 1545, 1160); 2. ***Kuliku** fi ti mojmu Gospudu dolshan?* (DB 1584, III,41a) – ***Wie viel** bistu meinem Hern schuldig?* (LB 1545, 2114).

Na besednovrstno specifičnost leksema *dobro*, ki se razkriva kot zgodovinski pojav, saj je današnji spekter rab ne potrjuje, opozarja dosledna pojavna omejenost na povezavo s *tako*: npr. *Sakaj onu se bo vidilu, de taki modri vsaj vmèrjo, **taku***

⁵⁶ V Grimmu 1889, 722 je opozorjeno tudi na možnost pisave skupaj oz. na leksikalizirano rabo: *nichtsdestoweniger*, *nichtsdestominder*.

⁵⁷ V LG 1998, 1128 je leksem *wenggleich* opredeljen kot veznik (Konjunktion) in pomensko razložen s sopomenskim izrazom *obwohl*.

⁵⁸ Npr.: *solang*, *solange* Konjunktion (LG 1998, 907).

dobru, kakòr ty nepametni inu norri konèz vsameo (DB 1584, I,291b) – *Denn man wird sehen / das solche Weisen doch sterben / So wol als die Thoren vnd Narren vmbkomen* (LB 1545, 1007) – *Saj vendar vidi: modri umirajo, skupaj izgineta norec in neumnež* (SP 1996, 820). Analiza izključuje prislovno in števniško rabo, saj za eno in drugo manjka sobesedilnih potrdil, besednozvezna vpetost pa hkrati preprečuje, da bi se besednovrstna karakteristika tovrstne rabe leksema omejila na sicer najbolj verjetno členkovno vlogo. Primerjava je pokazala, da gre za prevodno prevzeto vezniško zvezo, ki se je zaradi pogoste rabe začela pojavljati tudi neodvisno od predloge. Kot del podobne, vendar člensko bogatejše in zato bolj zapletene vezniške zveze se pojavlja tudi malo: **Raunu kakòr ta, kir kazhe panuje, kadar je v jeden nikomer se nesmili, taku malu kakòr ta, kateri s' divjo Svirino okuli hodi / .../ Taku tudi timu gre** (DB 1584, II,158a–158b) – **Gleich als wenn ein schlangen Beschwerer gebissen wird / das jamert niemand / als wenig als das / so einer mit wilden Thieren vmbgehet / vnd von jnen zurissen wird** (LB 1545, 1769) – *Kdo bo pomiloval čarovnika, če ga piči kača, ali take, ki se približajo zverem?* (SP 1996, 1380).

3.1 Problem razmejitev besednih zvez je dodatno zaostren na tistih besedilnih mestih, kjer prihaja do kopičenja medsebojno potencialno združljivih sestavin. Pravilno razmejevanje in povezovanje je mogoče le na osnovi dobrega poznavanja jezikovne realnosti, ki upošteva pogostnost pojavitev ter sobesedilno pogojene skladske posebnosti pojavljanja zvez. Prim. razdelek 2.4.3.

4 V prispevku je bila le okvirno in tipološko predstavljena osnovna problematika, s katero se srečujejo delavci, ki pripravljajo besednovrstni popis protestantskega besedja. Ustrezen prikaz posameznih besednih vrst je (tudi z ozirom na specifičnost besedja, uporabljanega v obdobju nastanka slovenskega knjižnega jezika ter z ozirom na tedaj aktualne besedilne zvrsti) terjal izoblikovanje številnih podrobnejših pravil, ki bi zlasti z vidika bogatitve slovaropisne teorije in prakse, posredno pa tudi jezikoslovne teorije nasploh zaslužila podrobnejši prikaz.

Navedenke

Bajec 1952 = Bajec, Anton, 1952, *Besedotvorje slovenskega jezika, II Izpeljava slovenskih pridevnikov, III Zloženske*, Ljubljana.

Bezljaj 1976 = Bezljaj, France, *Etimološki slovar slovenskega jezika I*, A–J, 1976, Ljubljana.

– – 1982 = Bezljaj, France, *Etimološki slovar slovenskega jezika II*, K–O, 1982, Ljubljana.

BH 1584 = Bohorič, Adam, 1584, *Arcticae horulae succifivae*, Wittenberg.

Biblia sacra 1994 = *Biblia sacra, iuxta Vulgatam versionem*, 1997, Stuttgart, Deutsche Bibelgesellschaft.

- Brižinski spomeniki*, Znanstvenokritična izdaja, 1992, Ljubljana, SAZU, ZRC SAZU (izd.), Slovenska knjiga (zal.).
- CW 1860 = Cigale, Matej, 1860, *Deutsch-flovenifches Wörterbuch*, Laibach.
- DB 1578 = Dalmatin, Jurij, 1584, *BIBLIE, TV IE, VSIGA SVETIGA PISMA PERVI DEIL*, Ljubljana.
- 1584 = Dalmatin, Jurij, 1584, *BIBLIA, TV IE VSE SVETV PISMV, STARIGA inu Noviga Testamenta*, Wittenberg; Faksimile, Ljubljana, 1968.
- DC 1585 = Dalmatin, Jurij, 1585, *TA KRATKI WIRTEMBERSKI CATECHISMVS*, Wittenberg.
- DJ 1575 = Dalmatin, Jurij, 1575, *IESVS SIRAH*, Ljubljana.
- DPa 1576 = Dalmatin, Jurij, 1576, *PASSION*, Ljubljana.
- Duden 1998 = *Grammatik der deutschen Gegenwartssprache*, 1998, 6., neu bearbeitete Auflage, Mannheim, Leipzig, Wien, Zürich, Dudenverlag.
- Gjurin 1984 = Gjurin, Velemir, 1984, Register 1584 kot slovaropisni dosežek, *Slavistična revija* 32/3, Ljubljana, 183–208.
- Grimm 1862 = Grimm, Jacob und Wilhelm, *Deutsches Wörterbuch*, Dritter Band, E – Forſche, 1862, Leipzig.
- 1877 = Grimm, Jacob und Wilhelm, *Deutsches Wörterbuch*, Vierten Bandes Zweite Abtheilung, H. I. J., 1877, Leipzig.
- 1889 = Grimm, Jacob und Wilhelm, *Deutsches Wörterbuch*, Siebenter Band, N. O. P. Q., 1889, Leipzig.
- Hipolit (Janez Adam Geiger), 1711–1712, *Dictionarium trilingue Latino-germanico-slavonicum, Germanico-slavonico-latinum*, rokopis.
- JPo 1578 = Juričič, Jurij, 1578, *POSTILLA*, Ljubljana.
- KPo 1567 = Krelj, Sebastijan, 1567, *POSTILLA SLOVENSKA*, Regensburg.
- K-V 1680–1710 (1997) = Stabej, Jože, 1997, *Slovensko-latinski slovar po: Matija Kastelec - Gregor Vorenc, Dictionarium latino-carniolicum (1680–1710)*, Ljubljana, Založba ZRC.
- LB 1545 = Luther, Martin, 1545, *Biblia, Das ist die gantze Heilige Schrifft Deudsch auffſ new zugericht*, Wittenberg, Deutscher Taschenbuch Verlag, München, 1974.
- LG 1998 = *Langenscheidts Großwörterbuch, Deutsch als Fremdsprache*, 1998, Berlin und München, Langenscheidt KG.
- MB 1833 = Murko, Anton Janez, 1833, *Slovénſko-Némſhki in Némſhko-Slovénſki RÓZHNI BESÉDNIK*, I: *Slovénſko-Némſhki Dél*, II: *Deutsch-Sloweniſcher Theil*, V'Grádzi.
- MD 1592 = Megiser, Hieronymus, 1592, *DICTIONARIVM QVATVOR LINGVARVM*, Graz.
- Merše 1995 = Merše, Majda, 1995, *Vid in vrstnost glagola v slovenskem knjižnem jeziku 16. stoletja*, Ljubljana, Slovenska akademija znanosti in umetnosti.
- 1997 = Merše, Majda, 1997, Škrabčev prikaz protestantskega pravopisa, *Škrabčeva misel II*, Nova Gorica, Frančiškanski samostan Kostanjevica, 29–42.
- 2003 = Merše, Majda, 2003, Glagolski kalki v zgodovini slovenskega knjižnega jezika (prevzemanje, raba in primerjava s stanjem v slovanskih jezikih),

- Slavistična revija* 51, Posebna številka, Zbornik referatov za trinajsti mednarodni slavistični kongres, 81–103.
- Merše – Jakopin – Novak 1992 = Merše, Majda, Jakopin, Franc, Novak, France, 1992, Fonološki sistem knjižnega jezika slovenskih protestantov, *Slavistična revija* 40/4, 321–340.
- Merše – Novak – Premk 2001 = Merše, Majda, Novak, France, Premk, Francka, 2001, *Slovar jezika slovenskih protestantskih piscev 16. stoletja, Poskusni snopič*, Ljubljana, ZRC SAZU.
- Mikhailov 1998 = Mikhailov, Nikolai, 1998, *Frühslowenische Sprachdenkmäler*, Die handschriftliche Periode der slovenischen Sprache (XIV Jh. bis 1550), Studies in slavic and general linguistics 26, Amsterdam – Atlanta, GA, Rodopi.
- 2001 = Mikhailov, Nikolai, 2001, *Jezikovni spomeniki zgodnje slovenščine*, Rokopisna doba slovenskega jezika (od XIV. stol. do leta 1550), Trst, Mladika.
- Miklošič 1876 = Miklosich, Franz, 1876, *Vergleichende Grammatik der slavischen Sprachen*, Dritter Band: Wortbildungslehre, Wien.
- MTh 1603 = Megiser, Hieronymus, 1603, *Thefaurus Polyglottus*, Frankfurt.
- Novak 1981/82 = Novak, France, 1981/82, O delu za slovenski zgodovinski slovar na Slovenski akademiji znanosti in umetnosti, *Jezik in slovstvo* 27/1, 32–37.
- 2002 = Novak, France, 2002, Pomen raziskovanja besedja knjižnega jezika 16. stoletja za jezikoslovje, *Obdobja 18, Historizem v raziskovanju slovenskega jezika, literature in kulture*, Ljubljana, 181–199.
- Orožen 1986 = Orožen, Martina, 1986, Vprašanja sintaktične interference v Dalmatinovem prevodu Biblije 1584, *Slovinci v evropski reformaciji*, Razprave Filozofske fakultete, Ljubljana, 105–123.
- PS I–II = Pleteršnik, Maks, 1894–1895, *Slovensko-nemški slovar* I (A–O), 1894, II (P–Ž), 1895, Ljubljana.
- Putanec 1979 = Putanec, Valentin, 1979, Mali diferencijalni hrvatsko-slovenski rječnici iz 1578, 1584 i 1592, *Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti*, Knjiga XIX, Zagreb, 159–215.
- Ramovš 1924 = Ramovš, Fran, 1924, *Historična gramatika slovenskega jezika, II. Konzonantizem*, Ljubljana.
- 1952 = Ramovš, Fran, 1952, *Morfologija slovenskega jezika*, Ljubljana.
- Rigler 1964 = Rigler, Jakob, 1964, K' probleme akan'ja, *Voprosy jazykoznanija* 13/5, Moskva, 36–48; *Jakob Rigler, Zbrani spisi*, 2001, Ljubljana, Založba ZRC, ZRC SAZU, 96–110.
- 1968 = Rigler, Jakob, 1968, *Začetki slovenskega knjižnega jezika*, Ljubljana, SAZU.
- Snoj 1997 = Snój, Marko, 1997, *Slovenski etimološki slovar*, Ljubljana, Založba Mladinska knjiga.
- SP 1996 = *Sveto pismo stare in nove zaveze*, Slovenski standardni prevod iz izvirnih jezikov, 1996, Ljubljana, Svetopisemska družba Slovenije.
- SP 2001 = *Slovenski pravopis*, Ljubljana, SAZU in ZRC SAZU (izd.), Založba ZRC.

- SSKJ I–V = *Slovar slovenskega knjižnega jezika* I (A–H, 1970), II (I–Na, 1975), III (Ne–Pren), IV (Preo–Š), V (T–Ž, 1991), Ljubljana, SAZU (izd.), DZS (zal.).
- Stabej, Jože, 1976, Wörterverzeichnis der Sprachbemerkungen und des Registers in der Biblia Dalmatins 1584, *Jurij Dalmatin, Biblia 1584, II. Teil: Abhandlungen*, München, 101–181.
- Striedter-Temps 1963 = Striedter-Temps, Hildegard, 1963, *Deutsche Lehnwörter im Slovenischen*, Wien.
- Škrabec 1881 (1994) = Škrabec, Stanislav, 1881, Opazke II., *Cvetje z vertov sv. Frančiška* 2 (1881), 11; *Jezikoslovna dela* 1 (1994), Nova Gorica, Frančiškanski samostan Kostanjevica.
- – 1895 (1994) = Škrabec, Stanislav, 1895, Valjavčev »Prinos k naglasu u (novo)slovenskom jeziku« in prihodnja slovenska slovnica, *Cvetje z vertov sv. Frančiška* 14 (1895), 10; *Jezikoslovna dela* 3 (1995), Nova Gorica, Frančiškanski samostan Kostanjevica.
- – 1918 (1994) = Škrabec, Stanislav, 1918, *Jezikoslovna dela* I/3; *Jezikoslovna dela* 1 (1994), Nova Gorica, Frančiškanski samostan Kostanjevica.
- TC 1550 = Trubar, Primož, 1550, *Catechismus In der Windischenn Sprach*, Tübingen.
- TC 1575 = Trubar, Primož, 1575, *CATEHISMVS SDVEIMA ISLAGAMA*, Tübingen.
- TO 1564 = Trubar, Primož, 1564, *CERKOVNA ORDNINGA*, Tübingen.
- Toporišič 1992a = Toporišič, Jože, 1992a, Besednjak, *Stiški rokopis, Študije*, Ljubljana, Slovenska knjiga, 32–40.
- – 1992b = Toporišič, Jože, 1992b, *Enciklopedija slovenskega jezika*, Ljubljana, Cankarjeva založba.
- – 2000 = Toporišič, Jože, 2000, *Slovenska slovnica*, Četrta, prenovljena in razširjena izdaja, Maribor, Založba Obzorja Maribor.
- TPo 1595 = Trubar, Primož, 1595, *HISHNA POSTILLA*, Tübingen.
- TT 1557 = Trubar, Primož, 1557, *TA PERVIDEIL TIGANOVIGA TESTAMENTA*, Tübingen.
- – 1581–82 = Trubar, Primož, 1581–1582, *TA CELI NOVI TESTAMENT*, Tübingen.
- Wiesthaler 1993 = Wiesthaler, Fran, 1993, *Latinsko-slovenski slovar*, A–Col, Ljubljana, Založba Kres.
- Listkovno gradivo Sekcije za zgodovino slovenskega jezika Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša, ZRC SAZU, zbrano s popolnimi izpisi del slovenskih protestantskih piscev 16. stoletja.

**Part-of-Speech and Other Grammatical Issues Concerning the Vocabulary
of the 16th Century Slovene Protestant Writers**

Summary

The members of the Section for the history of the Slovene language at the Fran Ramovš institute of the Slovene language are working an ongoing project concerned with the preparation of a register of all parts of speech that occur in the entire corpus of 50 preserved works by the 16th century Slovene Protestant writers. This register is indispensable as a foundation for further dictionary treatment of the Protestant vocabulary. Its purpose is to show the richness of the 16th century Slovene vocabulary, while the information on sources it draws attention to widespread usage of lexical units. This register will be a source of reliable data, based on both demanding and time-consuming expert analysis of the entire corpus material. As such it will provide answers about the first occurrence of individual lexical units in written Slovene, or it will at least enable reliable conclusions on this issue (together with previously known facts and other sources) – even before the publication of the dictionary itself. The idea of a register has been developing throughout the excerption of Dalmatin's Bible of 1584 which is the most extensive Protestant text. Dalmatin's consideration of Luther's Bible as the first example of translation has enabled a comparison, which has been of great help in solving problems of morphologically and semantically opaque words and phrases, as well as for identifying those fixed phrases which reflect foreign syntactic patterns.

Typical problems, which arise in the context of part-of-speech and grammatical determination of lexemes and which have to be solved on daily basis, are related to the determination of dictionary entries, especially with the reconstruction of the base forms of inflected words, with the determination of the standard paradigm (e.g. farao faraona, nardus narda, etc.), by taking into account different degrees to which loanwords have been adapted to Slovene, with the influence of context on various phonetic realizations, with the presentation of phrases mirroring foreign word-formation and syntactic patterns (e.g. kjeen, koliko veliko, ništer tem manje), with the identification and presentation of topical homonymy, which is much broader than one would expect, since it includes instances from Slovene and foreign language history (for the loan words), etc.

Povedkovnik v slovenščini

Andreja Žele

IZVLEČEK: V prispevku ima avtorica namen, tudi glede na vse njene dosedanje razprave, z opredelitvami in sklepi povzeti in skleniti vse dosedanje ugotovitve različnih domačih in tujih jezikoslovcev v trditev, da je povedkovnik ubesedena skladenjska kategorija s stalno in zato tipično skladenjsko vlogo za glagolskim pomožnikom – v zloženem povedku je povedkovnik pomenonosna sestavina.

ABSTRACT: The author's aim – also in the context of her previous papers on this subject – is to summarize all previous conclusions and findings by several Slovene and foreign linguists into an assertion that the predicative (povedkovnik) is in fact a lexicalized syntactic category with a fixed and therefore typical syntactic role in combination with the auxiliary verb – in a predicator it represents a semantic component.

V prispevku imam namen, tudi glede na vse svoje dosedanje razprave, z opredelitvami in sklepi povzeti in skleniti vse dosedanje ugotovitve različnih domačih in tujih jezikoslovcev v trditev, da je povedkovnik ubesedena skladenjska kategorija s stalno in zato tipično skladenjsko vlogo za glagolskim pomožnikom – v zloženem povedku je povedkovnik pomenonosna sestavina.¹

V Lingvističnem krožku je bilo 10. novembra 2003 dano v razpravo nekaj tez, ki ponujajo rešitev oz. opredelitev povedkovnika kot pomenskoskladenjske kategorije. V zloženem povedku je ta slovnična kategorija kot nujna pomenonosna kategorialna pomenska sestavina ubesedena ob pomožnikih oz. pomensko izpraznjenih glagolih, izrazijsko kot pomožnik + povedkovnik = povedek. Tako s stavčnočlenskega kot z izrazijskega vidika je smiselno govoriti o povedkovniku (prim. nedoločnik/namenilnik v povedku), ker so določila in dopolnila izrazijsko zasedena pri vezljivosti in družljivosti udeležencev.²

¹ O povedkovniku sem pisala z leksikološko-leksikografskega (2000, 57–65; 2003, 3–15) in z vezljivostnega vidika (2001, 163–195).

² Povedkovnik je najustreznejši jezikoslovni izraz za skladenjsko kategorijo tako na pomenskoskladenjski kot na strukturnoskladenjski oz. izrazni ravni tudi zato, ker povedkovniki ne določajo drugih samostojnih stavčnočlenskih besednih vrst, in tudi ne pojasnjujejo njihovih lastnosti (kot to delajo pridevniki in prislovi).

Namen

Opredeliti povedkovnik – zaradi neobveznosti katere koli možne kategorije in nezmožnosti sklanjanja ali spreganja – kot **pomenskoskladenjsko kategorijo** (v tuji strokovni literaturi je uveljavljena kategorija predikativnosti) oz. **kategorijo povedkove rabe** oz. kot **povedkovo kategorijo stanja/lastnosti**. Funkcijskost povedkovnika, in ne (še) besednovrstnost (povedkovnik je torej vmesna stopnja leksikalizacije v drugotne/metaforične pomene), posredno potrjuje vezljivost, ko pomenskoskladenjske zmožnosti povedkovnika (stanjskost, dejanjskost ali posledično lastnost) veže na povedkovo vlogo – v češkem jezikoslovju je to opredeljeno kot ‘komplementarna obligatorna determinacija’. V naši strokovni literaturi³ so večkrat ponovljeni pomisleki glede besednovrstnosti povedkovnika posredno izraženi z opredelitvami kot zelo obsežna in pomensko heterogena besedna vrsta, stranski stavčni člen, samo skladenjskofunkcijska opredelitev zrelativizira merila besednih vrst in hkrati stalnost skladenjske vloge omogoča/zagotavlja odprto rabo drugih besednih vrst. Slovarko naj bi bile besede v povedkovni rabi oz. povedkovniški rabi z oznako **povdk.** navadno izpisane kot podgesla (kar ustreza preneseni pomenski rabi geselskih leksemov), izjema je le nekaj prvotno besednovrstno neopredeljenih besed, razvojno verjetno besednih krnov, tipa *všeč*, *žal*, *prav*, *treba* ipd., ki naj bi bile samostojna gesla.

1 Opredelitve

– Aktualna trenutna stanjskost je v slovenščini navadno izražena z zloženim povedkom – prvotna povedkova raba namreč izpostavi samo določene pomenske sestavine, saj povedkovniki niso nič drugega kot pomenske determinante povedkov. Priložnostna pomenskoskladenjska raba ne more biti besednovrstno odločilna, zato povedkovniki ostajajo na stavčni ravni s poimenovalnimi razmerji povedkovo dopolnilo > povedkov dopolnilnik > povedkovnik.⁴ S pomensko-izraznega vidika je povedkovnik pomenskoskladenjska kategorija oz. kategorialni sem/semem, ki pomenskoskladenjsko dopolnjuje glagole v povedku, in hkrati strukturoskladenjska kategorija, izrazno opredeljena kot zgradbeni označevalnik. Tako funkcijska kot pretvorbena slovnica potrujeta povedkovnik kot pomenskoskladenjsko kategorijo (in ne še besedno vrsto). Posredno zanikanje besednovrstnosti povedkovnika je vztrajanje, da med povedkovnike sodita tudi opisna deležnika in nedoločnik. Kljub deklarirani povedkovniškosti se da tudi besede kot *všeč*, *mar*, *žal*, *mraz*, *tema*, *škoda*, *dolgčas* (vsaj razvojno) slovarko

³ Tu mislim predvsem na Slovensko slovnico (SS 1976: 412, 594–595), Novo slovensko skladnjo (NSS 1982: 116–117, 407) in Enciklopedijo slovenskega jezika (ESJ 1992) J. Toporišiča ter na oceno Nove slovenske skladnje J. Toporišiča (1984, 142–155) in Slovensko leksikalno pomenoslovje (SLP 2000b, 30–33, 38, 63, 188) A. Vidovič Muha.

⁴ Češko jezikoslovje je potrdilo povedkovnik kot pomenskoskladenjsko kategorialno sestavino z izrazom ‘obvezni določevalni dopolnilnik’, kar je bilo v naši strokovni literaturi komentirano v začetku sedemdesetih let (Pogorelec 1972, 1974).

- besednovrstno opredeliti kot samostalnike, *žal* tudi kot pridevnik, *tiho*, *prav*, *lahko* kot prislove, *lahko*, *treba* tudi kot členke ipd.
- Povedkovniki (ob pomožnikih; povedek = pomožnik + povedkovnik) so glede na skladijsko vlogo lahko prvotni ali drugotni. Skupna lastnost povedkovnikov je, da pomenijo stanje ali lastnost, (dejavno) vezljivi oz. kot nosilci vezljivosti povedkovniki izražajo različna razmerja oz. odnose. Od tipičnih inherentnih glagolskih kategorij je poleg vezljivosti ohranjen tudi naklon.
 - Povedkovniki ne določajo oz. opredeljujejo drugih besednih vrst, in tudi ne pojasnjujejo njihovih lastnosti (kot to delajo pridevniki in prislovi). Čeprav imajo nekatere značilnosti prislovov (tj. navadno so nespremenljivi oz. nepregibni – prislovni povedkovniki se lahko stopnjujejo), pridevniški pa se lahko pregibajo še po spolu in številu, se vežejo le z vezjo ali s skladijskopomensko oslabljenimi glagoli, in zato ne morejo pojasnjevati pomensko samostojnih glagolov in pridevnikov – ne prevzemajo kategorij od jedrne besede, ampak si kategorije s pomožnikom porazdelijo.

1.1 Slovarsko označevanje

Povedkovniki so v **Slovarju slovenskega knjižnega jezika** navadno označeni s kombinacijami slovničnih pojasnil kot *neskl. prid.*, v *povedni rabi* in *prisl.*, v *povedni rabi*, in še v *povedno-prislovni rabi*. Preneseni pomen je navadno označen z *ekspr(esivno)* oz. *slabš(alno)*, *vulg(amo)* ali *ljubk(ovalno)*, ni pa v SSKJ označena slabšalna (vulgarna) in ljubkovalna raba živalskih poimenovanj v zvezi s človekom, ko zaradi metaforičnosti dosledno prihaja do spremembe uvrščevalne pomenske sestavine, npr. Tako je pri živalskih poimenovanjih v povedkovniški rabi prevladujoča uvrščevalna pomenska sestavina človeško⁵, npr. *On* (UPS = človek) *je tič/tičko* (RPS = iznajdljiv, prebrisan), *Ona* (UPS = ženska) *je tička* (RPS = mlada, ljubka); *Ta človek* (UPS) *je prava kača* (RPS = hudoben, zahrbtn) ipd.;⁵ še s slovarsko oznako *vulg(amo)*, tako da je uvrščevalna pomenska sestavina (UPS) upoštevana v označevani osebkovi besedi, razločevalne pomenske sestavine (RPS) pa so kot prisojevalne lastnosti vključene v označevalno povedkovodoločilno besedo, so npr. *Ta človek* (UPS) *je čisto navadna rit* (RPS = neznačajan, bojzljiv), *Ta človek* (UPS) *je navadna goflja* (RPS = prezgovoren, predrzen) ipd.

V **Slovenskem pravopisu** je registriranih kar 458 kvalifikatorjev *povdk.* ali *povdk. zv(eza)*, gl. *Krajšave in slovarske oznake*, str. XIV. Vsi izpisani primeri z

⁵ O t. i. slovarskih uvrščevalnih in razločevalnih sestavinah pri nas piše A. Vidovič Muha (1988, 26–27). A. Vidovič Muha (2000b, 31) govori o "spremembi kategorialnih lastnosti /.../, ki povzroči prehod ene besedne vrste v drugo /.../ ". Ista avtorica pri metaforičnih pomenih govori o nanovo dodanih razločevalnih pomenskih sestavinah (RPS), ki se opomenijo na skladijskofunkcijski ravni v novi denotati ali pa ostanejo samo na skladijskofunkcijski (konotativni) ravni in se ne leksikalizirajo (A. Vidovič Muha 2000a, 85–109), npr. za leksem *človek* ugotavlja, da v povedkovodoločilni vlogi s pomenom 'human, človeški' lahko vedno tvori lastnostne stavke – iz tega posledično potrди upravičenost kategorialne pomenskosestavinske oznake povedkovnik za tovrstne lekseme tudi v slovarjih (gl. A. Vidovič Muha 2000b, 125).

različnih vidikov potrjujejo oznako **povdk.** kot pomenskoskladenjsko kategorijo. Čeprav je povedkovnik v SP-ju eksplicitno (tudi v komentarju *Spremnne besede* na str. VIII) predstavljen zgolj kot iztočnica/geslo, in nikoli kot podiztočnica/podgeslo, ga kot pomenskoskladenjsko kategorijo in hkrati – posledično kot oznako za drugotne skladenjske vloge potrjuje tudi skupni naslov *Prislovi, povedkovniki in zveze z njimi* (62) v *Pravilih I* in definicija (204). Kot posredna potrditev povedkovnikov kot pomenskoskladenjske kategorije (in ne že kot besednovrstne kategorije) nakazuje tudi potenčna številka ob geselski besedi, ki v primerih povedkovnika navadno opozarja na neprvo oz. drugotno pomenskoskladenjsko uporabo določenega leksema.

1.2 Primerjalno v tuji literaturi

Najpomembnejše je torej položajsko merilo – pri povedkovniku se ta pomenskoskladenjska kategorija prekriva s kategorijo predikativnosti – v slovanskem jezikoslovju tudi jezikoslovnoizrazijsko uveljavljena t. i. kategorija predikativnosti.⁶ Iz ruskega jezikoslovja »kategorija sostojanija«, po A. V. Isačenkju (1954: 255) t. i. »качественное состояние«, ruska jezikoslova literatura pri opredeljevanju ostaja samo na skladenjskopomenski ravni – govori samo o predikativni vlogi, predikativnem členu in o predikativni kratki obliki pridevnika. Tudi slovaška skladnja rapravlja samo o imenskem delu povedka (1966), ravno tako hrvaška skladnja (Katičič 1986). Češka slovnica (1986, 1987, 1996, 1998, 2001) uporablja samostojno poimenovanje predikativ, ki ga znotraj povedja oz. povedka opredeljuje samo kot kategorijo stanja »kategorie stavu« in izraze kot samostalniški predikativ, pridevniški predikativ ipd., pa tudi imenski del / izraz glagolsko-imenskega povedka – »jmenná část / jmenný výraz slovesně-jmenného predikátoru«. Poljska slovnica (1984) uporablja 'predikativno vlogo' ali najpogosteje kar oblikovno-izrazno 'povedkov izraz' (»funkcja predykatywna«, »w funkcji orzecznika«, »wyrażenie predykatywne«). Nemška slovnica (Helbig, Buscha 1984) uporablja zveze "der attributive Gebrauch" in "der prädikative Gebrauch". Angleško in ameriško jezikoslovje predikative samo skladenjskopomensko opredeli kot "predicative noun" in "predicative adjective", in še "predicative nominal" in "predicative adjectival" (prim. R. Quirk idr. ²⁷1993, 354; ²⁰1994, 505, 1174).

2 Tipologija rabe

Z vidika (razločevanja) besednovrstnosti so najštevilčnejši **a) pridevniški povedkovniki** (pregibanje po spolu in številu in stopnjevanje), kar glede na tipično pridevniško stanjskost ne preseneča. **a.)** Vežljivi izglagolski pridevniški

⁶ Ruska slovnica (Švedova idr.: 1980) predikativnost opredeljuje kot skladenjsko kategorijo (86), v zvezi s tem so izpostavljena 'formalno-semantična razmerja' (372). Sploh pa je v slovanskem jezikoslovju tudi jezikoslovnoizrazijsko uveljavljena t. i. kategorija predikativnosti, prim. R. Simeon (1969, 641). Češka slovnica (Grepl, Komárek idr., 1986) sicer uporablja samostojno poimenovanje 'predikativ', vendar ga znotraj povedja oz. povedka opredeljuje samo kot 'kategorijo stanja' »kategorie stavu« (195).

povedkovniki so: *deležen (česa)*, *dolžen (komu kaj)* ipd.; **prostomorfemski**: *blazen od, bolan od, dober za/kot* ipd. **a₂**) Nevezljivi neizglagolski pridevniški povedkovniki so: *domač, godov* (nar.), *ljudski* ipd.; **nepregibni**: **ad acta, fair, flegma, fuč* ipd. Sledijo **b) prislovni povedkovniki** (z možnostjo stopnjevanja): *bot, dolgčas/predolgčas, larifari, *kvit, mar* ipd., in **naklonski** (ki pogosto vežejo tudi nedoločnik): *gotovo, mogoče/nemogoče, možno* ipd. **c) Samostalniški povedkovniki** (z možno pregibnostjo po številu) so pretežno izglagolski, npr. *navada, sram, škandal, škoda/preškoda, utopija, zakon*; **prostomorfemski**: *reklama za*; **z nedoločnikom**: *užitek, veselje*. **c₁**) Neizglagolski samostalniški povedkovniki so: **vezljivi**: *kos (komu/čemu), last (koga/česa)*, in **nevezljivi**: *fakt, *basta/koneč^{kl}, luksuz*. **č) Samo povedkovniki** so npr. *všeč, prav, dolgčas/predolgčas, mar, mraz, okej, sram, škoda, tema* v Vse mi je všeč, Tako je prav, *Dolgčas/Predolgčas* mi je, Otroci ji niso mar, Zunaj je bil(o) mraz, S stanovanjem je vse okej, *Sram* ga je pred starši, Te obleke je škoda, Bil-a/-o je še tema; povedkovniki so lahko še **izglagolski medmeti** kot stavčni členi, npr. To bo *joj/prejoj*, in **sklopi** tipa *boglonaj, bogpomagaj, bogve*, ker je za njih tipična povedkovodoločilna vloga in so zaradi svoje tvorjenosti tudi sicer besednovrstno nejasni. **Naklonski izrazi** tipa *rad-a-o* in *lahko* imajo kot glagolski modifikatorji v povedku več skladenjskopomenskih možnosti, npr. *biti lahko : lahko delati, biti rad doma : rad delati : imeti rad vse, biti treba : treba delati*.

3 Primeri pridevniških povedkovnikov

Tako pomensko premaknjena/prenesena kot (slovarsko označena) široka in oslABLJENA raba izražajo večjo navezanost na poved(kov)no rabo in hkrati tudi višjo stopnjo povedkovniškosti tako označenih pridevniških besed:

čuden 'ki se v vedenju, ravnanju razlikuje od drugih': Po nesreči je postala nekam čudna, Čuden je, ne morem ga razumeti, (ekspr.) Ne bodi no čuden, daj si dopovedati;

divji (ekspr.) 'zelo jezen': Kmalu se vrni, sicer bo oče divji;

dober 'ki glede na kak kriterij, normo, zahtevo ustreza, zadovoljuje': Pritisk imate dober;

dober 'veljaven, uporaben': Voz ni več dober;

dober 'ugodno vpliva, koristi': Počitek je dober;

dober (pog., s širokim pomenskim obsegom): Ta bo dober;

domač 'ki ne kaže strahu v občevanju z ljudmi': Že čez nekaj dni je postal domač;

edin (dv. in mn.) 'ki je enakih misli, istega mnjenja': Bili so (si) edini;

R

vesel (nav. z rodilnikom) 'ki občuti veselje, zadovoljstvo ob čem': Vesel je bil darila/gostov;

vreden 'ki zaradi svojih lastnosti, navadno dobrih, pozitivnih, zasluži kaj':

Je vreden ljubezni/spoštovanja;

zelen (z rodilnikom) 'ki ima (veliko) željo po čem': Bil je zelen dela/dobrih

jedi;

$R_{od/do}$ – **razmer nostanjski duševnostni pomen:**

fair / *fair do* 'ki je v skladu z določenimi normami, pravili': On je fair, Bil je vedno fair do nje;

hladen / *hladen do* 'ki vsebuje, izraža nenaklonjenost, odklanjanje': Ta človek je hladen, Bil je hladen do gostov;

D

dorasel (z dajalnikom) 'ki je kos čemu': Mladina je dorasla delu/nalogam;
drag (z dajalnikom) 'do katerega ima kdo pozitiven čustven odnos': Ta človek mu je zelo drag;

enak (z dajalnikom) 'ki v primerjavi drugega z drugim nobeden nima prednosti, večjih pravic': Njegov uspeh je enak ničli, Lira je enaka dvema tolarjema;

D + T

dolžen 'ki je obvezan komu kaj izkazovati, storiti': Dolžen sem mu hvaležnost;

$T_{na/za}$ – **razmer nostanjski/-tvorni pomen z /namenskostjo/ciljnostjo/:**

divji / *divji na* (ekspr.) 'zelo jezen': Ves je divji / Nanj je ves divji;
dober / *dober za* 'ki glede na kak kriterij, normo, zahtevo ustreza, koristi': biti dober / biti dober za koga/kaj/kam/za koliko časa;

$M_{v/pri/na/po}$ – **okoliščinska (prostorsko-časovna/duševnostna):**

izveden v 'ki kako stroko, dejavnost dobro obvlada': Je izveden v državnih zadevah;

navzoč pri/na (z oslabilnim pomenom) 'ki je v določenem času na določenem mestu': Inšpektor je bil navzoč pri pouku matematike, Na sestanku so bili navzoči vsi člani;

znan po 'ki vzbudi v osebkob občutek identičnosti s tem, kar pozna, ve': Znan mi je le po obrazu;

$O_{z/s}$ – **razmer nostanjski duševnostni pomen:**

domač / *domač z/s* / *domač pri* 'ki ne kaže strahu v občevanju z ljudmi': biti domač / biti z njim čisto domača / biti domač pri kom;

mehek / *mehek z/s* (ekspr.) 'obziren, popustljiv, prizanesljiv': Predstojnik je bil sumljivo mehek, Upravnik je bil mehek s kaznjenci ...

3.1 Možni skladijskopomenski prehodi iz tvornega dejanja v povedkovniško stanjskost in nato v prilastek so najbolj jasno izraženi pri deležnikih na -l.⁷ V okviru homonimije tvornega deležnika na -l, deležnika stanja na -l in iz njega sprevržnega (drugotnega) lastnostnega pridevnika na -l se lahko stavčnopoložajsko in skladijskopomensko izločijo potencialni povedkovniki na -l, nevezavni, npr. *zmrzel*: Zemlja je še zmrzla 'ki je zmrznjena' nasproti: *zmrzel*: (ekspr.) Je preveč zmrzla 'ki jo rado pogosto zebe'; *zrel*: Pšenica/Deklica je že zrela 'ki v rasti, razvoju doseže stopnjo, primerno za spravilo, razmnoževanje', Fant je zrel 'ki je telesno in duševno polno razvit' nasproti: *zrel za*: Otrok je zrel za šolo 'ki je sposoben za kaj',

⁷ A. Bajec (1952, 48–49) za deležnike na -l trdi, da »/se/ cela vrsta deležnikov že čuti za pridevniške ali pa so na meji med obojim pomenom«. S tem avtor posredno potrjuje povedkovniškost deležnikov na -l, npr. *dorasel*, *izbokel*, *narasel*, *obledel*, *odebeled*, *otrpel*, *ozebed*, *trhel*, *vrel*, *zamolkel* ipd.

Žival je zrela za zakol 'ki je primeren za kaj', 'ki ima ustrezne pozitivne in negativne lastnosti za kaj' Knjiga je zrela za tisk; (ekspr.) Fant je zrel za zapor, Stolp je zrel za rušenje. Vezavnost samo še utrjuje in potrjuje njihovo povedkovniškost.

V Slovarju slovenskega knjižnega jezika so to geselske iztočnice s slovničnim kvalifikatorjem *prid(evnik)* in geselske podiztočnice v okviru glagolskih gesel.

3.1.1 Posebna skupina so povedkovodoločilni deležniki stanja iz dovršnih (zelo redko nedovršnih) neprehodnih in pretežno povratnih glagolov (osebkov udeleženelec je hkrati povzročitelj in nositelj stanja) – zaradi dovršnosti in neprehodnosti/povratnosti izhodiščnega glagola (posledica slednjega je samo osebkov udeleženelec) so pretvorbe v stanjskost in naprej v poprivedvljenje najbolj jasne, npr. *ohripel*: Glas mu je ohripel; *ohromel*: (pren.) Njegova volja je polagoma ohromela; *okamnel*: Pred poveljnikom je stal kot okamnel; *okorel*: Sklepi so okoreli; *okmel*: Popki so okrnili; *oledenel*: Vrh/Pogled je oledenel; *olesenel*: Obstal je kot olesenel; *omedlel*: Našli so jo omedlelo; *omrtvel*: Deli telesa so omrtveli; *onemel*: Onemel je obstal pred očetom; *onemogel*: Postal je onemogel, Onemogel je od dela; *zasedel*: Noga je zasedela, nasproti: *zaseden*: Sedeži so zasedeni, (pog.) Ta teden je zaseden ipd.⁸

Prevladujoča povedkovodoločilna raba in z njo povedkovniškost izpostavi stanjskost s posledično lastnostjo:

znín/znán – 'ki obstaja': Afera je že splošno znana; še eno- ali dvovezavni primeri, ki iz obstajanja izpeljujejo tudi lastnost (> izraženo je z obvezno predmetno vezavo ali z neobvezno prislovnodoločilno vezavo): Ti običaji so znani na kmetih, Kraj je znan po marmorju, Znan mi je le po obrazu, Bil je znan z vsemi veljaki;

poznín/poznán – 'za katerega obstajanje, lastnosti se ve': Nikomur poznan človek, Ti problemi so mi poznani; podobno *potrēben*: Potreben je denarja, Zelo mu je potreben; *póžitiven/pozitíven*: Izid preiskave je pozitiven;

Naklonskost povedkovnikov uvaja tudi vezavnost (npr. neobveznovezavni rodilnik (R_{do})):

pozóren – 'izraža skrb, zavzetost za koga': Vedno je pozorna do njega;
pravičen – 'ki ravna v skladu z določenimi normami, načeli': Je pravičen do sosedov ...

3.2 Z besedotvornega vidika pridevniški sklopi z nikalnico **ne-** in pridevniške sestavljenke s **pre-** ('preveč') nakazujejo izhodiščno podstavo v povedku, npr. *neumen*: 'ki ne ravna v skladu z razumom, pametjo' – *Mlad je še in neumen*, 'ki ni sposoben hitro dojemati, prodorno misliti' – *Preveč je neumen*, (ekspr.) 'neprimeren, neustrezen' – *Te pentlje na obleki so prav neumne*; *nepomemben*: (ekspr.) 'ki ni pomemben' – *Pri tem delu se jim je zdel nepotreben in nepomemben*, (knjiž., ekspr.) 'majhen, nezaten' – *Količina se jim je zdel nepomembna, predebela*: 'ki je preveč

⁸ Sicer pa o izvornosti pridevnikov oz. predvsem o »izgubi prvotnega participialnega pomena« in o »pridobitvi pridevniškega« piše A. Bajec (1952, 29, 36, 42, 48) in ugotavlja, da »/so/ deležniki često postali pridevniki in to je jezik tudi na zunaj izrazil s tem, da jim je dodal ekspletivni formant *-ən*«.

debela' – *Ta knjiga/ženska je predebela*, (ekspr.) 'ki je zelo pretirana, neverjetna' – *Novica je predebela; prepíčel*: (nav ekspr.) 'ki je preveč pičel' – *Hrana je prepíčla*, Poleg tega pridevniške sestavljenke s predponskim obrazilom odpirajo desno vezljivost.

4 Povedkovniška kategorija z vidika pomenske širitve leksemov: – *čist fant* : *Fant je čist* (1. 'ni umazan', 2. 'moralno neoporečen', 3. 'nedrogiran') in podobno še v primerih, ko povedkovniška raba uvaja več novih pomenov: *okrogel fant* – *Fant je okrogel* ('debel', 'pijan/vinjen'), *ta težek človek* – *Ta človek je težek* ('z veliko težo', 'ki se ne da prepričati' oz. 'zapletenejšega značaja'), *dobra ženska* – *Ženska je dobra* ('dobrosrčna/dobrodušna', 'zdrava', 'prijetnega nadpovprečnega videza'), *domač človek* – *Človek je domač* ('biva v istem domu/okolju', 'priljuden in naravnega obnašanja'), *ljudski mož* – *Mož je ljudski* ('biti iz ljudstva', 'priljuden'); nasproti npr. *ruknen človek*, *sesut človek*, kjer je povedkova raba tipičnejša od prilastkove, npr. *Ta človek pa je malo ruknen* ('nenavaden, poseben'). Pomensko zlitejše stalne stave so posebnost v smislu, da načeloma ne dopuščajo smiselne rabe istih sestavin tudi v povedku, npr. *prava reč* : *prava stvar* (smiselno je *Stvar je prava*), *prava figa*, *čista resnica*. Z vidika pomenskosti *biti* je potrebno opozoriti še na primere kot *Vprašanje/Zadeva je mimo* (pomensko oslabljeni *biti*, ki še ohranja časovni pomen) : *Obleka je mimo* (vezni *biti*) ipd.

5 Sklepna opredelitev

Povedkovnik je skladenjska kategorija, ker je samo pomensko-zgradbena sestavina povedka s stalno in edino skladenjsko vlogo. Tudi izraz *povedkovnik* je primeren (primerjaj npr. nedoločnik, namenilnik) in posledično tudi že uporabljana krajšava **povdk**. Prvotna povedkovniška vloga oz. povedkovniška kategorija je kot glavna pomensko-zgradbena razločevalna lastnost/sestavina tipična le za majhno množico razvojno zelo heterogenih (navadno besednovrstno neopredeljenih) besed kot *všeč*, *mar*, *žal*, *mraz*, *treba*, *škoda*, *dolgčas*, *prav*, *lahko* in z leksikografsko-leksikološkega vidika samo te lahko nastopajo kot samostojna povedkovniška gesla z oznako **povdk.**, medtem ko bi dovolj pogosta/tipična drugotna povedkovniška vloga pri besednovrstno različnih geslih lahko bila predstavljena v povedkovniških podgeslih, tudi z oznako **povdk**.

Viri in literatura

- Bajec, A., 1952, *Besedotvorje slovenskega jezika, II Izpeljava slovenskih pridevnikov, III Zloženke*, Ljubljana, SAZU.
 Čechová, M. idr., 1996, *Čeština – řeč a jazyk*, Praha.
 Čermák, F., 2001, *Jazyk a jazykoveda (Přehled a slovníky)*, Praha, Nakladatelství Karolinum.

- Gramatyka współczesnego języka polskiego*, 1984, Morfologia, Składnia, Warszawa.
- Grepl, M., Karlik, P., 1998, *Skladba češtiny*, Votobia.
- Grepl, M., Komárek, J., Kořenský, J. idr., 1986, 1987, *Mluvnice češtiny (2 – Tvarosloví, 3 – Skladba)*, Praha, Academia.
- Helbig, G., Buscha, J., 1984, *Deutsche Grammatik*, Leipzig, VEB Verlag Enzyklopädie.
- Isačenko, A. V., 1954, 1960, *Grammatičeskij stroj ruskogo jazyka v sopostavlenii s slovackim, Morfologija 1, 2*, Bratislava, Izdavatel'stvo Slovackoj akademii nauk.
- Katičić, R., 1986, *Sintaksa hrvatskoga književnog jezika*, Zagreb.
- Morfológia slovenského jazyka*, 1966, Bratislava, Vykladateľ'stvo Slovenskej akadémie vied.
- Pogorelec, B., 1972, Dopolnilnik (povedkov prilastek) v slovenski skladnji, *Linguistica XII*, 315–327.
- – 1974, Dopolnilnik (povedkov) v slovenski skladnji, *JiS XX*, 120–122.
- Quirk, R. idr., 1973, ²⁷1993, *A University Grammar of English*, Hong Kong.
- – 1985, ²⁰1994, *A Comprehensive Grammar of the English Language*, New York.
- Simeon, R., 1969, *Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva*, Zagreb, Matica hrvatska.
- Slovar slovenskega knjižnega jezika (SSKJ) I–V*, 1970, 1975, 1979, 1985, 1991, Ljubljana, DZS.
- Slovenski pravopis (I Pravila, II Slovar)*, 2001, Ljubljana, Založba ZRC, ZRC SAZU.
- Švedova, N. Ju, 1980, *Russkaja grammatika II, (Sintaksis)*, Moskva, Nauka.
- Toporišič, J., 1976, ⁴2000, *Slovenska slovnica (SS)*, Maribor, Obzorja.
- – 1982, *Nova slovenska skladnja (NSS)*, Ljubljana, DZS.
- – 1992, *Enciklopedija slovenskega jezika (ESJ)*, Ljubljana, Cankarjeva založba.
- Vidovič Muha, A., 1984, Nova slovenska skladnja J. Toporišiča, *Slavistična revija XXXII/2*, 142–155.
- – 1988, *Slovensko skladijsko besedotvorje ob primerih zloženek (SSB)*, Ljubljana, Znanstveni inštitut Filozofske fakultete in Partizanska knjiga.
- – 2000a, *Čas v besedi (Tipologija leksikalne večpomenskosti)*, *XXXVI. seminar slovenskega jezika, literature in kulture*, Ljubljana, 85–109.
- – 2000b, *Slovensko leksikalno pomenoslovje (SLP)*, *Govorica slovarja*, Ljubljana, Znanstveni inštitut Filozofske fakultete.
- Žele, A., 2000, Tipologija poved(kov)ne rabe v Slovarju slovenskega knjižnega jezika, *Jezikoslovni zapiski VI*, 57–65.
- – 2001, Tipologija pridevniške vezljivosti, *Jezikoslovni zapiski VII*, 163–195.
- – 2003, Slovarska obravnava povedkovnika, *Jezik in slovstvo XLVIII/2*, 3–15.

The predicative in Slovene

Summary

The predicative (povedkovnik) is a syntactic category because it is just a semantic-structural component of a predicator with one single fixed syntactic role.

*The expression povedkovnik seems suitable as well (cf. nedoločnik 'the infinitive', namenilnik 'the supine') and hence the abbreviation **povdk.** which is already in use. As the main semantic-structural distinctive feature/component the primary function of a predicative, viz., a predicative category is typical only of a limited group of very heterogeneous (in terms of their development) group of lexemes (usually without a determined word class), such as všeč 'like', žal 'sorry', mraz 'cold', treba 'necessary', škoda 'a pity, a waste', dolgčas 'miss; bored', prav 'right', lahko 'eas(il)y'. From the lexicographic and lexicological perspective only the above listed entities can be given the status of main entries with the label **povdk.**, whereas other lexemes with a frequent/specific enough secondary predicative function might be treated as subentries, also carrying the label **povdk.***

Pojmovanje odvisnika in razmerja med nadrednim in odvisnim stavkom

Robert Cazinkić

IZVLEČEK: V razpravi je obravnavano strukturalno pojmovanje odvisnika in iz tega izhajajoče sestavniško razmerje med nadrednim in odvisnim stavkom. V skladu s tem je prevrednoteno razumevanje podredno zložene povedi, v njenem okviru pa se drugače ugotavljajo meje med glagolskimi stavki. V slovensko jezikoslovje se uvaja pojem matičnega stavka. V prispevku se s kritičnim prikazom pojma obglagolskega prilastka problematizira tudi standardni nabor delov stavčnih členov.

ABSTRACT: The author discusses the structural conception of the subordinate clause and the consequential componential relationship between the superordinate and the subordinate clause. In accordance with that the understanding of the complex sentence is re-evaluated, and within its frame a different method for the identification of clauses is used. The concept of the matrix clause is being introduced into Slovene linguistics. The article brings a critical presentation of the concept of the adverbial attribute and problematizes the standard categories of parts of clause elements.

1 Strukturalna opredelitev odvisnika¹

Strukturalno jezikoslovje odvisnega stavka v nasprotju s predstrukturalno opredelitvijo ne obravnava več kot nadomestilo stavčnega člena, ampak kot stavčni člen v obliki stavka. Prim. *ESJ*: »Poleg besednozveznih /.../ so tudi stavčni stavčni členi (odvisniški stavčni členi)/.« (Toporišič 1992, 308.)² S tem sistemskim

¹ Razprava je nastala na podlagi dela prvega poglavja iz avtorjevega magistrskega dela *Oziralni odvisniki v sodobnem slovenskem knjižnem jeziku* (mentorica: doc. dr. Simona Kranjc), Ljubljana, Oddelek za slovanske jezike in književnosti, 2002.

² (1) Gl. Toporišičevo kritiko slovnice štirih iz leta 1956: »Pri odvisnih stavkih se preveč govori o zamenjavanju. Naj to ponazorimo vsaj z enim primerom: Katero prislovno določilo zamenjuje odvisni stavek v podredju *Kadar mačke ni doma, miši plešejo* (309)? Bolje bi bilo reči, da ima odvisnik enako vlogo kot posamezni členi prostega stavka /= enostavčne povedi/.« (1982, 376; 1962, 288–89.) Še jasnejše je mesto iz avtorjeve ocene

paralelizmom je ustvarjena formalna hierarhija slovničnih enot, ki so si s skladijskofunkcijskega vidika enakovredne: besedne vrste se opredeljujejo predvsem na podlagi svoje skladijske vloge, ki je (vsaj posredno) vedno stavčna, na tako definiranih besednih vrstah temelji pojmovanje besednih zvez (t. i. skladijskih besednih vrst), gole ali zložene besedne zveze v okviru glagolskega stavka pa veljajo za stavčne člene, ki so lahko po obliki tudi stavčni, tj. odvisniki. V bistvu gre pri tem za »poskus, da bi se iste stvari prepoznale in poimenovala kot enake, čeprav so na različnih ravninah«, kot je v zvezi z obravnavanjem podobne skladijske problematike zapisal Toporišič (1982, 26).

Ker je neodvisniški stavčni člen, tj. (nestavčni) osebek, povedek, predmet ali prislovno določilo, vedno le del glagolskega stavka, bi moralo ob dosledno strukturalnem pojmovanju enako razmerje med delom in celoto veljati tudi za odvisniški stavčni člen v odnosu do nadrednega stavka, tj. glavnega stavka ali odvisnika neposredno višje stopnje. Odvisnik tako v tem pristopu po svoji naravi v bistvu ni nič drugega kot sestavnik svojega nadrednega stavka. Podredno zložena poved torej ne sestoji iz zaporedja glavni stavek + odvisnik(a/-i), saj je prekrivna s

osnovnošolskih učbenikov Marije Jalen za slovenski jezik: »Opozoril bi še, da posamezne vrste odvisnikov (npr. osebkov /.../, predmetni /.../, prislovni /.../, prilastkov /.../) enostavno so stavčni členi, ne pa da bi jih 'nadomeščali'. To so stavčni členi, ki pa imajo ustroj stavka./« (1970/71, 248; 1982, 386); prim. tudi naslednjo Toporišičevo pripombo (v zvezi s preglednico, ki naj bi podajala »podredno strukturo stavkov«): »Tu bi ločili strukturo prostega in zloženega stavka /= enostavne in zložene povedi/ v tem smislu, da bi pokazali vzporednost stavčnih členov in odvisnikov (osebek = osebkov stavek /= osebkov odvisnik/..., tudi povedkovo določilo = povedkov stavek /= povedkov odvisnik/).« (1970/71, 249; 1982, 387.) (2) Prim. mnenje Vidovič Muha (1984) v oceni Toporišičeve *NSS*, in sicer v zvezi z »avtorjevo doslednostjo/ strukturalnega videnja knjižnojazykovnih pojavov« (145): »Bistveni kakovostni premik od t. i. tradicionalne slovnice (*SS* 1956) pa tudi Breznikovih pomeni namreč pojmovanje odvisnikov samo kot oblike stavčnih členov, kar je dokazano z dejstvom, da je za njihovo določanje mogoče uporabiti ista (štirivrstna) merila kot za nestavčne, se pravi za gole (besedna vrsta v določeni skladijski vlogi) ali zložene besedne zveze. Ohranjena je tudi enaka podčrtovalna simbolizacija /.../« (145–46.) Avtorica omenja tudi »pretvorben/o/ povezav/o/ med odvisniškimi in besednovrstnimi (besednozveznimi) oblikami stavčnih členov« (144). (3a) Dular (1982) v skladu s strukturalnim pojmovanjem odvisnih stavkov meni, da pri predmetnih odvisnikih ne gre za »kompenzacijo« vezave, ampak za njeno posebno obliko, ki je napovedljiva iz glagola v nadrednem stavku (112). Kot opozarja avtor, imajo vezniške besede v predmetnih odvisnikih podobno vlogo kot končnice pri običajni vezavi, kolikor se na te odvisnike gleda z vidika glagola, ki jih veže (p. t.). Dular predmetne odvisnike kljub temu prišteva med nesklonske vezavne oblike (111), čeprav imajo sklonsko vrednost (p. t.) oz. so skladijske sopomenke navadne vezave, ki jo avtor imenuje sklonska (111, 141). (3b) Dular sklonsko vrednost predmetnih odvisnikov dokazuje s pretvorbami oz. z značilnimi sklonskimi vprašalnici (111–12), saj se sklonska vrednost odvisnika ne določa na podlagi njegove lastne (notranje) skladijske zgradbe, ampak na podlagi vodilnega glagola (142). Avtor poleg tega opozarja, da je lahko sklonska vrednost odvisnika razvidna tudi iz soodnosnice v nadrednem stavku, ki je pri vezavi po Dularjevem mnenju – »kolikor /je/ lahko preveril« (153) – večinoma opustljiva – »razen ob nekaterih sicer neprehodnih glagolih« (*gre za TO, da ...*) –, vendar jo lahko vedno vstavimo: *Zvedel sem (TO), da bo prišel* (112).

pojmom glavnega stavka, katerega del je tudi odvisnik.³ Ustaljeno označevanje zgradbe podredno zložene povedi z S-i (simbol za glavni stavek je lahko večji, vsekakor pa je vedno najvišje v hierarhiji; položaj S-ov za odvisnike, ki se lahko podčrtujejo tako kot navadni stavčni členi ali njihovi deli, je odvisen od njihove stopnje; medstavčno razmerje se nakazuje s poševnico)⁴ bi bilo treba spremeniti, kolikor ne implicira sestavniškega razmerja med nadrednim stavkom in odvisnikom, ali pa ohranjeni simbolizaciji enoznačno pripisati tu prikazano razumevanje.⁵

Jezikoslovni termin *podredno zložena poved* se tako na prvi pogled sicer zdi nepotreben (odvečen), dejansko pa njegovo ohranitev upravičuje ravno sistemski paralelizem. Ker je namreč temeljna delitev zložene povedi na podredje in priredje (ter t. i. soredje) in ker je v okviru medstavčnega priredja pojmovno in terminološko razločevanje med povedjo kot celoto in stavki kot njenimi deli nujno, je še vedno

³ (1a) Tak pogled v strukturalno zasnovani slovnici sodobne angleščine uveljavljajo Quirk idr. (1985, 44–45, 987–91), ki opozarjajo, da je zaradi enakofunkcijskosti besed, besednih zvez in odvisnikov označevanje dela povedi brez odvisnika s stavkom ravno tako neupravičeno kot enako poimenovanje dela povedi brez enakofunkcijske besede ali besedne zveze (991). (1b) Sestavniško pojmovanje odvisnika je značilno tudi za dopolnjevalno (korpusno) slovnico sodobne angleščine (Biber idr. 1999, 192), katere opisni aparat nasploh je večinoma prevzet iz že omenjene Velike slovnice angleškega jezika (Biber idr. 1999: VIII). (2) V tem smislu je treba razumeti tudi Toporišičev novejši pojem *stavčje*, ki pomeni podredno zloženo poved (2000, 562), tj. (nujno) zvezo nadrednega in odvisnega stavka (637), ki je samo neke vrste razširjeni prosti stavek (672). Prim. avtorjevo opredelitev stavčja v *ESJ* (1992, 307): »Nadrejeni stavek s še kakim stavkom kot svojim sestavnim delom, npr. *Obljubil je, da pride*, kjer se *da pride* nanaša na glavni stavek *Obljubil je (obljubiti kaj)*. Prim. še stavčje z več stavki: *Ko sedim, hitro pišem, da ne bi zamudil poštarja* (prim. *Sede hitro pišem zaradi poštarja*).« Na drugem mestu je *stavčje* (s terminološko dvojnico *sostavčje*) definirano takole: »Zveza stavkov, v kateri je kak njegov vezljivostni člen izražen z odvisnikom: *Povem vam, kar mi je bilo naročeno; Mislim sem, da bo huje; Kdor laže, krade*.« (Toporišič 1992, 296.) Tudi Biber idr. (1999, 1069) t. i. stavčno enoto opredeljujejo kot zgradbo, ki sestoji iz neodvisnega stavka in enega ali več vanj vključenih odvisnikov. (3) Ohranjanje predstrukturalne predstave, da podredno zložena poved sestoji iz linearne zveze glavni stavek + odvisnik in da drugi ni del prvega, ob hkratnem pojmovanju odvisnika kot stavčnega člena v obliki stavka nekoliko spominja na »deloma zabrisano« »hierarhizacijo /stavčnih/ členov« v slovnici štirih, v kateri prilastek ni jasno opredeljen kot del (katerega koli) stavčnega člena, kar je vse kritiziral že Toporišič (1969, 82; 1982, 149). (4) Poleg tega se zdi nesestavniško pojmovanje razmerja med nadrednim in odvisnim stavkom nesprijemljivo tudi zaradi mehanicističnega pojmovnega razločevanja med povedjo in stavkom v smislu celote in njenega dela, kot ga je v slovensko jezikoslovje vpeljal Toporišič. Ti temeljni skladenjski enoti se namreč lahko opredeljujeta tudi drugače, npr. tako kot v delu češkega jezikoslovja, kjer se stavek pojmuje kot abstraktni skladenjski vzorec na ravni jezikovnega sistema, poved pa kot njegova uresničitev v govoru (Grepš-Karlík 1998, 20–22) oz. kjer stavek kot jezikovna predstavitev določene vsebine (propozicije) sam po sebi še ni poved, to pa postane, če je nadgrajen s sporazumevalno-pragmatičnimi sestavinami, ki omogočajo, da opravlja svojo sporazumevalno vlogo (Uhlířová 1994, 90).

⁴ Gl. še M. Križaj Ortar idr. (2001a, 36–37).

⁵ Prim. drugačne diagrame pri Quirk idr. (1985, 45, 988–91).

smiselna tudi raba izraza *podredno zložena poved*, saj jo kljub njegovi sopomenskosti s poimenovanjem *glavni stavek* utemeljuje prav potreba po hierarhično enakovrednem pojmovnem in poimenovalnem razlikovanju v razmerju do priredno zložene povedi. Ker pa je iz praktičnih razlogov koristno poimenovati tudi tisti del glavnega stavka, ki ni odvisnik, bi morebiti to terminološko vlogo lahko opravljalo poimenovanje *matični stavek*, ki je iz tuje strokovne literature sicer znano, v slovenskem jezikoslovju pa se ne uporablja.⁶ S tem bi bila dosežena razlikovalnost s sorodnim izrazom iz sinhronnega slovenističnega jezikoslovja, tj. s terminom *matrični stavek*, ki se uporablja v povezavi s pretvorbo stavka s povedkovim prilastkom (dopolnilnikom) v sopomensko zvezo istoosebkih stavkov, od katerih povedek prvega (t. i. osnovnega ali matričnega) stavka vsebuje polnopomenski glagol, povedek drugega pa izpovedkovoprilastkovno povedkovo določilo ob pomožnem glagolu *biti* (Pogorelec 1972; 1974/75). Po odvisnikih kot stavčnih oblikah stavčnih členov se tako ne sprašujemo s kombinacijo znane vprašalnice, ki velja tudi za običajne (nestavčne) stavčne člene, in nadrednega stavka, ampak z zvezo *vprašalnica + povedek matičnega stavka*.

Pri tem se je treba zavedati, da so med štirimi merili, uveljavljenimi pri določanju stavčnih členov in njihovih delov, tj. pomen, položaj v stavčni zgradbi, vprašalnica in oblika (Toporišič 2000, 606), dve taki, ki terjata pri odvisniških stavčnih členih nekoliko drugačno formulacijo: (1) medtem ko se po (nepovedkovih) stavčnih členih v nestavčni obliki sprašujemo z zvezo *vprašalnica + povedek*, je pri stavčnih členih v stavčni obliki način spraševanja tak, kot je navedeno zgoraj; (2) razlika med obema skladijskima tipoma stavčnih členov oz. njihovih delov je v bistvu predvsem formalna, saj zgradba odvisnikov ni besednovrstna ali besednozvezna, ampak stavčna. Ker pa sta vprašalnica in oblika pri določanju stavčnih členov drugotnega pomena (prva izhaja iz pomena, druga pa iz položaja v stavčni strukturi), se zdi, da z nakazano specifikacijo enovitost množice stavčnih členov v nestavčni in stavčni obliki ni načeta v tolikšni meri, da bi bilo s tem onemogočeno njihovo v bistvu enotno pojmovno zajetje.⁷

Primer: *Rekel je, da pride, ko bo utegnil*. V tej podredno zloženi povedi, ki je istovetna z glavnim stavkom, ima zveza *rekel je* vlogo matičnega stavka. Odvisnik prve stopnje je predmetni odvisnik *da pride, ko bo utegnil*, odvisnik druge stopnje pa časovni odvisnik *ko bo utegnil*. Če se matični stavek ne pojmuje zgolj kot del glavnega stavka brez odvisnika, ampak tudi kot del katerega koli odvisnega stavka brez odvisnika neposredno nižje stopnje, torej kot del nadrednega stavka brez odvisnika, potem ima v tem primeru vlogo matičnega stavka (v okviru odvisnika prve stopnje) tudi zveza *da pride*.⁸

⁶ Quirk idr. (1985, 991) uporabljajo izraz *matrix clause*, ki se v srbohrvaščino prevaja kot *matična rečenica* (Kristal 1996, 205). V češkem jezikoslovju je v rabi poimenovanje *věta maticová* (Grepl-Karlik 1998, 42, 187).

⁷ Glede hierarhije meril za določanje stavčnih členov prim. Cazinkiča (2000/01, 29–30), kjer se ob naslonitvi na S. Kordić (1995, 21, 38–39) v zvezi z oziralniki za stavčnočlensko vlogo uporablja termin *skladijsko-pomenska vloga*.

⁸ Kot je razvidno iz analiziranega primera, gre pri tem za veriženje podrednih skladijskih zgradb, o katerem je pisal Mikuš, ki pa je sintagmo pojmoval funkcionalistično. V dani

Iz povedanega sledi nujnost drugačnega razumevanja meja med glagolskimi stavki v podredno zloženi povedi, ki se ne opira zgolj na preštevanje določnih glagolskih oblik v taki povedi, ampak upošteva tudi hierarhična razmerja med delom in celoto na vseh ravneh skladenjske zgradbe.⁹

2 Razmerje med odvisnikom in nadrednim stavkom v strokovni literaturi

Kot navaja Matthews (1981, 190), zgodnejše slovnice angleškega jezika odvisnika niso obravnavale kot vključenega v nadredni stavek, za učinkovito kritiko takega pojmovanja pa je poskrbel Jespersen (1924). Ta poudarja, da poseben izraz za tisto, čemur se običajno pravi *glavni stavek*, sploh ni potreben, saj tudi za poimenovanje ostanka povedi brez »sopomenskih« (enakofunkcijskih) izrazov v nestavčni obliki, tj. besed in besednih zvez, ni nobenega razloga, ker ne gre za samostojno slovnično kategorijo (105–106). Poleg tega danski anglist opozarja na (v angleščini) pogoste primere, ko opredelitev glavnega stavka v smislu ostanka povedi brez odvisnika vodi celo v označevanje nepomenonosnega ali najmanj pomenljivega dela povedi za glavni stavek (106).¹⁰

2.1 Toporišič

Toporišič je že v *SKJ 1* zapisal, da imajo v »zloženem stavku« vlogo stavčnih členov ali njihovih delov tudi celi odvisniki (1965, 68), v *SKJ 3* pa, da je »podredno zloženi stavek« »tisti, ki ima ob povedku v glavnem stavku za stavčne člene tudi enega ali več odvisnih« (1967a, 181). Poleg tega so v tem srednješolskem učbeniku odvisniki prikazani v okviru obravnave posameznih stavčnih členov kot njihove stavčne oblike (Toporišič 1967a, 185–202).¹¹

podredno zloženi povedi ima tako matični stavek v okviru glavnega vlogo diferenciacije, medtem ko ima odvisnik prve stopnje vlogo identifikacije; v okviru odvisnika prve stopnje ima matični stavek spet vlogo diferenciacije, medtem ko ima odvisnik druge stopnje vlogo identifikacije. Gl. Vidovič Muha (1994, 236, 240).

⁹ Čeprav sta v sodobnem slovenističnem jezikoslovju uveljavljena strokovna izraza *osebna/neosebna glagolska oblika*, je primernejša terminološka dvojica *določna/nedoločna glagolska oblika*, saj se omenjeni skupini oblik ne ločita samo po (ne)izražanju glagolske osebe, ampak tudi po (ne)obvestilnosti glede glagolskih kategorij časa in naklona. Predlagana poimenovalna dvojica prav tako ni prekrivna s strokovnima izrazoma *določni/ nedoločni glagol*, ki poimenujeta t. i. vrsto glagolskega dejanja, tako da se poimenovanje *določni glagol* nanaša na »/p/rvi, preprostejši člen glagolskih dvojic kakor *nesem – nosim, grem – hodim, peljem – vozim, peljem – vodim*« in »/i/zraža enkratno, konkretno, usmerjeno dejanje nasproti večkratnemu, splošnemu, neusmerjenemu, npr. *Grem na sprehod* (sedaj, tja in tja) proti *Hodim na sprehod* (na sploh, večkrat, zmeraj)« (Toporišič 1992, 28).

¹⁰ Matthews (1981, 237–38) ravno tako meni, da je odvisnik praviloma sestavni del nadrednega stavka, saj je tudi besedna zveza, ki ima enako skladenjsko vlogo kot odvisnik, vključena v stavek.

¹¹ Odvisniki so navedeni na koncu obravnave posameznih stavčnih členov, resda kot njihova nadomestila, že pri Brezniku (1916, 238–58; 1934, 213–37), čeprav deloma brez t. i.

Tudi v avtorjevi *NSS* je izkazana kritika predstrukturalnega pojmovanja odvisnika.¹² *NSS* (1982, 26–27) po zgledu na tipologijo besednih zvez podredne zveze stavkov deli na vezavne, primične in ujemalne, pri čemer so prvo zveze s predmetnim odvisnikom, drugo pa zveze s prislovnodoločilnim odvisnikom. Tretji tip podredja Toporišič sicer imenuje prilastkovni ujemalni (27), iz (podčrtanih) primerov, ki jih navaja (26), pa je razvidno, da so pravzaprav mišljene zveze z oziralnimi odvisniki, in to ne samo prilastkovimi (prim. tip *KDOR LAŽE, tudi krade*, kjer gre za osebkov odvisnik). Pri ponazarjanju simbolizacije (27) avtor omenja še četrti tip, in sicer prisojevalne zveze tipa *Fant je bil, KOT BIPONOREL*, kjer gre v bistvu za povedi z odvisnikom povedkovega določila, ki ga ne uvajajo oziralniki (gotovo bi sem sodile tudi zveze s tovrstnim odvisnikom povedkovega prilastka).¹³ V ozadju Toporišičevega pojmovanja prilastkovnih zvez stavkov je verjetno Tomšičevo enačenje oziralnih in prilastkovih odvisnikov (1956/57, 134).¹⁴

povedkovega odvisnika (1916, 239), v slovnici štirih (Bajec idr. 1964, 325–34) pa so odvisniki obravnavani ločeno.

¹² Gl. (1) v op. 2.

¹³ Ujemanje, vezava in primik so načini za izražanje podrednega skladijskega razmerja (Dular idr. 1989, 122–25), prisojanje pa ni (skladijsko) razmerje (Grepč-Karlik 1998, 415), kot beremo pri Toporišiču (2000, 556) in Dularju idr. (1989, 125), saj prisojevalno dejanje skupaj z nanašalnimi tvori prozodijsko dejanje, ki je eno izmed poddejanj govornega dejanja (Grepč-Karlik 1998, 410–11). Prisojevalno dejanje je raba takih glagolskih ali neglagolskih izrazov v vlogi povedka, ki s svojim pomenom tvorcu omogočajo, da (a) prisodi kako značilnost (lastnost, stanje, spremembo stanja, dejavnost) prvini predmetnosti, na katero kaže z osebkovim izrazom, in/ali da (b) označi razmerja med prvinami predmetnosti, kot jih zamejujejo (delimitirajo) samostalniški izrazi: (a) *Peter spi/je zaspal/je zaspan/je zaspanec*; (b) *Peter ljubi Marijo* (415). Pridevniki in samostalniki imajo lahko vlogo povedka le, če so verbalizirani z vezjo *biti* (416). Medtem ko nanašalni izrazi kažejo na predmete govora, se s povedkovimi izrazi reči in pojavi ne označujejo, ampak se o njih kaj pove (415). Izbira nanašalnih izrazov je tako v veliki meri odvisna od sporazumevalnega položaja, izbira povedkovih izrazov pa od zmožnosti tvorca, da se odloči za tak izraz, ki mu bo s svojim pomenom omogočal, da bo kar najprimerneje označil spoznavane značilnosti prvin predmetnosti ali razmerij med temi prvinami (Grepč-Karlik 1989, 27). Tvorec ne prisoja izrazom v osebkovem položaju – tako opredeljujejo prisojanje Dular idr. (1989, 125) –, ampak prvinam predmetnosti, na katere ti izrazi kažejo, zato gre za prisojevalno dejanje tudi v primerih, ko prvina predmetnosti, o kateri se kaj pove, ni (ali ne more biti) identificirana z jezikovnimi sredstvi, ampak npr. s kretinjo ali z neposredno oz. zamišljeno zaznavo: *Čudovito; Čakalnica* (Grepč-Karlik 1998, 415). Ker prvinam predmetnosti prisojene značilnosti ali razmerja med temi prvinami niso nujno stalna in stvarna, je za prisojevalno dejanje bistvena časovna in naklonska aktualizacija značilnosti ali razmerja (416). Prisojevalno dejanje je tako aktualizirano, tj. časovno-naklonska specifikacija značilnosti prvine predmetnosti in/ali razmerij med temi prvinami (p. t.). Formalni eksponenti te specifikacije so oblike glagolskih časov in naklonov v povedku, ki niso odvisne od nobenega drugega izraza v stavku oz. niso sredstvo nobenega skladijskega razmerja med izrazi; ti prisojevalni kategoriji sta torej skladijsko samostojni, zato ju lahko v določenih okoliščinah nadomeščajo druga sredstva, zlasti intonacija: *Ogenj!* (p. t.). Prim. Dularja idr. (1989, 125).

¹⁴ (1) Podobno Toporišič (1967a, 200) omenja, da ima oziralni stavek v zvezi *tam, KJER MURKE CVETO* vlogo prilastka. (2) S t. i. morfemi odvisnikov v jednem delu t. i.

Kljub kritiki v *NSS SS* glede pojmovanja razmerja med nadrednim in odvisnim stavkom ni dosledna (Toporišič 1984, 506–517; 2000, 636–46). Iz slovnične obravnave podredne zveze stavkov nasploh je jasno razvidno, da odvisnik po njenem ni sestavni del nadrednega stavka iste povedi in da podredno zložena poved sestoji iz glavnega stavka in enega ali več odvisnikov, tako da glavni stavek velja za neke vrste ostanek podredno zložene povedi brez odvisnika oz. odvisnikov (1984, 506–507; 2000, 636–37). Opredelitve posameznih odvisnikov pa so v *SS* vsaj deloma take, kot da naj bi nadredni stavek odvisnega vseboval (1984, 508–10, 516–17; 2000, 638–40, 645–46), kar je v popolnem sozvočju s strukturalnim pojmovanjem odvisnikov kot (delov) stavčnih členov v obliki stavka, le t. i. prislovni (= prislovnodoločilni) odvisniki se večinoma opredeljujejo v smislu »stavčno prislovno določilo *h* glavnemu ali nadrednemu odvisnemu stavku« (1984, 510–16; 2000, 640–45). Nasprotno pa je definicija odvisnega stavka v Toporišičevi *ESJ* (1992, 158) glede razmerja med nadrednim stavkom in odvisnikom ustrežnejša, saj je v njej odvisnik opredeljen kot »/s/tavek, ki opravlja vlogo stavčnega člana glavnega (oz. sploh nadrednega) stavka«, le da bi bilo treba dodati, da nekateri odvisniki opravljajo vlogo dela stavčnega člana nadrednega stavka.¹⁵

vezniške zveze se ne potrjuje samo vezavnost, kot meni Toporišič (1982: 26), ampak tudi primičnost. Prim. poleg avtorjevega primera za prvo (*TEGA/ ne vem, če ti je kdo povedal*) tudi zgled za drugo (*TAKO je bilo mraz, da je drevje pokalo*, kar je poudarjalna različica v *NSS* navedene povedi *Bilo je mraz, da je drevje pokalo*). *SS* (2000, 637) je v zvezi s tem ustrezno splošnejša: »V nadrednem /≠ matičnem/ stavku ima odvisnik lahko s o o d n o s n i i z r a z (večinoma zaimek), ki razločneje kaže, za katere vrste odvisnik gre! /.../ Tak soodnosni izraz je stilno pogojen, krepitev, uporabljamo pa ga zlasti za poudarjanje.« (3) Kot je razvidno že iz obeh navedenih primerov, poimenovanje *morfem odvisnika* (Toporišič 1982, 26) oz. *stavčni morfem* (1992, 308) ni primerno, saj soodnosni izraz ni nujno enomorfemski (prim. zgoraj *t-ega* in *t-ak-o*). Ker je t. i. soodnosnica – poimenovanje navaja *ESJ* (1992, 294) – večinoma rabljena napovedovalno (kataforično) – taki so tudi vsi zgledi iz *SS* (2000, 637) –, se terminološko uporablja tudi izraz *kazalec* (*napovedovalec*) zveze (Dular idr. 1990, 54), čeprav so možne tudi zveze tipa *Kdor ne dela, TA naj ne jé*, kjer je soodnosnica rabljena navezovalno (anaforično). (4) Dular (1982, 194–95) v zvezi z oziralnimi predmetnimi odvisniki govori o vstavljivih neoziralnih zaimkih v matičnem stavku kot o razmernicah, ki so v predložni rabi po njegovem mnenju »skoraj« nujne, češ da je njihovo opuščanje v takih primerih »slogovno opazno« (*Vsak je zgrabil, ZA KAR je utegnil; Tolkel je, PO ČEMER je dosegel; Prekupčeval je, S ČIMER se je izplačalo; Vplival je, NA KOGAR je bilo drugim pretežko*), »če že ne napačno« (**Maščeval se je, NAD KOMER se je bilo drugim pod častjo*). Če je to res, bi bil to morebiti lahko eden izmed načinov za razločevanje med (opustljivimi) predlogi in (neopustljivimi) prostimi glagolskimi morfemi, ki so s predlogi v enakoizraznem (homonimnem) razmerju. T. i. razmernice Dular omenja tudi v povezavi z odvisniki nasploh (1982, 112). (5) Soodnosnice odvisnikov je treba ločiti od kazalnih zaimkov kot sestavin večbesednih enodelnih veznikov, ki sestojijo iz predloga, kazalnega zaimka in »pravega« veznika: *KLJUB TEMU DA je nenehno delal, je komaj izhajal; S TEM, DA si len, škoduješ sebi in drugim* (Toporišič 2000, 427–28; Gorjanc 1998, 370). Da so taki kazalni zaimki rabljeni zgolj napovedovalno, je razvidno iz pretvorbe, ob kateri zaimek izgine: *KLJUB NENEHNEMU DELU je komaj izhajal; Z LENOBO škoduješ sebi in drugim* (Gorjanc 1998, 371; Toporišič 2000, 428).

¹⁵ Pojmovanje odnosa med nadrednim in odvisnim stavkom v smislu linearne zveze name-

Ta nedoslednost se zdi toliko bolj nepotrebna, če vemo, da je že Breznik zapisal, da »odvisni stavki tvorijo kak člen glavnega stavka« (1934, 207).¹⁶ Res pa že isti avtor takoj zatem trdi tole: »Odvisni stavki so do glavnega stavka v istem razmerju, kakor so stavčni členi prostega stavka do povedka.« (P. t.). Iz povedanega sledi, da je šlo že pri Brezniku v zvezi s pojmovanjem narave odvisnikov in njihovega razmerja do nadrednega stavka za neke vrste notranjo napetost, ki je ni odpravilo niti poznejše strukturalno jezikoslovje.

2.2 Orešnik

Orešnik (1992, 157–60) sicer trdi, da odvisniki praviloma opravljajo stavčnočlensko vlogo »v nadrednih zgradbah«, in to ponazarja z zgledom *Janez pravi, da je tukaj*, v katerem opravlja odvisnik *da je tukaj* vlogo premege predmeta »v nadredni zgradbi, katere ostali !/ besedi sta *Janez pravi*« (157). Kljub temu ni povsem jasno, ali avtor odvisnik res pojmuje kot del glavnega oz. nadrednega stavka, saj na drugem mestu pravi, da je v zgledu *Janez pripoveduje, da bi se pomirilo, ko bi se moglo* glavni stavek samo *Janez pripoveduje*, medtem ko naj bi bila odvisnika *da bi se pomirilo* in *ko bi se moglo* (158–59).¹⁷ Orešnik pri tem celotno podredno stavčje *da bi se pomirilo, ko bi se moglo* ustrezno označuje kot vsebinsko ali namerno na podlagi vrednosti (v tem primeru dvoumnega) »prvega odvisnika«, ki pošlje v imenu celega podrednega stavčja v matični stavek prazno samostalniško zvezo ali prazno prislovno zvezo namena (p. t.).¹⁸

Avtor namreč v zvezi z umestitvijo odvisnika v nadredno zgradbo predlaga tako rešitev v okviru pomenskega (ne skladenjskega) modula, po kateri vsak odvisnik odpošlje v matični stavek prazno (= predmetnopomensko izpraznjeno) besedno zvezo, ki je označena kot soodnosnica odvisnika, tako da se mora natančno vedeti, katera soodnosnica sodi h kateremu odvisniku (157).¹⁹ Odvisnikova prazna besedna zveza naj bi v matičnem stavku delovala na naslednje tri načine, ki po Orešnikovem zatrjevanju drug drugega ne izključujejo, vsak zase pa ni povsem enoumno določen, zato so možni vir dvoumnosti: (1) odvisnikova prazna besedna zveza si v matičnem stavku poišče ustrezno besedno zvezo, ki še ni zasedena s slovarskim gradivom, in ta začne delovati kot soodnosnica odvisnika; (2) odvisnikova prazna besedna zveza

sto sestavniškega razmerja je značilno tudi za Dularja idr. (1990, 54–55, 58), Korošca (Dular-Korošec 1991, 36) in M. Križaj Ortar idr. (2001a, 35–37).

¹⁶ Prim. na drugem mestu: »P/odrejeni stavek se imenuje **odvisni stavek** in tvori kak člen /.../ glavnega stavka.« (Breznik 1934, 198.)

¹⁷ Orešnik na drugem mestu glavne in odvisne stavke opredeljuje tako, da lahko vsebujejo stavčne člene, ki so stavki (namreč odvisniki) tudi sami (1990, 117, 127; 1999, 112).

¹⁸ Orešnik uporablja namesto izraza *matični stavek* na tem mestu poimenovanje *glavni stavek*.

¹⁹ (1) Orešnik tu in v nadaljevanju ne govori o matičnem stavku, ampak o nadredni zgradbi. (2) Avtor uporablja namesto izraza *soodnosnica* termin *odnosnica*, ki pa za poimenovanje formalnega eksponenta odvisnika v matičnem stavku ni najprimernejši, saj je običajen za označevanje jedra samostalniških (in nekaterih prislovnih) zvez. Raba tega termina v Orešnikovem primeru implicira neustrezno pojmovanje, da so vsi odvisniki v resnici prilastkovi. Gl. (2–5) v op. 14.

si v matičnem stavku poišče ustrezno besedno zvezo, ki je že zasedena s primernim slovarskim gradivom (tj. takim, ki je lahko soodnosnica odvisnika), in ta začne delovati kot soodnosnica odvisnika; (3) odvisnikova prazna besedna zveza si ustvari v matičnem stavku novo stavčnočlensko mesto, in to začne delovati kot soodnosnica odvisnika (p. t.).²⁰

Ta rešitev torej predvideva, da ima na pomenski ravni vsak odvisnik v matičnem stavku svojo soodnosnico, ki pa je samo včasih tudi ubesedena (157).²¹ Pri tem naj bi bila odvisnikova soodnosnica prazna prislovna zveza, če je odvisnik prislovni, sicer pa naj bi imela vlogo odvisnikove soodnosnice prazna samostalniška zveza (p. t.). Ta pomenski modul mora določiti vrsto odvisnika (ali možne vrste odvisnika), preden odpošlje v matični stavek odvisnikovo prazno besedno zvezo, saj ta prinaša tudi podatek o vrsti odvisnika (157–58). Ta podatek je med drugim potreben zato, ker je notranja (skladienjska in/ali slovarska) zgradba odvisnikove soodnosnice deloma odvisna od vrste samega odvisnika (158): prim. *Janez pripoveduje (TO), da se bo pomirilo*, kjer je odvisnik *da se bo pomirilo* neprislovni, in sicer predmetni (prim. *Janez pripoveduje O TEM, ...*), proti *Janez pripoveduje (ZATO), da se bo pomirilo*, kjer je enakoizrazni odvisnik prislovni, in sicer namerni (prim. *Janez pripoveduje ZATEGADELJ, ...*).

3 Dve vrsti odvisnikov

Odvisniki, ki so stavčne oblike (nepovedkovih) stavčnih členov (osebka, predmeta in prislovnega določila), se hierarhično ločijo od odvisnikov, ki so stavčne

²⁰ Razlika med prvim in tretjim načinom delovanja odvisnikove prazne besedne zveze je očitno v številu obveznih udeležencev v matičnem stavku, saj glagol ali kaka druga sestavina povedja v prvem primeru odpira eno (sicer nezasedeno) vezljivostno mesto več kot v tretjem.

²¹ (1) Orešnik opozarja, da je lahko ista prazna besedna zveza soodnosnica več kot enega odvisnika: *TISTO, kar so že vedeli in česar so se bali* (159). Verjetno to velja samo za priredno zloženi odvisnik oz. t. i. priredje odvisnikov. Ker je odvisnik po svojem bistvu zgolj in samo stavčni člen (ali njegov del) v obliki stavka, se zdi primeren edinole izraz *priredno zloženi odvisnik* kot strukturni ustreznik (enega) priredno zloženega stavčnega člana (ali njegovega dela). Konkurenčno poimenovanje *priredje odvisnikov* namreč neustrezno implicira, da je tudi navadnih stavčnih členov (ali njihovih delov) več; to pa je pojmovanje, ki je bilo značilno za predstrukturalno jezikoslovje (Bajec idr. 1964) in ki je že bilo deležno utemeljene kritike (Toporišič 1967b, 256; 1968, 184; 1982, 131–32, 166). (2) Orešnik poleg tega poudarja, da so glede soodnosnice posebnost prosti oziralni odvisniki (159). »e tak odvisnik uvaja predložna zveza, sestavljena iz predloga in oziralnika, odvisnik odpošlje v matični stavek svoj predlog in prazno samostalniško zvezo: *Sem (OB TO/OB VSE/OB VSE TO), OB KAR pač sem* (p. t.). Kadar ima oziralnik splošni pomen, se lahko njegov antecedent okrepi z izrazom, ki vsebuje pomensko sestavino 'vsak' oz. 'ves' (tj. s celostnim zaimkom), to sestavino pa mora odvisnikova prazna besedna zveza prenesti v matični stavek: prim. *na (VSAKEM) kraju, kjer boš stala, bo pognala cvetlica* proti *na (TISTEM) kraju, kjer boš stala, bo pognala cvetlica* (160).

oblike delov stavčnih členov (obsamostalniškega oz. obprislovnega prilastka, povedkovega določila in povedkovega prilastka).²² Medtem ko so osebkov, predmetni in prislovnodoločilni²³ odvisnik neposredni sestavniki²⁴ nadrednega

²² (1) Ker je določna glagolska oblika temelj glagolskega stavka, stavčna »pretvorba« celotnega povedka seveda ni mogoča, zato tudi ni povedkovega odvisnika. (2) Razlika med deli stavčnih členov je v tem, da je povedkovo določilo s pomenskega vidika obvezno, medtem ko sta navadni in povedkov prilastek v tem smislu fakultativna. Izjema so nekatere zveze, v katerih je neopustljivost obsamostalniškega prilastka posledica strukturnih ali pomenskih razlogov: *Videl sem ga PREJŠNJI teden; To je človek TRDNIH nazorov*; prim. M. Ivić (1983, 179–87, 189–96), po kateri izpust t. i. obveznega determinatorja (a) vodi v nesmisel ali (b) povzroča spremembo slovnične vloge oz. smisla: (a) *dekle ČRNIH oči* > **dekle oči*; (b) *Čakal je VSO pomlad* (Kako dolgo je čakal?) > *Čakal je pomlad* (Kaj je čakal?) (180, 184, 185, 189).

²³ (1) Ob stavčnočlenski klasifikaciji odvisnikov je ohranitev tradicionalnega poimenovanja *prislovni odvisnik* neprimerna (Toporišič 2000, 640; Dular idr. 1990, 54–55). To velja še toliko bolj, ker prihaja s tem do križanja z drugima dvema delitvama, ki ju navaja Toporišič in pri katerih gre res za prislovne odvisnike. V okviru prve členitve odvisnikov se namreč v *SS* (brez razvidnega merila) navajajo vsebinski, neprislovni oziralni in prislovni odvisniki (Toporišič 2000, 637–38), druga razvrstitev pa temelji na tem, katero besedno (pod)vrsto odvisniki nadomeščajo (638). V novem srednješolskem učbeniku za slovenski jezik se že uporablja pravilni izraz *prislovnodoločilni odvisnik* (Križaj Ortar idr. 2001a, 35, 36; 2001b, 17). (2) Kot priznavajo njegove avtorice, analogije s stavčnimi členi niso uspеле izpeljati v celoti, tako da se po eni strani po tradiciji navaja prislovno določilo vzroka (Križaj Ortar idr. 2001a, 29, 30), na drugi strani pa vzročni, namerni, pogojni in dopustni odvisnik (35), kar pomeni, da so ti odvisniki še vedno poimenovani po podvrstah prislovnega določila vzroka, ne pa po temeljni vrsti (Križaj Ortar idr. 2001b, 17). Te nedoslednosti, na katero so po trditvi samih avtoric že doslej pogosto opozarjali dijaki (p. t.), ne bi bilo, če bi učbenik izhajal iz poimenovalnega paralelizma med običajnimi stavčnimi členi in njihovimi odvisniki, kot ga je v *SS* razvil Toporišič. Ta navaja naslednje vrste (in podvrste) prislovnih določil (Toporišič 2000, 619–27, 640–45): (a) prostor ali kraj (mesto, cilj, izhodišče, pot in razmeščenost); (b) količina prostora ali poti oz. prostorska razsežnost; (c) čas; (č) količina časa; (d) lastnost in (e) vzročnost (ozir, vzrok, namen/namera, pogoj, dopuščanje/dopustnost). (3) Vendar se tudi v *SS* kaže nedoslednost pri prislovnih določilih količine časa, mere in lastnosti: (a) prislovno določilo količine časa se namreč pomensko deli na dve podvrsti, tj. na dolžino trajanja in na pogostnost, v okviru katere se dalje razlikuje med obdobjnostjo, kratnostjo, navado, nepretrganostjo, veliko in majhno pogostnostjo, a le v nestavčni obliki (Toporišič 2000, 622), ne pa tudi v obliki odvisnika, ki je ponazorjen z enim samim primerom (641); (b) tudi prislovno določilo mere se členi glede na to, ali izraža veliko, srednjo ali majhno mero, le v svoji nestavčni različici (624, 642); (c) pri prislovnem določilu lastnosti je sicer večina podvrst navedenih tudi pri odvisnikih – gre za (pravi) način (622–23, 642), primer o. primerjanje (623, 642), mero oz. količino (624, 642), sredstvo ali orodje (623–24, 643) in posledico ali izid (624–25, 642–43) –, vseeno pa se omenja po eni strani samo nestavčno prislovno določilo vršilca glagolskega dejanja, pri katerem se kot možna oblika navaja zgolj predložna zveza (625), po drugi strani pa se govori le o izvzemalnem odvisniku, za katerega avtor sicer pravi, da je stavčno prislovno določilo izvzemanja (643), vendar te kategorije v slovnični klasifikaciji nestavčnih prislovnih določil ni.

²⁴ (a) Pojem *neposredni sestavniki* je v svetovno jezikoslovje vpeljal Bloomfield (1933, 161). T. i. analiza na neposredne sestavnike je podobna Hjelmslevovemu postopku t. i. dedukcije

stavka, so prilastkov, povedkovodoločilni²⁵ in povedkovoprilastkovni odvisnik sestavniki tega stavka zgolj posredno, tj. prek podredno zložene besedne zveze, ki je v prvem primeru imenska, in sicer samostalniška oz. prislovna, sicer pa glagolska. S strukturnega vidika se obe skupini odvisnikov torej ločita: nadredni stavek, katerega neposredni sestavnik je stavčna oblika stavčnega člena, je resnično podredno zložen, medtem ko pri stavčnih oblikah delov stavčnih členov podredna zloženost ni na ravni celotne povedi, ampak zgolj v okviru besedne zveze (samostalniške, prislovne ali glagolske sintagme), katere neposredni sestavnik so prilastkov, povedkovodoločilni oz. povedkovoprilastkovni odvisnik.²⁶ Po odvisnikih, ki so deli stavčnih členov v stavčni obliki, se tako sprašujemo z zvezo ustrezne vprašalnice in dela matičnega stavka, ki je v primeru prilastkovega odvisnika samostalniška (ali prislovna) zveza (lahko tudi gola), v primeru povedkovodoločilnega in povedkovoprilastkovnega odvisnika pa glagol v povedku.

3.1 Pojem obglagolskega prilastka

Predstavljeni nabor stavčnih členov in njihovih delov temelji na Toporišičevi obravnavi te skladijske problematike (2000, 555–57, 606–28). Vidovič Muha (2000) zmanjšuje število prislovnih določil in uvaja pojem obglagolskega prilastka, s tem pa je ustvarjena podlaga za enako obravnavo podrednih glagolskih zvez in povedkov, ki se zgleduje po paralelizmu med samostalniškimi sintagmami in njihovimi stavčnočlenskimi vlogami: ker ima SZ *sosedov Gorazd*, ki sestoji iz pridevniškega določila in samostalniškega jedra, v stavkih *SOSEDOV Gorazd se rad sprehaja* in *Včeraj sem srečal SOSEDOVEGA Gorazda* po strukturalnem pojmovanju vlogo osebkaz oz. predmeta kot celota, v okviru katere ima pridevniška beseda *sosedov* vlogo obsamostalniškega prilastka, naj bi tudi *GZ lepo peti*, ki sestoji iz prislovnega določila in glagolskega jedra, opravljala v stavku *Sonja LEPO poje* vlogo povedka kot celota, v okviru katere bi imela prislovna beseda *lepo* vlogo obglagolskega prilastka.²⁷ Pri tem bi bilo treba za ta del povedka uporabljati tako podčrtovalno simbolizacijo, ki ne bi bila prekrivna z ustaljenim označevanjem t. i.

iz približno istega časa, le da utemeljitelj glosematike za izhodišče analize ne jemlje povedi, ampak celo besedilo (1980, 21–22; danski izvornik je izšel l. 1943). Prim. geslo *stavčni sestavnik* v *ESJ* (Toporišič 1992, 308–309). (b) Strokovni izraz *sestavnik* uporabljata Toporišič (p. t.) in M. Golden (2000, v), v slovenskem jezikoslovju pa je v rabi tudi poimenovanje *skladnik*.

²⁵ Tradicionalno označevanje tega odvisnika kot povedkovnega, ohranjeno tudi pri Toporišiču (2000, 638), hierarhično ne ustreza pojmovanju, da gre za stavčno obliko povedkovnega določila, ne pa celega povedka – prim. (1) v op. 22 –, še zlasti, če se hkrati (sicer ustrezno) govori o odvisniku povedkovnega prilastka (Toporišič 2000, 639).

²⁶ O takem ločevanju med odvisniki prim. Quirka idr. (1985, 988–90), ki obravnavajo povedi z (oziralnim) prilastkovim odvisnikom kot nezložene (990, 719).

²⁷ Avtorica je že v oceni Toporišičeve *NSS* zapisala, da je lahko prislov le obglagolski oziroma obpridevniški (ali obprislovni), pridevnik pa obsamostalniški, zato so prislovni prilastki mogoči le ob izglagolskih samostalnikih: *hoja POČASI < hoditi POČASI, odhod IZ JEZE < oditi IZ JEZE* (1984, 147). Zveze kot *človek TAM* ali *kruh OD VČERAJ* je tako mogoče razlagati le iz zvez z oziralnim prilastkovim odvisnikom, ki vsebuje glagol *biti*: *človek, KI JE TAM – biti TAM; kruh, KI JE OD VČERAJ – biti OD VČERAJ* (p. t.).

povedkovega prilastka, ohraniti pa bi morali tudi terminološko razločevalnost, ki bi odražala pomensko-strukturno razliko med stavčnimi dvojicami tipa *Miha je vozil UTRUJENO* (obglagolski prilastek) in *Miha je vozil UTRUJEN* (povedkov prilastek).²⁸

V avtoričini členitvi besednih vrst na podlagi skladenjske vloge so v okviru stavčnočlenskih besednih vrst neokoliščinski prislovi na podlagi pomena ločeni od okoliščinskih (31, 37).²⁹ Vidovič Muha deli stavčnočlenske besedne vrste glede na vlogo v stavku na:

(1) samostojne – gre za samostalniško besedo, glagol(sko besedo) in okoliščinske (krajevne in časovne) prislovne besede, tj. osebek, povedek, predmet in prislovno določilo;³⁰

(2) dopolnjevalne – sem sodi povedkovnik kot pomensko dopolnjevalni del povedka;

(3) razvijajoče – to sta pridevniška in prislovna beseda, če ta ne izraža zunanjih okoliščin, ampak notranjo lastnost glagolskega dejanja (lastnostna, vrstna in stopenjska prislovna beseda); ti besedni vrsti sta neke vrste modifikatorja samostalniškega oz. glagolskega pomena, tako da gre za obsamostalniški oz. obglagolski prilastek (31, 32, 36).

Vrstni (generični) prislovi modificirajo jedni glagol, katerega zveza z vrstnim prislovom se načeloma lahko pretvori v samostalniško zvezo s pravim (izsamostalniškim) vrstnim (generičnim) pridevnikom, ki ni povezan z govornim dejanjem: *AMBULANTNO pregledati – AMBULANTNI pregled, VOJAŠKO pozdraviti – VOJAŠKI pozdrav* ipd. (36–37, 76).³¹ Tako kot vrstni pridevniki se tudi vrstni prislovi ne povezujejo s prislovi stopnje oz. se ne stopnjujejo (37). V primeru družljivosti s stopenjskim prislovom gre namreč za lastnostni prislov, sicer pa za vrstnega (p. t.).³²

Prislovi, ki niso nastali iz modifikacijske besedne podvrste, tj. iz pridevnika, izražajo zunanje okoliščine glagolskega dejanja, tj. kraj in čas, deloma pa tudi vzrok (37). Kraj in čas sodita med propozicijske sestavine povedi (p. t.). V *SSKJ* se to

²⁸ *Obglagolski prilastek* bi lahko poimenovali tudi *prislovni prilastek* (prim. obsamostalniški prilastek, ki je lahko pridevniški, samostalniški ali prislovni).

²⁹ Toporišič (2000, 406, 407, 408) razlikuje med okoliščinskimi (prostorskimi in časovnimi) ter t. i. svojstvenostnimi (lastnostnimi in vzročnostnimi) prislovi na podlagi pomena in položaja prilastka, ki je pri okoliščinskih prislovih desni, pri svojstvenostnih pa levi: *tam DOLI, včeraj ZJUTRAJ – ZELO lepo, PRECEJ dolgo, ČISTO hote*.

³⁰ *Glagolska beseda* in *prislovna beseda* sta edina zares primerna krovna strokovna izraza za poimenovanje celotne množice obeh besednih vrst, ki obsegata poleg glagolov oz. prislovov tudi ustrezne zaimke (Cazinkić 2000/01, 37).

³¹ Povezavo z govornim dejanjem oz. z govorečim izkazujejo pridevniki iz časovnih oz. krajevnih prislovov (tipa *sedanji* oz. *tukajšnji*), ki ne sodijo med t. i. prave vrstne pridevnike (37).

³² Toporišič je to skupino prislovov sprva obravnaval kot eno izmed podskupin lastnostnih prislovov, za katero je značilna vprašalnica *glede na kaj* (1984, 344–45), oz. je ozirnost puščal v okviru lastnostnih prislovov, in sicer v podskupini načinovnih (1982, 67, 329). V zadnji izdaji *SS* so ozirni prislovi uvrščeni med t. i. vzročnostne (2000, 409).

kaže tako, da se krajevni in časovni prislovi pojavljajo kot samostojna gesla z izrecno besednovrstno oznako, medtem ko so izpridevniški lastnostni in vrstni prislovi vedno podgesla ustreznih pridevnikov (p. t.).³³ Sicer pa sta kraj in čas tudi besedotvornopomenski propozicijski prvini (p. t.).

Za prislove in prislovne zaimke tako velja, da opredeljujejo glagol kot svoje sintagmatsko jedro glede na njegove zunanje in notranje okoliščine (75). Zunanje okoliščine so vezane na umestitev glagolskega dejanja/stanja v kraj in/ali čas, notranje pa na predstavitev lastnosti glagolskega dejanja; vzrok glagolskega dejanja lahko sodi med notranje lastnosti ali zunanje okoliščine (p. t.).³⁴ Temeljna razlika med skupinama je v tem, da sodijo prislovi kraja in časa med pomenskopodstavne sestavine povedi, lastnostni prislovi v najširšem smislu pa med modifikatorje glagolskega dejanja/stanja (p. t.).³⁵

4 Utemeljenost predstrukturalnega pogleda na naravo odvisnika

Predstrukturalno razločevanje med odvisniki in stavčnimi členi in s tem pojmovanje glavnega stavka kot dela podredno zložene povedi brez odvisnika je kljub zanemaritvi sistemskega vidika deloma upravičeno vsaj iz naslednjih razlogov:

(1) V nekaterih primerih pretvorbene povezave med odvisniškimi in besednovrstnimi oz. besednozveznimi oblikami stavčnih členov ni. Včasih je tako stavčno izražanje že po definiciji nemogoče (Těšitelová idr. 1985: 115), drugod pa je stavčna uresničitev propozicije edina možna (Daneš idr. 1987, 502–503). Druga omejitev lahko izhaja (a) iz glagolske uresnitve povedja v pomenski podstavi matičnega stavka ali (b) iz tega, ali vsebuje odvisnik glagol, ki se lahko nominalizira: (a) *IZVEDEL JE, da bo mama prišla > ... za mamin prihod – MISLIL JE, da bo mama prišla > Ø*; (b) *Vem, da SI to STORIL > Vem za tvoje dejanje – Vem, da JE Bern glavno mesto Švice > Ø; Kdor SE BOJI, ne sme v gozd > Strahopetec ne sme v gozd – Kdor ne POJE juhe, ne sme v gozd > Ø* (503).

(2) Kadar se stavčni člen ali njegov del pojavlja tudi v stavčni obliki, je

³³ V *SP 2001* je ta razlika med prislovi zabrisana, saj imajo tudi izpridevniški prislovi lastne iztočnice. Med podiztočnice pri pridevniških besedah so tako (v členu 1243) uvrščene samo naslednje tri kategorije: (a) samostalniki, nastali po konverziji iz pridevniške besede – tip *pečeno -ega*; (b) pojmovne izpeljanke na *-ost* – tip *velikost*; (c) stalne predložne zveze – tip *na veliko* (*SP 2001*, 227).

³⁴ Vidovič Muha trdi, da je pomen vzročnih (stavčnih ali nestavčnih) besednih zvez oz. njihov denotatisti, ki odloča o morebitni propozicijski vrednosti prislova vzroka (37). Z razvrstitvenega vidika so vzročnostni prislovi enotna skupina, saj stojijo za svojim določilom, če je to mogoče: *ČISTO hote, POVSEM slučajno, POPOLNOMA zaman, DOCELA brezuspešno* ipd.

³⁵ (1) Prislovi stopnje so razvrstitveno možni ne samo pred glagolom, ampak tudi pred lastnostnim pridevnikom, pravim (= nedeležijskim) lastnostnim prislovom in povedkovnikom (75–76, 77). (2) Podrobneje o delitvi prislovov gl. Vidovič Muha (2000, 36, 75–77).

možno razlikovanje med odvisniki, ki imajo vlogo osnovne oblike, in tistimi, ki se v primerjavi s svojimi nestavčnimi ustrezniki uporabljajo zgolj drugotno.

(3) Med posameznimi skupinami odvisnikov obstajajo številni prehodi in stiki (npr. med prislovnodoločilnimi in prilastkovimi odvisniki), medtem ko je razločevanje med stavčnimi členi jasno (Buscha-Kemptoner 1980, 7). Poleg tega so povezave v odvisnikih veliko bolj zapletene kot pri stavčnih členih (p. t.).³⁶

Literatura

- Anton Bajec, Rudolf Kolarič, Mirko Rupel, Jakob Šolar, ³1964, *Slovenska slovnica*, Ljubljana.
- Douglas Biber, Stig Johansson, Geoffrey Leech, Susan Conrad, Edward Finegan, 1999, *Longman Grammar of Spoken and Written English*, Harlow (Essex).
- Leonard Bloomfield, 1933, *Language*, New York.
- Anton Breznik, ¹1916, *Slovenska slovnica za srednje šole*. Celovec, Družba sv. Mohorja.
- – ⁴1934, *Slovenska slovnica za srednje šole*, Celje, Družba sv. Mohorja.
- Annerose Buscha & Fritz Kemptoner, ²1980, *Der Relativsatz*, Leipzig, Enzyklopädie (Zur Theorie und Praxis des Deutschunterrichts für Ausländer).
- Robert Cazinkić, 2000/01, Oziralni prilastkovi odvisniki, *JiS XLVI/1–2*, 29–40.
- František Daneš, Miroslav Grepl, Zdeněk Hlavsa idr. 1987, *Mluvnice češtiny (3), Skladba*, Praha.
- Janez Dular, 1982, *Priglagolska vezava v slovenskem knjižnem jeziku (20. stoletja), Disertacija*. Ljubljana, Filozofska fakulteta, Oddelek za slovanske jezike in književnosti.
- Janez Dular, Rafka Kirn, Marija Kolar, Breda Pogorelec, Ivo Zrimšek, 1989, *Slovenski jezik I, Učbenik*, Maribor.
- Janez Dular, Rafka Kirn, Marija Kolar, Breda Pogorelec, 1990, *Slovenski jezik II, Učbenik*, Maribor.
- Janez Dular & Tomo Korošec, 1991, *Slovenski jezik 3*, Maribor.
- Marija Golden, 2000, *Teorija opisnega jezikoslovja 1, Skladnja*. Ljubljana, Filozofska fakulteta, Oddelek za primerjalno in splošno jezikoslovje.
- Vojko Gorjanc, 1998, Konektorji v slovničnem opisu znanstvenega besedila, *SR XLVI/4*, 367–88.
- Miroslav Grepl & Petr Karlik, ²1989 (¹1986), *Skladba spisovné češtiny*. Praha.

³⁶ V delu nemškega jezikoslovja, v katerem je prišlo do poudarjanja razlik med odvisnimi stavki in stavčnimi členi, je bila posledica tega pristopa opustitev ustaljene delitve odvisnikov na podlagi njihove stavčnočlenske vloge in uveljavitev pojmovanja, po katerem naj bi bili prilastkovi (v ožjem ali širšem smislu) v bistvu sploh vsi odvisniki (Buscha-Kemptoner 1980, 7–8). To je bilo mogoče le ob razširitvi pojma *prilastek*, ki je tako pomenil določilo katere koli besede, celo določne glagolske oblike (prim. 3.1), in ob (tradicionalni) zanemaritvi razlike med stavčnimi členi in njihovimi deli, ki je bila kasneje na ravni odvisnikov vendarle odpravljena (8).

- 1998, *Skladba češtiny*, Olomouc.
- Louis Hjelmslev, 1980, *Prolegomena teoriji jezika*, Prijevod A. Stamać; predgovor M. Peti, Zagreb.
- Milka Ivić, 1983, *Lingvistički ogledi*, Beograd, Prosveta (Biblioteka XX vek, 61).
- Otto Jespersen, 1924, *The Philosophy of Grammar*, London.
- Snježana Kordić, 1995, *Relativna rečenica*, Zagreb, Hrvatsko filološko društvo (Znanstvena biblioteka HFD, 25).
- Dejvid Kristal [Crystal], 1996, *Enciklopedijski rečnik moderne lingvistike*, Preveli I. Klajn i B. Hlebec; predgovor R. Bugarski, Beograd.
- Martina Križaj Ortar, Marja Bešter Turk, Mojca Poznanovič, Mojca Bavdek, Marija Končina, 2001a, *Na pragu besedila 3, Učbenik za slovenski jezik v 3. letniku gimnazij, strokovnih in tehniških šol*, Ljubljana.
- Martina Križaj Ortar, Marja Bešter Turk, Marija Končina, Mojca Bavdek, Mojca Poznanovič, 2001b, *Na pragu besedila 3, Priročnik za učitelje*. Ljubljana.
- Peter H. Matthews, 1981, *Syntax*, Cambridge, Cambridge University Press (Cambridge Textbooks in Linguistics).
- Janez Orešnik, 1990, Main vs. Subordinate Clauses, Simple or Complex? *Razprave XIII, Posvečene stoletnici rojstva akademika prof. dr. Frana Ramovša*, ur. T. Logar, Ljubljana, SAZU, 117–27.
- 1992, *Udeleženske vloge v slovenščini: Semantic Roles in Slovene*, Ljubljana, SAZU (Dela, 37).
- 1999, *Krepke in šibke dvojnice v skladnji, Strong and Weak Variants in Syntax*, Ljubljana, SAZU (Dela, 50).
- Breda Pogorelec, 1972, Dopolnilnik (povedkov prilastek) v slovenski skladnji, *Linguistica* XII, 315–25.
- 1974/75, Dopolnilnik (povedkov) v slovenski skladnji, *JiS* XX/5, 120–22.
- Randolph Quirk, Sidney Greenbaum, Geoffrey Leech, Jan Svartvik, 1985, *A Comprehensive Grammar of the English Language*, London & New York.
- Slovenski pravopis*, 2001, Uredniški odbor: Jože Toporišič idr. Ljubljana, Založba ZRC, ZRC SAZU.
- Marie Těšitelová, Helena Confortiová, Jan Králík, Marie Ludvíková, Iva Nebeská, Ludmila Uhlířová, 1985, *Kvantitativní charakteristiky současné češtiny*, Praha, Academia (Studie a práce lingvistické, 19).
- France Tomšič, 1956/57, Nova slovenska slovnica, *JiS* II/3, 129–34.
- Jože Toporišič, 1962, Slovenska slovnica, Sestavili dr A. Bajec – dr R. Kolarič – dr M. Rupel, Ljubljana 1956, *Filologija* III, 278–89.
- 1965, *Slovenski knjižni jezik 1*, Maribor.
- 1967a, *Slovenski knjižni jezik 3*, Maribor.
- 1967b, Besedni red v slovenskem knjižnem jeziku, *SR* XV/1–2, 251–74.
- 1968, Priredni odnosi v slovenskem knjižnem jeziku, *JiS* XIII/6, 184–92.
- 1969, O stavku, stavčnih členih in razmerju med povedkom in osebkom, *JiS* XIV/3, 77–85.
- 1970/71, *Spoznajmo slovenski jezik* v jezikoslovni in metodični osvetlitvi, *JiS* XVI/6–8, 168–78, 200–208, 244–49.
- 1982, *Nova slovenska skladnja*, Ljubljana.

- – ²1984, *Slovenska slovnica, Pregledana in razširjena izdaja*, Maribor.
- – 1992, *Enciklopedija slovenskega jezika*, Ljubljana, Cankarjeva založba (Leksikoni CZ; Sopotnik).
- – 2000, *Slovenska slovnica, četrta, prenovljena in razširjena izdaja*, Maribor.
- Ludmila Uhlířová, 1994, Vztažné věty v češtině, Vztah mezi jejich syntaktickou strukturou a aktuálním členěním, SaS LV/2, 90–98.
- Ada Vidovič Muha, 1984, *Nova slovenska skladnja* J. Toporišiča, SR XXXII/2, 142–55.
- – 1994, O izvoru in delovanju jezika ali teorija sintagme v delih R. F. Mikuša (S predstavitvijo trikotnika Ramovš – Mikuš – Belić), SR XLII/2–3, 229–48.
- – 2000, *Slovensko leksikalno pomenoslovje, Govorica slovarja*, Ljubljana, Znanstveni inštitut Filozofske fakultete (Razprave Filozofske fakultete).

The Conception of the Subordinate Clause and the Relation between the Superordinate and the Subordinate Clause

Summary

According to the structural conception the subordinate clause is a sentence element or its part in the form of a clause and should therefore be a part of the main or the superordinate clause. That part of the superordinate clause, which is not a subordinate clause, is called the matrix clause. The subordinate clause, which is actually a sentence element in the form of a clause (subject, object or adverbial clauses), is directly embedded in the superordinate clause, whereas the subordinate clause, which is a part of a sentence element in the form of a clause (subject and object complements and attributes), is only indirectly embedded in the superordinate clause. Therefore in the first case the whole sentence (= the main clause) is subordinate, whereas in the second case the subordination occurs only on the level of the nominal, the adverbial or the verbal phrase whose immediate constituent is the given subordinate clause (i.e. the sentence has more clauses, but it is not complex). For the identification of boundaries between clauses within the complex sentence the hierarchical relationships between the part and the whole have to be taken into account.

In contrast to the adverbs of place and time (i.e. the adverbs describing the circumstances) the adverbs of manner, nongradable adverbs and adverbs of cause or reason take - partly because of their meaning (they express the inner properties of the verbal action) and especially because of their postmodifier placement (the principle of arrangement) - the syntactic role of the adverbial (adverbial) attribute.

Funkcje prefiksu w(e)- w polskich formacjach czasownikowych

Maria Wtorkowska

IZVLEČEK: V razpravi so na podlagi semantično-skladenjskih razčlemb poljskih tvorjenk predstavljene funkcije predpone w(e)- v glagolskih tvorjenkah. Prikazani so načini tvorjenja teh glagolov, njihova skladenjska vezljivost in pomen, ki ga vnaša predpona, prikazana pa so tudi formalno-pomenska razmerja, nastajajoča med motiviranimi glagoli in njihovimi podstavami.

ABSTRACT: The article discusses the functions of the prefix w(e)- in Polish verbal derivatives on the basis of semantic and syntactic analysis of Polish derivatives. Presented are various formation principles for these verbs, their syntactic valency and meaning, which depends on the prefix. Also discussed are formal and semantic relations occurring between the derived verbs and their bases.

Analiza funkcji czasownikowego prefiksu **w(e)-** w języku polskim pozwala na sformułowanie pewnych wniosków szczegółowych i ogólnych dotyczących semantyki, słowotwórstwa i składnii. Podstawę analizy stanowiły polskie czasowniki z prefiksem **w(e)-** (401 leksemów), które wyekscerpowano ze *Słownika języka polskiego* pod redakcją W. Doroszewskiego¹, *Słownika języka polskiego* pod redakcją M. Szymczaka² oraz *Słownika współczesnego języka polskiego* pod redakcją B. Dunaja³.

Materiał językowy podzielono ze względu na semantykę formacji na 23 grupy znaczeniowe. Wydzielono następujące znaczenia:

1. 'wglębić (się), wcisnąć (się), wniknąć w ograniczoną przestrzeń lub materię, umieścić w czymś, najczęściej pod wpływem działania jakiejś siły; wejść, wprowadzić w głąb czegoś z wysiłkiem, z trudem', np. *wbetonować, wbić, wcementować, wdmuchnąć, wkopać, wkręcić, worać, wtopić*;

¹ *Słownik języka polskiego* pod red. W. Doroszewskiego, t. I–X, t. XI: *Suplement*, Warszawa 1958–1969; **W**: t. IX, s. 803–1484, t. X, s. 1–382, t. XI, s. 517–539.

² *Słownik języka polskiego* pod red. M. Szymczaka, t. I–III, Warszawa 1978–1981; **W**: t. III, s. 646–878.

³ *Słownik współczesnego języka polskiego* pod red. B. Dunaja, Warszawa 1996; **W**: s. 1202–1300.

2. ‘włączyć jako część składową, włączyć w całość, w zakres czegoś’, np. *wbudować, wdrukować, wgrać, wkleić, wkomponować, wkopiować, wkreślić, włączyć (się), wplątać, wpleść (się), wrobić, wrysować, wsnuć, wstawić, wtrącić*;
3. ‘wejść, wprowadzić do wewnątrz, do środka; dostać się do wnętrza czegoś, pojawić się gdzieś’, np. *wbiec, wczłogać się, wfrunąć, wjechać, wkroczyć, wlecieć, wnieść, wślizgnąć się, wwieźć*;
4. ‘włożyć, wprowadzić w to, na co wskazuje podstawa’, np. *wcelować, wcielić się, wkamienić, wtrumnić, wskrzynić, wziemić*;
5. ‘wprowadzić w coś, włożyć do czegoś, umieścić gdzieś; wrzucić, wlać, dodać do czegoś’, np. *wdrobić, wkroić, wlać, wrzucić, wsypać, wtarkować*;
6. ‘wejść, dostać się, wprowadzić na coś, umieścić na czymś, najczęściej z trudem, z wysiłkiem; osiągnąć wierzch, górną część czegoś’, np. *wbiec (na szczyt), wdrapać się (na drzewo), wciągnąć (drabinę na strych), wnieść (wózek na piętro)*;
7. ‘włączyć siebie lub kogoś w zakres czegoś; wziąć w czymś udział, najczęściej ze skutkiem niepożądanym; zdradzić, wydać, ujawnić celowo lub nieświadomie to, co jest tajne, zdekonspirować’, np. *wmieszać (się), wplątać (się)*;
8. ‘wniknąć, wgłębić się w coś, szczegółowo poznać, zbadać; uintensywnić czynność, na którą wskazuje podstawa (zwykle z zaimkiem „się”)', np. *wczuć się, wczytać się, wsłuchać się*;
9. ‘wdrożyć siebie lub kogoś do czegoś, w coś, wprawić siebie lub kogoś w czymś, nauczyć, przyzwyczaić, przywyknąć do czegoś; wpoić, wszczepić coś komuś, dać, przekazać’, np. *wkorzenieć się, wżyć się*;
10. ‘umieścić, ulokować siebie, kogoś lub coś gdzieś dla własnej bądź cudzej korzyści, najczęściej pokonując przy tym przeszkody, trudności; wejść, wprowadzić dokądś, używając protekcji lub podstępów’, np. *wcisnąć (się), wepchnąć (się), wkręcić (się)*;
11. ‘wejść, wprowadzić dokądś, umieścić gdzieś siłą, przemocą; wciągnąć, wepchnąć (się)’, np. *wegnać, weprzeć, wewlec*;
12. ‘wmówić coś komuś; wmusić coś komuś – spowodować, że ktoś uwierzy lub przyjmie coś za swoje’, np. *wetknąć, wsunąć*;
13. ‘wciąć się, werznąć się w coś, dotrzeć, sięgnąć do jakiegoś miejsca, zagarniając przy tym coś cudzego’, np. *wkosić się, worać się, wpaść się, wzać się*;
14. ‘otoczyć, otulić, objąć czymś zewsząd jakiś przedmiot (zwykle: części ciała) tak, aby znalazł się on wewnątrz czegoś; włożyć, założyć’, np. *wbić, wciągnąć, wcisnąć*;
15. ‘przyłgnąć, przywrzeć do czegoś’, np. *weprzeć, wtulić (się)*;
16. ‘zjeść, wypić z apetytem; upić się; zbić kogoś’,
17. ‘zacząć, zainicjować, wprowadzić w życie; włączyć – uruchomić coś, łącząc ze źródłem energii’, np. *wprowadzić, włączyć*;
18. ‘wgiąć (się), wklęsnać, zapaść się, nadać bądź przybrać kształt wklęsły, uczynić wklęsłym’, np. *wgiąć, wgnieść, wpaść*;
19. ‘wciągnąć w siebie, wchłonąć’, np. *wchłonąć, wciągnąć, wessać, wzionąć*;
20. ‘wejść dokądś, dostać się gdzieś ukradkiem, potajemnie, chyłkiem, po cichu, niepostrzeżenie; ukryć się, zaginać’, np. *wemknąć się, wkraść się, wślizgnąć się*;

21. 'wejść w coś lub w kogoś, wejść na coś, na powierzchnię czegoś ze skutkiem niepożądanym, ze szkodą dla siebie lub innych', np. *wdepnąć, wjechać, wleźć*;

22. 'wejść, zajrzeć gdzieś na krótko, odwiedzić kogoś po drodze', np. *wdepnąć, wstąpić*;

23. 'wykonać, zrobić coś w czymś, na powierzchni czegoś za pomocą czynności, na którą wskazuje podstawa; wryć, wyźłobić', np. *wciosać, wrąbać, wrzeźbić, wszlifować*.

Najwięcej czasowników z prefiksem **w(e)-** oznacza 'wprowadzenie, wejście, wnikięcie do środka (wnętrza) czegoś', a przedrostek **w(e)-** w tych formacjach wskazuje kierunek bądź ruch 'do środka, do wewnątrz'. W czasownikach: *wdrapać się, wwindować (się)* prefiks **w(e)-** wskazuje na kierunek bądź ruch ku górze. Dość liczną grupę stanowią czasowniki, których użycie kontekstowe wskazuje na znaczenie 'osiągnąć wierzch, górną część czegoś', np. *wejść na szczyt, wjechać na piętro, wnieść drabinę na strych*.

Są również i takie czasowniki z prefiksem **w(e)-**, które oznaczają czynność skierowaną na zewnętrzną stronę obiektu, np. *wbić (kapelusza na głowę, obręcz na beczkę), wciągnąć (spodnie, rękawiczki), wcisnąć (obraczkę na palec), wdziać (kurtkę)*. W przykładach tych to element lokalizowany otacza, obejmuje zewsząd lokalizator w taki sposób, że element lokalizowany znajduje się na zewnątrz lokalizatora. Znaczenie tego typu przykładów W. Śmiech interpretuje jako wtórne do znaczenia 'ruch do góry' i zwraca uwagę, że połączenie w rodzaju *wciągnąć na górę* dało wzór dla połączeń typu *wciągnąć na siebie*.⁴

W nielicznych werbach z prefiksem **w(e)-** o znaczeniu 'przyłgnąć, przywrzeć', prefiks **w(e)-** wskazuje na bliskość, styczność elementu lokalizowanego i lokalizatora, np. *weprzeć (się), wessać się, wtulić (się)*. Element lokalizowany z siłą napiera, naciska na lokalizator, jednak ze względu na jego właściwości fizyczne nie przekracza granicy lokalizatora, ale silnie przywiera, przylega do niego, czasem powodując pod naporem ugięcie lokalizatora, np. *weprzeć dłonie w blat stołu, weprzeć się w tył samochodu, wtulić głowę w poduszkę*. Znaczenie to obecnie nie jest charakterystyczne dla prefiksu **w(e)-**, ale dla przedrostka **przy-**.⁵

Czasowniki z prefiksem **w(e)-** to czasem werba zleksykalizowane, np. *wdać się, wrazić*.

Dzisiejszy prefiks **w(e)-** w formacjach czasownikowych może być też rezultatem redukcji oraz innych procesów i może pochodzić z prasłowiańskiego ***vьz-**, np. *wskoczyć, wstąpić, wezwać, wtrąbić* lub ***vьs-**, np. *wsiąść, wstać, wsławić*.

Wśród wszystkich analizowanych werbów z prefiksem **w(e)-** liczne opatrzone są kwalifikatorami: 'rzadki', np. *wdusić, wgapić się, wgarnąć, wgrzeznąć, wkreślić, wkropić, wmarzyć się, wmodlić się, wnurzyć się, wrachować, wwionąć, 'dawny', np. wchudnąć, wdumać się, wetchnąć, wewłaszczyć // wwłaszczyć, własić się,*

⁴ Por. W. Śmiech, *Derywacja prefiksalna czasowników polskich*, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Łódź 1986, s. 96.

⁵ Na fakt, że czasowniki staropolskie, w których prefiks **w-** pełnił taką funkcję, konotowały okolicznik lokatywny i zostały wyparte przez formacje z prefiksem **przy-** zwraca uwagę M. Witkowska-Gutkowska w rozprawie *Staropolskie prefiksalne dublety czasownikowe i ich współczesne odpowiedniki*, Łódź 1999, s. 124, 135, 153.

wnąćć się, wpoić się, wrodzić, wtroczyć, 'przestarzały', np. *wejrzyć, wejść się, wpracować się, wrazić (się)*, 'potoczny', np. *wgramolić się, wleźć, władować się, wnerwić, wrąbać się, wtaszczyć się, wwalić, wwindować (się)*, 'pospolity', np. *wrypać, wtarabanić się, wdekować się, wtranżolić się*, 'książkowy', np. *wcielić*. Zdarzają się też czasowniki o użyciu środowiskowym z zakresu: fotografii: *wkopiować*, drukarstwa: *włamać zdjęcie w tekst*, matematyki: *wpisać trójkąt w koło*, medycyny: *wszczepić choremu nerkę*, techniki: *wwalcować*, historii: *wwiązać*, prawa: *wdrożyć śledztwo*, łowiectwa: *wnąćć*. Liczne są też indywidualizmy, np. *wbłąkać się, wcieleśnić, wczłowieczyć, wdrzewić się, wistoczyć, włonić, wnaturzyć, wplusnąć, wstąpić się, wwędrować* i poetyczmy, np. *wcałować (się), wczarować, weśnić się, wkamienić, wskrzynić, wsmętnić, wsmuklić*. Najwięcej indywidualizmów występuje w grupie o znaczeniu: 'włożyć, wprowadzić w to, na co wskazuje podstawa'; są to wyrazy pochodzące najczęściej z okresu romantyzmu, utworzone przez polskich poetów romantycznych, głównie J. Słowackiego i Z. Krasińskiego.

Dużo wyrazów potocznych występuje w grupach o znaczeniach: 'wmówić coś komuś; wmusić coś komuś – spowodować, że ktoś uwierzy lub przyjmie coś za swoje' oraz 'zjeść, wypić z apetytem; upić się; zbić kogoś'.

Czasownik wzorcowy jest ważnym składnikiem w procesie derywacji czasowników. Zdarza się, że występuje kilka czasowników wzorcowych o podobnym znaczeniu. Czasem są to werba o takiej samej podstawie słotwórczej, lecz różnych przedrostkach, np. *włożyć, założyć; włączyć (się), przyłączyć (się)*.

Dzięki czasownikom wzorcowym powstają całe serie czasowników analogicznych, co widać wyraźnie w tekstach, gdzie w jednym zdaniu występuje kilka takich derywatów,⁶ np. *Stefek wciela się, a raczej wdrewnia w swoją rzeźbę, której szuka. W ten koniak wsmakował się i wgłębił*.

Czasowniki wzorcowe prezentują znaczenie całej grupy derywatów. Dzięki nim wiemy również, które prefiksy mogą występować w tej samej funkcji znaczeniowej, np. *włożyć, założyć; włączyć (się), przyłączyć (się), przyłgnąć, przywrzeć; wyrzyć, wyzłobić*.

Jako werbum wzorcowe występuje czasem czasownik szczegółowiej precyzujący np. sposób pojawienia się gdzieś, wejścia dokądś, np. *wdrapać się ← 'wejść, drapiąc się', wepchnąć (się) ← 'wejść, wprowadzić, pchając (się)'*.

Najczęstszymi czasownikami wzorcowymi, za pomocą których daje się opisać derywaty czasownikowe z prefiksem **w(e)-**, są werba: *wejść, wprowadzić, wnikać, włożyć*.

Z analizy formacji z przedrostkiem **w(e)-** wynika, że najczęściej tego typu czasowników powstało drogą derywacji prefiksальной, czyli od podstaw czasownikowych. Formacje te to czasowniki ruchu albo derywaty pochodne od wyrazów nie będących czasownikami ruchu.

⁶ Na tego typu zjawisko zwraca uwagę B. Ostromięcka-Frączak w pracy *Czasowniki polskie z formantem rozdzielonym*, Łódź 1983, s. 147, badając formacje czasownikowe z różnymi prefiksami.

Prefiksalne czasowniki ruchu powstałe od form nieprzechodnich to np. *w-biec* ← *biec*, *w-czołgać się* ← *czołgać się*, *w-jechać* ← *jechać*, *w-kroczyć* ← *kroczyć*, *w-leżeć* ← *leżeć*, *w-maszerować* ← *maszerować*, *w-pełznąć* ← *pełznąć*, *w-płynąć* ← *płynąć*.

Prefiksalne czasowniki ruchu powstałe od form przechodnich to np. *w-ciągnąć* ← *ciągnąć*, *w-nieść* ← *nieść*, *w-gonić* ← *gonić*, *w-prowadzić* ← *prowadzić*, *w-rzucić* ← *rzucić*, *w-sypać* ← *sypać*, *w-toczyć* ← *toczyć*, *w-wieźć* ← *wieźć*, *w-wlec* ← *wlec*.

Podstawy słowotwórcze dla czasowników ruchu to czasowniki ruchu ukierunkowanego, czyli werba jednokierunkowe. Wyjątek stanowią tu wyrazy: przestarzały *wbłąkać się* oraz używany obecnie *wkręcić się* (*wkręcić się w kolejkę // do kolejki*), których podstawy są czasownikami wielokierunkowymi.

Prefiksalne czasowniki pochodne od przechodnich i nieprzechodnich wyrazów nie będących czasownikami ruchu, np. *w-bić* ← *bić*, *we-ssać* ← *ssać*, *w-goić się* ← *goić się*, *w-modlić się* ← *modlić się*, *w-pisać* ← *pisać*, *w-rośnąć* ← *rośnąć*, *w-rysować* ← *rysować*, *w-siać* ← *siać*, *we-trzeć* ← *trzeć*, *w-żenić się* ← *żenić się*.

Liczną grupę w analizowanym materiale językowym stanowią czasowniki pochodne od wyrażen przyimkowych – w tym wypadku podstawą słowotwórczą nie jest leksem, ale konstrukcja składniowa, np. *wcel-ować* ← ‘w cel (trafić)’, *wcieleśnić* ← ‘w cielesność, w cielesny kształt (wprowadzić)’, *wczłowiecz-yć* ← ‘w człowieka (obrócić, przemienić)’, *wgłębić* ← ‘w głąb (dać, wprowadzić)’, *wnerw-ić* ← ‘w nerwy (wprowadzić)’, *wręcz-yć* ← ‘w rękę (dać, włożyć)’, *wskrzyń-ić* ← ‘w skrzynię (włożyć, dać)’, *wsol-ić* ← ‘w sól (włożyć)’, *wtajemnicz-yć (się)* ← ‘w tajemnicę (wprowadzić)’, *wtrumn-ić* ← ‘w trumnę (włożyć, dać)’, *wziem-ić* ← ‘w ziemię (włożyć)’.

Część prefiksalnych formacji czasownikowych powstała w procesie derywacji prefiksально-sufiksальной, np. *w-barw-ić* ← *barwa*, *w-klin-ować* ← *klin*, *w-korzen-ić* ← *korzenie*, *w-kropl-ić* ← *krople*, *w-tark-ować* ← *tarka* oraz prefiksально-sufiksально-zaimkowej, np. *w-jeź-yć się*, *w-klin-ować się*, *w-piętn-ować się*, *w-śrub-ować się*, *w-świdr-ować się*, *w-twarz-yć się*. Podstawą tych derywatów jest zazwyczaj rzeczownik, rzadziej przymiotnik. Zostały one utworzone według typu słowotwórczego: **w(e)- + -ić // -yć (+ się)**, rzadziej: **w(e)- + -(ow)ać (+ się)**. Procesowi derywacji towarzyszą często alternacje samogłoskowe i spółgłoskowe.

Wśród analizowanych werbów są też takie, które są rezultatem derywacji prefiksально-zaimkowej, np. *w-czytać się* ← *czytać*, *w-dumać się* ← *dumać*, *w-żreć się* ← *żreć*, *w-gryźć się* ← *gryźć*, *w-kosić się* ← *kosić*, *w-marzyć się* ← *marzyć*, *w-pisać się* ← *pisać*, *w-pracować się* ← *pracować*, *w-ryć się* ← *ryć*, *w-słuchać się* ← *słuchać*, *w-żłobić się* ← *żłobić*.

Niektóre czasowniki z prefiksem **w(e)-** pochodzą od podstaw związanych, to znaczy, że nie można dla takich derywatów wskazać jednej podstawy, ale wiążą się one z całą grupą leksemów współrzecznych, np. *wedrzeć się*, *wejrzeć*, *wgrzążyć się*, *wmieść*, *wpiąć*, *wścibić*, powstały więc w drodze wymiany prefiksów.

Według A. Weinsberga⁷ okoliczniki miejsca oznaczają zawsze jakąś relację

⁷ A. Weinsberg, *Przymyki przestrzenne w języku polskim, niemieckim i rumuńskim*,

przestrzenną między elementem lokalizowanym a lokalizatorem, czyli obiektem służącym do wyznaczania miejsca. Wyodrębnia cztery funkcje okolicznika: adlatywną, ablatywną, perlattywną i lokatywną. Okoliczniki miejsca konotowane przez derywaty czasownikowe z prefiksem **w(e)-** występują w funkcji adlatywnej oraz lokatywnej.

W połączeniach: *wbić igłę w rękę, wgnieść niedopałek w ziemię; wejść do pokoju, wjechać do miasta, wkroczyć na scenę, wpłynąć do portu* elementem lokalizowanym jest: *igła, niedopałek*; wykonawca czynności, lokalizatorem zaś: *ręka, ziemia; pokój, miasto, scena, port*. Przestrzeń między elementem lokalizowanym a lokalizatorem to tzw. obszar, który wraz z lokalizatorem wyznacza sąsiedztwo, czyli relację między nimi. Zachowanie się w miarę upływu czasu tej relacji wyznacza kierunek ruchu, który jest tu lokacją albo adlacją (określenia miejsca odpowiadają na pytania: gdzie? – *w rękę, w ziemię* lub dokąd? *do pokoju, do miasta, na scenę, do portu*). Przedrostek **w(e)-** informuje o kierunku ruchu i rodzaju sąsiedztwa, a o lokalizatorze informuje przedrostek **w(e)-** wspólnie z kontekstem bądź sytuacją. W przykładach: *wbić igłę, wgnieść niedopałek; wejść do pokoju, wjechać do miasta, wkroczyć na scenę, wpłynąć do portu* przedrostek **w-** o znaczeniu ‘do środka, do wewnątrz’ bezpośrednio komunikuje ruch ku jakiemuś obszarowi i to, że obszar ten mieści się wewnątrz jakiegoś lokalizatora. O tym, że lokalizatorem tym jest np. *ręka, ziemia; pokój, miasto, scena, port* informuje kontekst bądź sytuacja.

Dla czasowników ruchu z prefiksem **w(e)-** charakterystyczna jest bardzo regularna konotacja okolicznika adlatywnego wyrażonego głównie rzeczownikiem z przyimkiem **do**: werbum + ({kogoś // coś}) + (**do** + gen.), np. *wbiec do pokoju, wejść do domu, wjechać do miasta, wwieźć zboże do stodoły*; czasowniki ruchu o znaczeniu ‘wejść na coś, osiągnąć wierzch, górną część czegoś’ konotują okolicznik adlatywny wyrażony rzeczownikiem z przyimkiem **na**: werbum + ({kogoś // coś}) + (**na** + acc.), np. *wbiec na szczyt pagórka, wdrapać się na drzewo, wejść na dach, wnieść wózek na piętro, wtoczyć kamień na szczyt, wwieźć turystów na górę*.

W niektórych przykładach wystąpiły również połączenia derywatów z wyrażeniem przyimkowym w funkcji okolicznika perlattywnego, ale tylko razem z okolicznikiem adlatywnym, np. *muchy wleciały (dokąd?) do pokoju (którędy?) przez otwarte okno, (dokąd?) do wnętrza (którędy?) przez otwór wentylacyjny wplynęło świeże powietrze*.

Formacje z prefiksem **w(e)-** powstałe od werbów nie będących czasownikami ruchu najczęściej konotują okolicznik lokatywny wyrażony głównie rzeczownikiem z przyimkiem tożsamym z przedrostkiem, według schematu: werbum + {kogoś // coś} + (**w(e)** + acc.), np. *wbić gwóźdź w ścianę, wpuścić fundamenty w ziemię*.

Człony obligatoryjnie konotowane przez czasownikowe derywaty z przedrostkiem **w(e)-** ze składniowego punktu widzenia są dopełnieniami lub // i okolicznikami miejsca.

Wrocław–Warszawa–Kraków 1973, s. 22–23 oraz *Okoliczniki miejsca a przedrostki przestrzenne*, „Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego” 1971, z. XXVIII, s. 145–151.

Czasowniki z prefiksem **w(e)-** mogą łączyć się również z określeniami bezprzyimkowymi, jak to czynią ich bezprefiksalne podstawy, np. *jechać rowerem* : *wjechać rowerem dokądś*; *lecieć samolotem* : *wlecieć samolotem dokądś*; *bić młotkiem gwoździ* : *wbić młotkiem gwoździ w ścianę*.

Derywaty czasownikowe z prefiksem **w(e)-** konotują przede wszystkim określenia miejsca o tym samym znaczeniu, czyli okoliczniki miejsca o kierunku adlatywnym bądź lokatywnym; najczęściej jest to kierunek do wnętrza przedmiotu wyrażany przez konstrukcje: (**do** + gen. // **na** + acc. // **w(e)** + acc.), np. *wejść do salonu*, *wkroczyć na scenę*, *wjechać na parking*, albo kierunek z dołu na górną powierzchnię przedmiotu (**na** + acc.), np. *wnieść drabinę na strych*, *wdrapać się na drzewo*, rzadziej kierunek pod przedmiot (**pod** + acc.), np. *jaszczurka wślizgnęła się pod kamień*, *wśliznąć się pod koldrę*, *wejść pod stół*, na powierzchnię przedmiotu: (**na** + acc. // **w(e)** + acc.), np. *wlać płyn na ranę*, *wdepnąć w błoto*, *w kałużę*, albo między kogoś // coś: (**między** + acc.), np. *wpisać tłumaczenie między wiersze łacińskiego tekstu*, *wmieszać się między ludzi*, *wąż wpełzł między paprocie*. Mamy też dwa przykłady konotowania przez czasownik z prefiksem **w(e)-** wyrażenia w postaci: (**w** + loc.): *wprawić się w rozwiązywaniu zadań*, *w czytaniu*, *wszlifować wgłębienie w powierzchni noża*.

W analizie badanego materiału leksykalnego wykorzystano klasyfikację właściwości konotacyjnych przedrostków polskich zawartą w pracy D. Buttler.⁸ Autorka wymienia tam 3 grupy „czynnych składniowo przedrostków”, czyli mających wpływ na właściwości syntaktyczne derywatów prefiksalnych: przedrostki tranzytywizujące, przedrostki rozszerzające oraz przedrostki modyfikujące.⁹

Przedrostek **w(e)-** w derywatach czasownikowych nie pełni funkcji tranzytywizującej, to znaczy nie powoduje, że czasowniki nieprzechodnie pod jego wpływem stają się przechodnimi, np. *w-jeść*, *w-jechać*, *w-kroczyć*, *w-lecieć*, *w-maszerować*, *w-pełznąć*, *w-płynąć*; *w-rosnąć*, *w-śnić*, *w-zenieć się* to nadal czasowniki nieprzechodnie.

Przedrostek **w(e)-** w formacjach czasownikowych pełni funkcję rozszerzającą, która polega na zwiększeniu liczby członów konotowanych przez bezprefiksalne podstawy, od których te derywaty powstały. Jednomiejscowe czasowniki bezprefiksalne (konotujące tylko podmiot), którymi są nieprzechodnie czasowniki ruchu: *iść*, *jechać*, *lecieć*, *płynąć* itd., po dodaniu do nich prefiksu **w(e)-**, stają się dwumiejscowe i konotują obligatoryjnie (oprócz podmiotu) także określenia miejsca w postaci okoliczników miejsca – często okoliczniki te są wyrażone rzeczownikami z przyimkiem **do**, np. *wejść do pokoju*, *wjechać do miasta*, *wpłynąć do portu*, rzadko natomiast z przyimkiem identycznym z przedrostkiem, np. *wejść w las*. Natomiast dwumiejscowe bezprefiksalne czasowniki ruchu, konotujące podmiot i dopełnienie bliższe, a więc czasowniki przechodnie typu

⁸ D. Buttler, *Innowacje składniowe współczesnej polszczyzny, Walencja wyrazów*, Warszawa 1976.

⁹ D. Buttler, *Innowacje składniowe współczesnej polszczyzny, Walencja wyrazów*, Warszawa 1976, s. 76–78.

ciągnąć, nieść, prowadzić, wieźć po dodaniu prefiksu **w(e)-** stają się trzymiejscowe i konotują również obligatoryjnie okoliczniki miejsca w postaci wyrażeni przyimkowych, np. *wciągnąć kogoś do piwnicy, wnieść dziecko do karetki, wprowadzić gości do pokoju, wwieźć zboże do stodoły*. Znaczenie przedrostka narzuca derywatowi konotację określeń kierunkowych, której to czasowniki podstawowe nie posiadają – mogą mieć podobne formalnie, ale fakultatywne uzupełnienia, np. *wbiec na górę, wnieść drabinę na dach, wwieźć kogoś dokąds* obok *biec (na górę), nieść drabinę (na dach), wieźć kogoś (dokąds)*.

Zdarza się, że człon konotowany przez bezprefiksalny czasownik podstawowy jest wyrażony określeniem bezprzyimkowym: *czytać książkę, słuchać muzyki*, a człon konotowany przez czasownikowy derywat z prefiksem **w(e)-** ma postać wyrażenia przyimkowego (najczęściej z przyimkiem tożsamym z przedrostkiem), np. *wczytać się w książkę, wsłuchać się w muzykę*.

Zdarza się również, że człon konotowany przez bezprefiksalny czasownik podstawowy jest wyrażeniem przyimkowym, np. *dumać o kimś // o czymś // nad kimś // nad czymś, marzyć o kimś // o czymś, myśleć o kimś // o czymś*, natomiast człon konotowany przez czasownikowy derywat z prefiksem **w(e)-** ma też postać wyrażenia, ale z innym przyimkiem, np. *wdumać się w coś, wmarzyć się w coś, wmyślić się w coś* – derywat pod wpływem prefiksu „wymusił” tu określoną formę gramatyczną dopełnienia. Dotyczy to formacji prefiksально-zaimkowych. Są to przykłady, w których prefiks **w(e)-** pełni funkcję modyfikującą, polegającą na zmianie formy gramatycznej konotowanego członu.

Jak już wspomniano A. Weinsberg wyodrębnia cztery funkcje okolicznika: ablatywną, adlatywną, perlattywną i lokatywną. Prefiksy podobnie jak określenia miejsca pełnią te same funkcje. Przedrostek **w(e)-** jest przedrostkiem adlatywno-lokatywnym.

Jeżeli czasownik z przedrostkiem **w(e)-** nazywa akcję przemieszczania się wykonawcy czynności lub jej obiektu (elementu lokalizowanego) w kierunku lokalizatora, to prefiks **w(e)-** w takim derywacie pełni funkcję adlatywną, np. *wbiec, wczłgać się, wejść, wjechać*.

Jeżeli werbum z prefiksem **w(e)-** nazywa akcję polegającą na styczności, bliskości elementu lokalizowanego i lokalizatora, to przedrostek **w(e)-** w takiej formacji pełni funkcję lokatywną, np. *wbić gwóźdź w ścianę, wkleić zdjęcie do albumu*.

Są to funkcje przestrzenne przedrostka **w(e)-**, który w czasownikowych formacjach kierunkowych informuje o adlatywnym ukierunkowaniu czynności związanej z osiągnięciem lokalizatora:

- a) i przekroczeniem jego granicy w kierunku dośrodkowym przez element lokalizowany np. *wbiec do pokoju, wejść do domu*,
- b) gdy znajduje się on wyżej niż obszar, na którym rozpoczęła się akcja, np. *wbiec na piętro, wdrapać się na drzewo, wejść na strych*.

Czasowniki te konotują okolicznik adlatywny: *wejść na szczyt, wnieść wózek na piętro*.¹⁰

Prefiks **w(e)**- informuje też o lokatywnym ukierunkowaniu czynności związanej z osiągnięciem lokalizatora i przekroczeniem jego granicy w kierunku dośrodkowym albo o bezpośredniej bliskości, styczności elementu lokalizowanego i lokalizatora, np. *wbić, wessać się, wtulić się*.¹¹

Czasowniki te konotują okolicznik lokatywny: *wbić gwóźdź w ścianę, wkleić zdjęcie do albumu*.

Przedrostek **w(e)**- wskazuje również na moment początkowy akcji, np. *wprowadzić, włączyć* oraz może pełnić funkcję anulatywną, czyli decydować o tym, że formacja słowotwórcza, w której występuje, nazywa akcję, która likwiduje stan spowodowany realizacją czynności nazywanej przez leksem motywujący, np. *wpuścić (się)*.¹²

Przedrostek **w(e)**- pełni również funkcję perfektywizującą, która polega na zmianie aspektu z niedokonanego na dokonany, np. *łać – wlać, klepać – wklepać*. Podstawami tych czasowników są bezprefiksalne werba niedokonane. Wyjątkowo podstawą są bezprefiksalne czasowniki dokonane, np. *kupić – wkupić, puścić – wpuścić, rzucić – wrzucić, strzelić – wstrzelić, paść – wpaść, sięść – wsiąść*. Formant perfektywizujący **w(e)**- (tworzący czasowniki dokonane od niedokonanych), jak i inne przedrostki, najczęściej poza perfektywizacją powoduje zmianę znaczenia leksykalnego czasownika. Jedynie w kilku przykładach można uznać przedrostek **w(e)**- za morfem tylko o funkcji aspektowej perfektywizującej, np. *gramolić się – wgramolić się, grzęznąć – wgrzęznąć, ryc – wryć*. Funkcję wyłącznie aspektową można przypisać przedrostkowi **w(e)**- występującemu w takich czasownikach dokonanych, od których nie jest możliwe utworzenie czasowników niedokonanych; możliwość utworzenia czasowników niedokonanych od danego czasownika prefiksального (imperfektywizacja) jest sygnałem, iż prefiks poza funkcją aspektową modyfikuje tu również znaczenie leksykalne tematu czasownika, np. *łać → wlać → wlewać, klepać → wklepać → wklepywać, kuć → wkuć → wkuwać*.

współczesne odpowiedniki, Łódź 1999, s. 135 oraz *Gramatyka współczesnego języka polskiego*, t. 2 *Morfologia* pod red. R. Grzegorzycowej, R. Laskowskiego, H. Wróbla, Warszawa 1998, s. 555–557.

¹¹ Jak zauważa M. Witkowska-Gutkowska czasowniki staropolskie, w których prefiks **w**- pełnił funkcję lokatywną **wbić** ‘przybić do czegoś’, i adlatywną **wwołać** ‘spowodować czyjeś przyjście, wezwać’ zostały wyparte przez formacje z prefiksem **przy-**, pełniącym funkcję lokatywną: **przybić** i z prefiksem **przy-** i **za-** pełniącymi funkcję adlatywną: **przywołać, zawołać**, ponieważ mogły być interpretowane jako ‘umieścić coś w środku bijąc’ czy ‘spowodować wejście do środka jakiegoś obiektu’. Por. M. Witkowska-Gutkowska, *Staropolskie prefiksalne dublety czasownikowe i ich współczesne odpowiedniki*, Łódź 1999, s. 153.

¹² Por. M. Witkowska-Gutkowska, *Staropolskie prefiksalne dublety czasownikowe i ich współczesne odpowiedniki*, Łódź 1999, s. 27, 68, 85 oraz *Gramatyka współczesnego języka polskiego*, t. 2 *Morfologia* pod red. R. Grzegorzycowej, R. Laskowskiego, H. Wróbla, Warszawa 1998, s. 561–562.

Źródła i literatura

- Buttler 1976 – Danuta Buttler, *Innowacje składniowe współczesnej polszczyzny, Walencja wyrazów*, Warszawa 1976.
- GWJP 1998 – Stanisław Urbańczyk, *Gramatyka współczesnego języka polskiego*, Renata Grzegorzyczkova, Roman Laskowski, Henryk Wróbel, t. 2 *Morfologia*, Warszawa 1998.
- Ostromięcka-Fraćzak 1983 – Bożena Ostromięcka-Fraćzak, *Czasowniki polskie z formantem rozdzielonym*, Łódź 1983.
- SJPD – Witold Doroszewski, *Słownik języka polskiego*, t. I–X, t. XI: *Suplement*, Warszawa 1958–1969.
- SJPSz – Mieczysław Szymczak, *Słownik języka polskiego*, t. I–III, Warszawa 1978–1981.
- SWJP – Bogusław Dunaj, *Słownik współczesnego języka polskiego*, Warszawa 1996.
- Śmiech 1986 – Witold Śmiech, *Derywacja prefiksalna czasowników polskich*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1986.
- Weinsberg 1971 – Adam Weinsberg, *Okoliczniki miejsca a przedrostki przestrzenne*, „Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego” 1971, z. XXVIII, s. 145–151.
- – 1973 – *Przyimki przestrzenne w języku polskim, niemieckim i rumuńskim*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1973.
- Witkowska-Gutkowska 1999 – Maria Witkowska-Gutkowska, *Staropolskie prefiksalne dublety czasownikowe i ich współczesne odpowiedniki*, Łódź 1999.

Funkcje prefiksa w(e)- w polskich glagolskich tworjenkah

Povzetek

V članku je prikazana funkcija prefiksa **w(e)-** v poljskih glagolskih tvorjenkah. V ta namen je bila izvedena semantično-besedotvorno-sintaktična analiza poljskih glagolov s predpono **w(e)-**. Treba je bilo določiti ozke pomene, ki natančno precizirajo pomen izpeljank, kajti nekateri glagoli izkazujejo svoj pomen šele v sobesedilu, npr. *wejść do pokoju*, toda *wejść w błoto*, ali *wejść na dach*. Predstavljeni so tudi načini tvorbe teh glagolov, njihova skladenjska vezljivost ter pomenu, ki jih vnaša prefiks. Prikazani so formalno-semantični odnosi med motiviranimi glagoli in njihovimi motivirajočimi podstavami. V analizi je bilo upoštevano: 1. ločevanje semantičnih skupin glede na pomen glagola s prefiksom **w(e)-** ter prikaz vzorčnega glagola, ki predstavlja dano pomensko skupino; 2. opredelitev procesa derivacije, po kateri so bile tvorjene glagolske tvorjenke; predpona **w(e)-** kot prefiksalni formant, del razdeljenega formanta oziroma sestavina besednozvezne besedotvorne podstave; 3. prikaz konotacije glagolov s prefiksom **w(e)-** ter prikaz odvisnosti med besedotvorno zgradbo izpeljank in tipom njihovih

skladenjskih vezi (drugače: z njegovo skladenjsko vezljivostjo ali valenco); 4. predstavitev tipa glagolov s prefiksom **w(e)-**, npr. pogovorni, splošni, redki, čustveno zaznamovani glagoli. Semantična analiza poljskih prefiksálnih glagolov je bila izvedena s splošno rabljeno metodo transformacije, npr. *wdeptać* ← 'depcząc, sprawiti v notranjost česa', *wklepać* ← 'klepiąc, sprawiti v notranjost česa', *worać* ← 'orząc, sprawiti v globino česa', *wkroczyć* ← 'krocząc, priti do kod'. Na osnovi formalno-semantičnega razmerja je bil opredeljen besedotvorni proces, po katerem je nastala določena tvorjenka, npr. *w-barw-ić* ← barwa, *w-czytać się* ← czytać, *w-deptać* ← deptać, *w-głęb-ić* ← w głąb, *w-orać* ← orać.

Functions of the Prefix w(e)- in Polish Verbal Derivatives

Summary

*The article presents the functions of the prefix w(e)- in Polish verbal derivatives. For this purpose a combined analysis of semantic, word-formation and syntactic features of Polish verbs with the prefix w(e)- has been carried out. It was necessary to determine very narrow, precise meanings of the derivatives, because in some verbs it can only be identified within a context, e.g. wejść do pokoju, but wejść w błoto, or wejść na dach. Also presented are the principles of derivation for these verbs, their syntactic valency and the meanings determined by the prefix, as well as the formal and semantic relations occurring between the derived verbs and their bases. During the analysis the following factors have been taken into account: 1. separation into semantic groups with regard to the meaning of the verb with the prefix w(e)- and the presentation of a sample verb, representing a given semantic group; 2. identification of the derivational process governing the formation of verbal derivatives; the prefix w(e)- as a prefixal formant, as a part of divided formant or as a component part of the phrasal word-formation base; 3. a connotational presentation of the verbs with the prefix w(e)- and a presentation of interdependence between the formational structure of derivatives and the type of its syntactic combinations (in other words: its syntactic valency); 4. a presentation of the verbs with the prefix w(e)- according to register or style, e.g. informal, general, rare, emotive verbs. For the semantic analysis of Polish prefixed verbs a widely used method of transformation has been employed, e.g. *wdeptać* ← 'depcząc, to get something to the inside of something', *wklepać* ← 'klepiąc, to get something to the inside of something', *worać* ← 'orząc, to get something deep into something', *wkroczyć* ← 'krocząc, to come to somewhere'. The word-formation principle governing the formation of a given derivative has been determined on the basis of formal and semantic relations, e.g. *w-barw-ić* ← barwa, *w-czytać się* ← czytać, *w-deptać* ← deptać, *w-głęb-ić* ← w głąb, *w-orać* ← orać.*

Struktura besednodružinskega slovarja slovenskega jezika za črko B

Irena Stramlič Breznik

IZVLEČEK: Besednodružinski slovar slovenskega jezika prinaša sintezo teoretičnih spoznanj slovenske besedotvorne teorije, ki je aplicirana v slovarskem delu, strukturiranem po načelu besednih družin. Poleg slovaropisnih poskusov v prvi polovici 19. stoletja (U. Jarnik 1832; A. Murko 1833) je to prva tovrstna slovarska realizacija za sodobno slovensko besedje, ki domače slovaropisje aktualno približuje podobnim slovarskim uresničitvam v ruščini, nemščini in bolgarščini. Slovar ponuja tudi oceno o relevantnosti zbranega besedja tako, da vključuje podatke o pojavitvah v obeh slovenskih besedilnih korpusih (Fida, Nova beseda), ki vsak s svojega zornega kota osvetlujeta živost in rabo tvorjenk, zato je primer dela, kjer so rezultati dobljeni na podlagi sinergije več dejavnikov.

ABSTRACT: The dictionary of the word families beginning with the letter B in the Slovene language represents a synthesis of the theoretical findings in the Slovene word formation theory. It was applied in the dictionary part which is structured according to the principle of word families. Besides a few lexicographic attempts in the first half of the 19th century, this is the first lexicographic realization based on contemporary Slovene lexis, which positions Slovene lexicography very near to similar topical lexicographic achievements in Russian, German and Bulgarian, but with the dictionary structure based on the word formation principles of the Slovene lexis.

0 Splošno o slovarju

0.1 Besednodružinski slovar slovenskega jezika za črko B je rezultat štiriletnega raziskovalnega dela, spodbujenega s spoznanjem o potrebi, da se teoretična dognanja, prežeta z domačo dvestoletno besedotvorno tradicijo in obogatena s spoznanji sodobnih jezikoslovnih usmeritev, aplicirajo v praktični sestavi specialnega enojezičnega slovarja, ki leksiko slovenskega jezika ureja po besednih družinah. Le-te so večji ali manjši sestavi besed, ki se družijo na podlagi skupnih korenov. Tovrstni slovar uzavešča zaradi sicer prevladujočih abecednih slovarjev mnogokrat

prezrto dejstvo, da je leksika medsebojno večplastno prepletена, pri čemer je urejevalno besednodružinsko izhodišče, tj. upoštevanje razmerja med motivirajočo in motivirano besedo, le ena izmed njenih možnih sistemskih povezav.

0.2 Trenutni ustroj slovarja in njegova gradivna izčrpnost za črko B s podatki o pogostnosti posameznih besed sta podani z namenom, da se oceni konceptna primernost pred izdelavo celotnega slovarja. Zato sta njegova zasnova in obseg odprta za tvorno kritiko kompetentnih strokovnjakov in bodočih uporabnikov, v čemer je tudi pravi smisel takih izdaj.

0.3 Slovar je eden izmed rezultatov raziskovanega projekta J6-3337 Besedoslovne lastnosti slovenskega jezika in narečij (odgovorni nosilec: izr. prof. dr. Marko Jesenšek), iz sredstev katerega je bil financiran program za računalniško redakcijo slovarjev SlovarRed 2.0, 2003 Tomaža Seliškarja in Sekcije za terminološke slovarje Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša, ZRC SAZU. Podatki o pogostnosti v slovar zajetih besed so bili zbrani z odobritvijo lastnikov besedilnega korpusa Fida (Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani, Inštitut Jožef Stefan, Založba DZS, d. d., in podjetje Amebis, d. o. o.) in Nova beseda (Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša, ZRC SAZU).

1 Teoretična izhodišča, obseg in namen slovarja

1.1 Besednodružinski slovar je poseben tip morfemskega besedotvornega slovarja, ki jemlje za izhodišče besedno družino, znotraj katere so besede na različnih stopnjah tvorbe vselej prikazane kot sestav podstave in obrazila. Njegovo mesto med morfemskimi slovarji lahko prikažemo takole:

- Morfemski slovarji:
 - kombinirani (oblikoslovno-besedotvorni¹)
 - specialni (besedotvorni):
 - slovar besedotvornih morfemov²
 - besednodružinski slovar³

Besednodružinski slovar in slovar besedotvornih morfemov nista bila pogost cilj ne domače ne tuje leksikografske prakse. V vsej dolgi slovenski slovaropisni tradiciji

¹ Tipični zgled predstavlja slovaški morfemski slovar M. Sokolova, G. Moško, F. Šimon in V. Benko (1999).

² Kot primer navajamo slovar besedotvornih elementov nemškega jezika, ki ga je sestavila M. D. Stepanova (1979).

³ Sestavljavca besednodružinskega slovarja za ruščino je A. N. Tihonov (1985), za nemščino G. Augst (1998) in za bolgarščino J. Penčev (1999).

besednodružinski slovarji niso bili nikoli neposredni cilj, marveč so se nekatere njihove prvine pojavljale le ob sestavi etimoloških (U. Jarnik 1832) oz. dvojezičnih (A. Murko 1833), ki so slovensko besedje prikazovali v t. i. besedotvornih gnezdih. Na tujem so se morfemski slovarji vsekakor pojavljali, daljšo tradicijo pa imajo besednodružinski, zametki katerih segajo nekako že v 17. stoletje (G. Augst 1990, 1145–1152), v sodobnosti pa so izdelani za ruščino, francoščino, nemščino, bolgarščino in esperanto. Obstaja pa še primerjalni štirijezični besednodružinski slovar za ruščino, poljščino, češčino in srbohrvaščino (L. J. Herman 1975). Slovarji besedotvornih morfemov so kot posebni tipi slovarjev relativno mladi, saj so nastajali praktično v osemdesetih letih 20. stoletja (E. Link 1990, 1223–1230), in to prav tako le za štiri jezike: nemščino, angleščino, francoščino in ruščino.

1.2 Besednodružinski slovar slovenskega jezika je trenutno sestavljen za črko B in obsega 665 besednih družin, v katerih je razvrščenih nekaj več kot 11 000 besed. Slovar je pri vključevanju gradiva zavestno in hote izčrpen z namenom, da bi se zajela vsa tvorbeno problematika in nakazale njene potencialne rešitve, ki bi lajšale nadaljnjo sestavo. Temeljni gradivni viri so bili: Slovar slovenskega knjižnega jezika (SSKJ), Besedišče slovenskega jezika (BSJ), Slovenski pravopis 2001 (SP) ter besede črke B, manjkajoče v našetih virih in zato dodatno zbrane po referenčnem korpusu Fida.

Tako obsežno vključevanje gradiva sicer lahko bremeni obseg in preglednost besednih družin tudi z besedami, ki so se že ob vpisovanju na prvi pogled zdele povsem nežive. Toda načelo, da merilo jezikovnega občutka ni nikakršno relevantno niti jezikoslovno niti slovaropisno merilo, je zahtevalo, da ostanejo zabeležene – navsezadnje so zapisi v katerem od navedenih virov pogojeni z dokumentiranim obstojem besed – predstavo o njihovi živosti in rabi pa si uporabnik vendarle lahko pridobi na podlagi podatkov o pojavitvah v obeh besedilnih korpusih, ki so v abecednem seznamu vseh iztočnic pripisani. Šele tako zbrani podatki omogočajo ožji izbor ustreznih členov besednih družin glede na to, kolikšno število pojavitev postavimo za spodnjo oz. izhodiščno mejo, kar je odvisno od tega, kako natančen besednodružinski slovar želimo, to je pa odvisno od tega, zakaj ga bomo uporabljali. Pri tem pa velja navesti še pripombo o relevantnosti slehernega besedilnega korpusa, torej tudi Fide in Nove besede: tako avtorica kot sestavljavci obeh besedilnih korpusov, ki trenutno obsegata vsak okrog 100 milijonov besed, se zavedamo, da se bodo s širitvijo korpusov (ki je nujna in tudi načrtovana) spreminjali tudi podatki, in to ne samo o pogostnosti posameznih besed, marveč bodo na listo prihajale vedno nove in nove, torej tudi take, ki v seznamu trenutno nimajo pojavitve.

Drug pomemben razlog za obsežnost gradiva pa izhaja iz ozira na uporabnike, ki si ob možnostih sodobne računalniške tehnike in prevladi elektronskih slovarjev z minimalnim naporom želijo pridobiti čim več podatkov. Tako zasnovan besednodružinski slovar v uvodu ne poučuje uporabnika o pravilih, kako lahko npr. iz slehernega glagola tvorimo glagolnik oz. deležnik ipd., ampak ju ob vsakem glagolu preprosto ponuja. Ker je slovar izdelan s posebnim računalniškim programom, ima možnost preoblikovanja iz trenutne knjižne v elektronsko obliko, ki omogoča iskanje, npr. zelene tvorjenke, ob kateri se pojavijo podatki o njeni pripadnosti besedni družini in vseh iz nje tvorjenih besedah.

1.3 Namen slovarja je, da uporabnikom predstavi leksiko slovenskega jezika z novega, tj. besednodružinskega vidika, ki na enem mestu v urejenem tvorbenem sestavu prinaša pregled vseh istokorenskih besed. V celoti izdelan slovar lahko prinaša več zanimivih informacij: o razmerju med deležem tvorjenk in tvorjenk, omogoča pregled nad vsemi besedotvornimi morfemi in njihovo produktivnostjo, omogoča sistematični in podatkovno podprti popis premenilnih pojavov v podstavah tvorjenk, izpostavlja tvorbeno najproduktivnejše besede in s tem posredno določa jedrni fond leksike slovenskega jezika, saj velja, da vanj sodijo besede, ki imajo zelo razvejane pomene in tvorijo bogate besedne družine.

Zaradi takšne informativnosti in kratkega tipološko zgoščenega besedotvorno-teoretičnega uvoda je njegovo področje rabe izjemno široko, saj je primeren pri učenju slovenskega jezika kot maternega in tujega jezika na elementarni in univerzitetni stopnji, je lahko gradivni temelj za nadaljnje in podrobnejše jezikoslovne raziskave, pomoč slovaropiscem pri sestavljanju dvo- ali večjezičnih slovarjev in zaradi svoje morfemske narave in opremljenosti s slovničnimi podatki podpora pri lematizaciji besedilnih korpusov.

Po drugi strani pa s selekcijo gradiva glede na namembnost omogoča izdelavo še drugih različic: šolski besednodružinski slovar, besednodružinski slovar slovenskega jezika za tujce, besednodružinski slovar slovenskega jezika za najpogostejše besede, opremljen s podatki o najtipičnejših kolokatorjih na podlagi besedilnega korpusa Fide, ki to trenutno edini omogoča.

2 Zgradba in uporaba slovarja

2.1 Enota slovarja je **besedna družina**, ki jo sestavljajo krepko natisnjena iztočnica in iz nje nastale tvorjenke, razvrščene glede na tvorbeno stopnjo. Podstavni del tvorjenke je zapisan nekrepko, obrazilni krepko.

Temeljna urejevalna načela **besedne družine** so: hierarhičnost tvorjenk, abecedna razvrstitev znotraj iste stopnje, večkorenske tvorjenke so vselej prikazane na koncu besedne družine.

2.1.1 Hierarhičnost tvorjenk je nakazana s pomiki v desno, pri čemer en pomik glede na iztočnico predstavlja prvostopenjske, dva, tri in več pa drugo-, tretje- in večstopenjske tvorjenke. Tvorjenke iste stopnje si sledijo po abecedi.

2.1.2 Večkorenske tvorjenke, tj. zloženske in sklopi, so vselej nahajajo na koncu besedne družine. V primeru, da so v besedni družini tvorjenke obeh vrst (kar je izjemno redko), so zloženske prikazane pred sklopi, v obeh primerih pa velja načelo, da so najprej predstavljene zloženske oz. sklopi, ki imajo iztočnično besedo v prvem delu, nato take zloženske in sklopi, ki imajo iztočnico v drugem delu tvorjenke.

Primer besedne družine:

XX. bánka -e ž

iztočnica s slovničnimi lastnostmi

1. 2. 3.

bank-abílen -a -o prid.

podstavni in obrazilni del tvorjenke
s slovničnimi lastnostmi

bánk-ar -ja m

bánkarj-ev -a -o prid.	besedna družina ene izmed tvorjenk	
bánkar-ka -e ž		
bánkar-ski -a -o prid.		
bánkar-stvo -a s		
(bánk-in) -a -o prid.	hipotetična tvorjenka	
bank-fr -ja m		
bankír-ček -čka m		
bankírj-ev -a -o prid.		
bankír-ka -e ž		
bankírk-in -a -o prid.		
bankír-ski -a -o prid.		
bankír-stvo -a s		
-bankír	drugi del podr. zlož.	napovednik podrednih zloženk
vèle-0-bankír -ja m		
bank-o-	prvi del podr. zlož.	napovednik podrednih zloženk z iztočničnim prvim delom
bank-o-krac-fja -e ž		
bankokrát-0 -a m		
bank-o-mát-0 -a m		
bankomát-ski -a -o prid.		
-banka	drugi del podr. zlož.	napovednik podrednih zloženk z iztočničnim drugim delom
vèle-0-bánka -e ž		

Iz tako sestavljene besedne družine je razvidnih več podatkov:

(A) Naglasni in besednovrstni podatki: vse iztočnice in tvorjenke imajo zapisane jakostnaglasne podatke (tudi o možni naglasni ali pisni dvojnici), pri težjih primerih podatke o izgovoru, vendar samo pri iztočnici, ne tudi pri njenih tvorjenkah. Temu sledijo ustrezni besednovrstni označevalniki po SSKJ, BSJ in SP 2001. Ker imajo označeno tonemskost le tvorjenke iz SSKJ, medtem ko tovrstni podatek za besede iz SP 2001 pri sestavi slovarja ni bil dodatno vpisan oz. tonemski podatki manjkajo za vse besede iz BSJ oz. korpusnega vira, ta podatek ni izpisan, čeprav je v programu zabeležen za približno petdeset odstotkov vseh zajetih besed.

(B) Besedotvorni podatki: (1) razmerje med motivirajočo in motivirano besedo; (2) število posameznih tvorjenk na določeni stopnji; (3) njihov podstavni in obrazilni del; (4) s postopnim vzpenjanjem po hierhičnem sestavu od najvišjestopenjske tvorjenke do iztočnice tako, da iščemo vselej neposredno motivirajočo besedo, je mogoče ugotoviti celotno tvorbeno pot tvorjenke in njen morfološki sestav, npr. :

bankirk-in (3. stopnja) < *bankir-ka* (2. stopnja) < *banki-ir* (1. stopnja) < *banka* (podstavna beseda).

(C) Besedotvornovrstni podatki: so razberljivi na podlagi morfemizacije vsake tvorjenke, pri čemer so morfemi, ki so obrazila ali deli obrazil, označeni krepko, in sicer: (1) izpeljanke imajo *desno priponsko obrazilo* (bájt-**ica**); (2) sestavljenke vselej naglašeno *levo predponsko obrazilo* (**próti**-bánda); (3) zloženke *medponsko* ali *medponsko-priponsko obrazilo* (bákr-**o**-tiskár, júžn-**o**-babilón-**ski**); (4) sklope nakazuje *sklopno obrazilo* (bám-**br**-bám).

(Č) Pomenski podatki: niti iztočnice niti tvorjenke nimajo razlag. Pri iztočnicah ga imajo le homonimi. Izhodišče za vzpostavljanje pomenskih razmerij med členi besednih družin so bile razlage iz SSKJ, pri glede na SSKJ novih besedah pa SP 2001. V primerih, da je tvorjenka vzeta iz BSJ, je bil pomen pri težje razumljivih besedah preverjen po leksikološki kartoteki Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU, pomen izpisanih besed iz korpusa na podlagi konkordanc.

(D) Pogostostni podatki: imajo jih iztočnice in tvorjenke, ki imajo v obeh korpusih vsaj eno ali več pojavitev, prikazanih v abecednem razdelku vseh zajetih besed v zaporedju Fida (F) in Nova beseda (NB). Frekvenčni podatki iz obeh korpusov so pridobljeni s t. i. avtomatskim štetjem. To pomeni, da program ni razlikoval homonimov in homonimnih oblik, kar je bilo treba narediti posebej tako, da so se take oblike konkretno preverile v konkordančnih izpisih. Pri pojavitvah nad deset tisoč so podatki nezanesljivi, saj ni bilo mogoče preveriti vseh konkordanc. Za Novo besedo velja, da ima vse besede iz Besedišča slovenskega jezika in SSKJ lematizirane, pri Fidi pa je po posredovanih podatkih za črko B lematiziranih 1925 besed, zato je bilo zaradi natančnosti dodatno pregledano še 38262 nelematiziranih besed, saj je avtomatsko preštevanje znotraj gradiva nelematiziranih besed zaznavalo pojavitve besede le, če je ta nastopala v osnovni obliki (npr. *bezljati* (7), ne pa tudi *bezlja* (10), *bezljajo* (8), *bezljajte* (1) *bezljal* (3), *bezljala* (1) *bezljale* (2), *bezljali* (5), *bezljata* (2)). Tako je bilo k prvotnemu podatku 7 prištetih še 32 pojavitev v različnih oblikah, kar znaša skupno frekvenco 39.

2.2 Iztočnice besednodružinskega slovarja so vselej netvorjene besede vseh možnih devetih besednih vrst, tj. samostalnik, pridevnik, prislov, glagol, nekonverzni povedkovnik, predlog, veznik, medmet in členek s pogojem, da imajo vsaj eno tvorjenko. Izbor iztočnic je bil prvotno pogojen z obstojem v temeljnem viru, tj. SSKJ, v drugi stopnji izpisa so sledile še iztočnice iz BSJ, nato tiste, ki jih je na novo prinesel SP 2001, temu je sledil še dodaten izpis iz seznama besed za črko B po korpusu Fida.

2.2.1 Lastna imena: pod enakimi pogoji so med iztočnice vključena tudi lastna imena, ki imajo razvito svojo besedno družino, npr. **Bábilon** -a m: *babilónka*, *babilónski*, *babilónščina* ...).

2.2.2 Homonimi: homonimne iztočnice so označene z nadpisano številko za geslom. Izjemoma so v teh primerih dodani ustrezni kvalifikatorji ter za lažje

razpoznavanje še osnovni pomen (**bár**¹ 'lokal', **bár**² *fiz.* 'enota'). Zaradi popolnosti so bili upoštevani še podatki iz slovarja homonimov.⁴ Tam so z zvezdico označeni tisti primeri homonimov, ki v SSKJ niso zabeleženi, čeprav ustrezajo merilom homonimnosti (***báger**¹ *star.* 'škrlat', ***báger**² *teh.* 'stroj').

Primer:

XX. báger¹ -gra tudi -ja m (á) 'stroj'

bágr-ati -am nedov.

bagr-áje delež.

bagraj-óč -a -e del.

bágra-n -a -o del.

bágr-anje -a s

bagr-íst -a m

bagríst-ka -e ž

bágr-ski -a -o prid.

XX. báger² -gra m *star.* 'škrlat'

bágr-ast -a -o prid.

bagr-én -a -o prid.

bagr-íti -im nedov.

bagr-èč -éča -e del.

bagr-èn -êna -o prid.

bagr-ênje -a s

bágr-ov -a -o prid.

bagrov-ína -e ž

2.2.3 Prevzete besede: med iztočnicami se poleg domačih korenskih besed pojavljajo tudi prevzete besede iz drugih jezikov, ki so zlasti prek nemščine, francoščine in angleščine postale sestavina slovenskega leksikalnega sestava. Mnoge med njimi sodijo v skupino t. i. mednarodnih izrazov (internacionalizmov), ki pokrivajo področja humanistike in naravoslovja ter imajo svoj izvor v grškem ali latinskem jeziku.

2.2.3.1 Posebnost nekaterih takih prevzetih zloženih besed, med katerimi prevladujejo zlasti poimenovanja ved, strokovnih področij, naprav ipd., je v razmerju do domačih korenskih besed ta, da so le-te že v izvornem, tj. grškem ali latinskem jeziku, pogosto tvorjene iz besed, ki jih slovenščina nima, npr. *balneologija*. W. Fleischer, I. Barz (1992, 67) sestavine zloženek, ki v nemščini ne nastopajo kot samostojni korenski morfemi, ampak so vselej vezani, imenujeta konfikse, take zloženke pa konfiksne zloženke. Konfiksi lahko nastopajo v prvem (*Aero-*), v drugem (*-drom*) ali obeh delih (*Biblio-phil*).

V slovenski besedotvorni teoriji so take zloženke obravnavane ne dva načina. J. Toporišič (2000, 188–189) jih del vključuje v tvorbeni sistem po enakih merilih

⁴ J. Bálint, *Slovar slovenskih homonimov, Na podlagi gesel Slovarja slovenskega knjižnega jezika*, Ljubljana 1997.

kot domače medponsko-priponske podredne zloženke: *sam-o-krés-0*, *bar-o-gráf-0*, *zakon-o-dá-ja*, *ge-o-graf-íja* oz. jih na podlagi dvonaglasnosti in brezpriponski drugega zloženkega dela (2000, 193–194) razvršča med samomedpanske zloženke, npr.: *artêri-o-skleróza*, *ástr-o-fízika*, *bálne-o-terapíja*).

A. Vidovič Muha (1988, 161–163) jih obravnava kot zloženke z nadomestnimi (prevzetimi) sestavinami skladijske podstave in jih razvršča samo med medpanske podredne zloženke z nadomestno določujočo (*ágr-o-téhnika*, *étn-o-genéza*) ali določano sestavino (*bronh-o-grafíja*, *fizi-o-grafíja*) oz. z obema nadomestnima sestavinama (*aer-o-dróm*, *bak-o-logíja*).

Umeščanje takih besed v besedno družino zahteva nov premislek, saj je njihovo mesto potrebno definirati z vidika pripadnosti oz. mesta v njej. Tako veljajo naslednja načela:

2.2.3.1.1 Kadar se v zloženki **kombinirata dva konfiksa** (*balneologija*), jo je z vidika slovenskega leksikalnega sistema mogoče obravnavati samo kot prevzeto besedo, ki lahko nastopa kot iztočnica besedne družine v primeru, če je iz nje seveda nastala še kaka tvorjenka. Kadar se s prvim konfiksom v zloženkah družijo še druge v slovenskem jeziku samostojne leksikalne enote (*balneobiologija*, *balneoterapija*), se ob koncu besedne družine predstavijo za napovednikom *balne-o-* prvi del podr. zlož. tudi take zloženke kot medpanske podredne (*bálne-o-biologíja*, *bálne-o-terapíja*), čeprav se obe zloženki še enkrat ponovita pri *biologija* in *terapíja*. Ker je slovar sestavljen samo za črko B, je kazalka *gl.* zapisana samo v primerih, kjer gre za predstavitev v BD druge iztočnice na B (*biologija*), zato *balneoterapíja* take kazalke nima. Primer:

XX. balneologíja -e ž

balneológ-0 -a m

balneolóš-ki -a -o prid.

balne-o- prvi del podr. zlož.

bálne-o-biologíja -e ž gl. biologija

bálne-o-terapíja -e ž

2.2.3.1.2 Kadar se v zloženki **kombinirata konfiks in v slovenskem jeziku obstoječa samostojna leksikalna enota**, imamo dve možnosti:

a) Če je konfiks v prvem delu (*biotehnika*) besedo pri črki B prikažemo kot iztočnico in vse iz nje nastale tvorjenke. Pri nadaljnji izdelavi slovarja, jo bo potrebno še enkrat navesti pri črki T pod iztočnico *tehnika*, kjer bo vzpostavljeno tvorbeno razmerje z napovednikom, in sicer

-tehnika drugi del podr. zlož.: *bi-o-tehnika*, saj gre za medponsko podredno zloženko, v katero se *tehnika* vključuje kot že oblikovana zloženka sestavina. Primer:

XX. bíotéhnika -e ž

biotéhnič-en -čna -o prid.

biotéhnik-0 -a m

biotéhniš-ki -a -o prid.

b) Če je konfiks v drugem delu (npr. *balkanologija*), zloženko zapišemo pod iztočnico *Balkan*, in sicer pod napovednikom *balkan-o-* prvi del podr. zlož: *balkan-o-log-ija*, pri čemer je to medponsko-priponska zloženska. S prevzetim korenem *log-* je namreč v slovenščini tvorjena tudi izpeljanka *log-ika*, kar potrjuje, da je vezan morfem tako v izpeljanki, kot tudi v zloženkah gornjega tipa. To pa pomeni, da se *logija* kot leksikalna enota v slovenščini še ni osamosvojila, zato se v zloženko tudi ne more vključiti kot že oblikovana zloženska sestavina: **logija o Balkanu* > **balkan-o-logija*. Primer ustreznega dela BD *Balkan*:

XX. Balkán -a m

balkan-o- prvi del podr. zlož.

balkan-o-log-fja -e ž

balkanológ-O -a m

balkanológš-ki -a -o prid.

Prav zato se v slovanski morfematiki (M. Sokolova idr. 1999, 33–34) pojavlja opredelitev, da gre v takih primerih za t. i. afiksoidni značaj takih morfemov, imenovanih tudi afiksoidni radikali, ki izgubijo leksikalni pomen in dobivajo zlasti sistemizacijskega oz. tvorbenega.

Ne gre pa prezreti dejstva, da nekateri prvotno vezani prevzeti zloženski morfemi izjemoma dobivajo možnost tudi leksemseke osamosvojitve v slovenščini. To potrjujejo enkratne pojavitve omenjenih sestavin, kot so npr. *grafija* (F: 1; NB: 3), *logija* (F: 1, NB: 1), *filija* (F: 2, NB: 0), celo *slovje* (F: 1, NB: 0), pri čemer gre v prvem primeru za trikratno pojavitev v istem viru, v drugem primeru oba korpusa navajata identičen odstavek iz istega vira, v tretjem primeru gre za dve potrditvi z identičnim odstavkom, v četrtem za naslov rubrike. Podobno možnost osamosvajanja kaže tudi *fag* (F: 1, NB: 1). Če omenimo, da se v slovaropisju šteje za relevanten podatek pojavitev istega leksema v treh neodvisnih virih, in če upoštevamo še konkordančne podatke iz obeh virov, potem je razvidno, da gre za enkratno, torej bolj priložnostno rabo, ki še nikakor ne kaže splošnih zakonitosti, vendar pa odpira nove možnosti v smeri, kot se je to že zgodilo pri razrastu osamosvojenih rabe pri *fobija*, *manija*, zaradi česar je potrebno novo besedotvornovrstno in naglasno vrednotenje takih zloženk, zlasti v primerih, kjer ne obstaja možnost, da so take tvorjenke izpeljanke.

2.3 Tvorjenke so na sleherni stopnji morfemizirane na osnovni in obrazilni del. Na isti stopnji tvorbe je razvrstitveno merilo za tvorjenke abeceda.

2.3.1 Hipotetična tvorjenka z zapisom v oklepaju je bila kot kategorija uvedena na samem začetku vnosov, in sicer v dveh primerih:

a) Kadar noben od treh slovarskih virov (SSKJ, BSJ, SP) tvorjenke ni potrjeval, vendar se je njena možnost obstoja zdela zelo verjetna, npr. pri BD *banka* je tak pridevnik *bank-in*.

b) Kadar v gradivnem viru ni bila potrjena motivirajoča beseda, ampak le iz nje motivirana tvorjenka, npr. del besedne družine *blesketati se*:

(**od-blesketáti se**) -ám se dov.

odblèsk-0 -éska m

odbléšč-ek -čka m

Utemeljenost tako označene kategorije tvorjenk se je pogosto pokazala celo z naknadno korpusno potrditvijo, npr.: *bank-in* (F: 10, NB: 38); tvorjenke *odblèsk-0* s *frekvencama* (F: 95, B: 146) ne bi bilo mogoče predstaviti, če ne bi vključili glagola (*od-blesketáti se*) kot hipotetične tvorjenke iztočnice *blesketati se*.

2.3.2 Tvorjenke imajo označeno tudi **homonimnost**, in sicer brez razlage v primeru, ko se istoeksponirana tvorjenka ujema z istoeksponirano iztočnico, npr. *bár¹* in *bár²* imata pridevnik *bár-ski¹* in *bár-ski²*. Kadar pa se znotraj ene besedne družine pojavljata dva homonima, sta pomenskorazlikovalno označena, npr. besedna družina *balón* vsebuje *balón-ar¹* 'športnik' in *balón-ar²* 'plašč'.

2.3.3 Nekatero tvorjenke so **morfemizirane na dva možna načina**, ki sta označena z *a* oz. *b*, pri čemer črkovna oznaka ne daje prednosti kateri izmed morfemizacij. Najpogosteje so tako morfemizirani primeri pridevniških tvorjenk na *-ovski* (*brátovski*), pri katerih obstaja tvorbenosistemska možnost izhajati iz pridevniške svojilne oblike (*brátov-ski/a*) ali neposredno iz samostalnika (*brát-ovski/b*). Odločitev je bila sprejeta na podlagi ankete, ki je pokazala, da so se anketiranci v devetdesetih odstotkih odločili sicer za podstavno besedo *brat*, z morfemizacijo pa določali morfemske meje na tri načine, ki odstotkovno kažejo naslednje zaporedje: *brat-ovski*, *brat-ovski*, *bratov-ski*.

2.3.4 V tvorjenki pogosto prihaja do **t. i. morfemskih vozlov**. Takrat upoštevamo načelo (M. Sokolova 1995), da v besedotvorju morfemsko mejo, če je le mogoče, premaknemo v korist korena (*ubog- + -stvo* > *uboš-tvo*, *brdavs- + -ski* > *brdavs-ki*); podobno ravnamo tudi v primerih, ko se srečata dva obrazilna morfema, in se meja premakne v korist podstave (*potepuh- + -stvo* > *potepuš-tvo*). Po tem načelu so v besednih družinah morfemizirane vse tovrstne tvorjenke, npr. *barvlj-iv*, *basniš-ki*, *basniš-tvo*, *bik-o-rej-a*.

3 Splošna načela hierarhizacije tvorjenk znotraj besednih družin

3.1 Izpeljanke

3.1.1 Pri besedah s pomenskim razmerjem veda – strokovnjak je poimenovanje strokovnjaka dosledno morfemizirano kot izpeljanka iz vede: *botanika* > *botanik-0*, *balkanistika* > *balkanist-0*. Morfemsko načelo pred pomenskim pri tvorjenkah zadnjega tipa na *-ist* in *-istika* prevlada le v primerih, kjer ne gre za razmerje veda – strokovnjak, ampak oseba – dejavnost: *bicikel* > *bicikl-ist* > *biciklist-ika*, ker to nedvomno potrjuje analogni vzorec *kolo* > *koles-ar* > *kolesar-stvo*.

3.1.2 Izpeljanke ženskega spola, ki zaznamujejo osebe ali živali ženskega spola, so dosledno pojmovane kot (dodajalni *Bolgar* > *Bolgar-ka* oz. zamenjevalni *Bosanec* > *Bosan-ka*) feminativni in so v besedni družini prikazani kot tvorjenke iz moških poimenovanj (J. Toporišič 2000, 183), čeprav o tem v sodobni slovenski besedotvorni teoriji ni enotnega mnenja (A. Vidovič Muha 1997, 69–79). Kot

nemodifikacijske tvorjenke nastopajo tvorjenke ženskega spola za osebe samo v primerih, kadar gre za biološko (*doj-ilja* : **dojilec*) ali sociološko zaznamovanost (*per-ica* : **perec*). Tak prikaz je omogočil razlikovanje med ženskospolskimi tvorjenkami, ki zaznamujejo enkrat osebo, drugač predmet, npr. v delu besedne družine *beton*, kjer je iz hierarhije razvidno, da je *betonarka* 'ženska', *betonirka* 'naprava':

- XX. betón** -a m (ô)
 betón-ar -ja m (ô)
 betónar-ka -e ž
 betónar-ski -a -o prid. (ô)

 betonír-ec -rca m
 betonír-ka -e ž
 betonír-nica -e ž

3.1.3 Pridevniki na *-ski* so pri kategoriji država/mesto in prebivalec (po SSKJ) pomensko najpogosteje razloženi po vzorcu, kot npr.: *babelonski* 'nanašajoč se na Babilonce ali Babilon'. V tovrstnih besednih družinah je tak pridevnik trenutno prikazan le enkrat, in sicer pri hierarhično višji enoti, tj. državi/mestu: *Babilon* > *babelonski*.

3.1.4 Svojlilni in vrstni pridevniki na *-ov* so pri lastnoimenskih iztočnicah predstavljeni kot prvostopenjske izpeljanke, npr. BD *Beaufort*:

- XX. Beaufórt** -a [bofor -ja] m
 beaufórt-0 -a [bofor] m
 Beaufórt-ov -a -o [boforov] prid. in -ev
 beaufórt-ov -a -o [boforov] prid. in -ev

3.1.5 V besednih družinah nastopajo konverzne izpeljanke štirih tipov: (1) prehod iz lastnega v občno ime v okviru iste besedne vrste (*Balkánec* -nca m 'prebivalec' > *balkánec* -nca m 'kdor ne spoštuje pravnega reda'), (2) prehod iz pregibne besedne vrste v drugo pregibno besedno vrsto *bolán* bólna -o prid. > *bólni* -a -o sam.; (3) prehod iz pregibne v nepregibno besedno vrsto (*bóg* -á m > *bóg* medm.); (4) prehod nepregibne v drugo nepregibno besedno vrsto (*blizu* prisl. > *blizu* predl.).

Med zanimivejšimi so konverzne izpeljanke prvega tipa, ki imajo kot znak tvorbe krepko in ležeče izpisano končniško obrazilo, ki je hkrati tudi besedotvorno konverzno obrazilo in imajo lahko celo svojo besedno družino, npr.:

- XX. Balkán** -a m
 Balkán-ec -nca m
 balkánec-0 -nca m
 balkanč-ev -a -o prid.
 balkán-ka -e ž
 Balkán-ka -e ž

Pri konverziji nepregibnih besednih vrst je tvorjenka označena samo s pomikom v desno in novo besednovrstno oznako:

XX. bódi -te (ó) in -íte**bódi**¹ člen.**bódi**² vez.

.....

Kot konverzne tvorjenke so pri samostalniki, ki razlikujejo še podkategoriji spola, imenovani živost in človeškost, razumljene samo tiste tvorjenke, kjer pri konverziji ne pride do spremembe katere od obeh lastnosti. V primeru njune spremembe gre za običajno tvorjenko, ki zaznamuje pomensko kategorijo, povezano s predmeti, napravami, snovmi ipd, npr: *Balkanec*: +Č,+Ž : *balkanec*: +Č,+Ž; nasproti: *Banátčanka*: +Č,+Ž : *banátčanka*: -Č,-Ž 'moka'. Primer besedne družine:

XX. Banát -a m**Banát-čan** -a m**Banátčan-ka** -e ž**banát-čanka** -e ž**banát-ski** -a -o prid.

3.1.6 Izpeljanke iz predložne zveze so vselej dvočlensko morfemizirane (**ob-balét-en, pod-brád-je, po-bombáz-íti, z-blíz-a**).

3.1.7 Kot poponske izpeljanke so označene samo glagolske tvorjenke s prostomorfemsko sestavino predložnega in zaimenskega izvora v primeru, ko ta sestavina skupaj z glagolom tvori leksem z novim pomenom, ki se preverja z nadpomenko, npr. *dobiti* – *UPS: prejeti* proti *dobiti se* – *UPS: srečati se*. Take popone so označene krepko kot obrazilni morfemi za razliko od nekrepko pisanih, ki niso obrazilni morfemi.

XX. bíksati -am nedov.**bíks-0** -a m**bíksati ga** -am ga nedov.**na-bíksati** -am dov.**po-bíksati** -am dov.**pre-bíksati** -am dov.**za-bíksati** -am dov.**z-bíksati** -am dov.**zbíksa-n** -a -o del.

3.1.8 Modifikacijske glagolske tvorjenke imajo krepko izpisano samo obrazilo, imenovano tudi vpona, npr. *brcati* > *brc-lj-ati*. Kadar je iztočnica besedne družine glagol, je izhodišče vselej dovršnik, kot modifikacijska tvorjenka pa je razumljen nedovršnik: *brcniti* > *brc-a-ti*, *buhniti* > *buh-a-ti*, enako velja tudi znotraj BD: *izboljšati* > *izboljš-eva-ti*.

3.1.9 Kadar je glagol izpeljan iz iztočnične imenske besedne vrste s katerim od primitivov, sta dovršnik in nedovršnik istostopenjski tvorjenki, npr. BD *bumf*, saj tvorbeno izhajamo iz dovršne ali nedovršne oblike primitiva: *delati bumf* > *bumf-ati*, *narediti bumf* > *bumf-niti* in ne večkrat *bumfniti* > *bumf-a-ti*:

XX. búmf medm. in búmf**búmf-ati** -am nedov.

- búm-f-a** -e ž
búm-f-ast -a -o prid.
bumf-áje delež.
bumfaj-óč -a -e del.
búm-f-anje -a s
pre-búm-fati -am dov.
búm-f-niti -em dov.
búm-fnj-enje -a s

3.2 Zloženke

3.2.1 Medponsko-priponske zloženke

Medponsko-priponske zloženke z domačimi korenskimi sestavinami so vseh treh besednih vrst (*bacil-o-nos-ec*, *bistr-o-glav-0*, *en-o-besed-iti*).

Prav tako so kot medponsko-priponske zloženke pojmovane vse tiste tvorjenke, pri katerih se je na podlagi podatkov, zbranih v obeh besedilnih korpusih, pokazalo, da v njih nastopajo vselej zložensko vezani prevzeti morfemi, ki označujejo vedo, dejavnost ali stanje: *-graf-ija*, *-log-ija*, *-em-ija*, *-ur-ija*, *-krac-ija*, *-liz-a*. Enako veljajo za zložensko vezane morfeme *-graf-0*, *-skaf-0*, *-skop-0*, *-meter-0*, *-gram-0*, *-mat-0*, *-cid-0*, *-man-0*, ki nastopajo v tvorjenkah s pomenom oseb, naprav ali snovi. Zato so take zloženke vselej morfemizirane kot medponsko-priponske. Kdaj gre zanje, pa je pri prevzetih besedah razvidno v tistih primerih »/.../, ko drugi del take zloženke kot samostojna beseda sploh ne obstaja /.../« / (J. Toporišič 1991, 302).

Tukaj se zastavlja zanimivo vprašanje, ali gre za enak pomen zloženskih morfemov, npr. *-graf*, *-meter* *-gram*, kot jih poznamo v leksemih *graf*, *meter* oz. *gram*. VST (2002, 408, 409, 726) za prvi primer navaja tri iztočnice, in sicer:

graf -a m /angl. *graph* iz gr. *graphos*/ s terminološkim pomenom iz matematike 1. slikovni prikaz ... oz. elektrotehnike 2. shematični prikaz ...; *-graf*¹ nastopa v zloženkah s pomenom naprave, ki zapisuje (*anemograf*); *-graf*² v zloženkah s pomenom strokovnjaka za določeno področje (*bibliograf*).

Enako se ponovi pri *meter*¹ in *-meter* (*meter* (*kilogrammeter*), merjenje (*termometer*), mera v verzih (*heksámeter*) oz. za *gram*, *-gram* (*fonogram*), *gram* (*grammólékula*). Iz vseh treh zglede je mogoče ugotoviti, da povsod ne gre za prekrivne pomene, zato takih zloženk ni mogoče posplošeno razlagati kot medponskih **meter* za *bare* > **bar-o-meter*, **graf* za *bare* > **bar-o-graf* oz. **gram* za *fon* > **fon-o-gram*, kajti njihov drugi del (npr. *barometer*) ni pomensko identičen leksemu *meter* (v pomenu 1. osnovna dolžinska enota, 2. pripomoček za merjenje dolžine (po SSKJ, 2. priprava z označenimi centimetri, decimetri, metri za merjenje, navadno dolga 1 do 2 m). Zato je drugo sestavino smiselno jemati le kot zložensko vezan morfem: *bar-o-metér-0*, torej tudi *bar-o-gráf-0*, *fon-o-gram-0* ipd. z izjemo primerov, kjer v zloženkah taka sestavina res nastopa kot osamosvojena, kar potrjuje tudi dvonaglasnost tovrstnih tvorjenk, ki jih upravičeno pojmuje kot medponske zloženke: *ampérméter*, *céntiméter* ipd.

3.2.1.2 Izpeljanke iz zloženk

Izpeljanke iz medponsko-priponskih zloženk so vselej:

– poimenovanja strokovnjakov: *balkanolog-0*;

- poimenovanja ženskih oseb: *bacilonos-ka*, *biolog-inja*;
- poimenovanje značilnosti ali dejavnosti: *babjever-stvo*, *domobran-stvo*, *zborovod-stvo*;
- osebe kot nosilci lastnosti: *bistroglav-ec*;
- tudi tvorjenke, ki imajo sestavine *-filija*, *-fagija*, *-skopija*, *-metrija* ipd., so pojmovane kot izpeljanke iz zloženek *bibli-o-fil-0* > *bibliofil-ija*, *bakteri-o-fåg-0* > *bakteriofag-ija*, *bronh-o-skóp-0* > *brónhosop-ija*, *butir-o-méter-0* > *butirometr-ija* v primerih, ko so potrjene ustrezne zloženke s pomeni oseb oz. naprav in je mogoče vzpostaviti razmerje oseba – njena značilnost, naprava – dejavnost;
- svojilni, vrstni pridevniki: *bacilonošč-ev*, *bajeslov-en*, *balkanološ-ki*.

3.2.2 Medpanske zloženke

Kot medpanske zloženke so pojmovane tiste zloženke, katerih drugi (jedrni del) obstaja kot samostojna leksikalna enota. Take zloženke sestojе iz samih domačih korenskih sestavin in so samostalniške (*bog-o-iskatelj*, *brod-o-gradnja*, *bog-o-morilec*, *brono-o-livar*, *brod-o-lastnik*), pridevniške (*siv-o-bel*), redkeje glagolske (*brz-o-javiti*). Med samostalniškimi zloženkami so bile v to skupino razvrščene zlasti tvorjenke, ki so imele drugo zložensko sestavino tvorjeno z *-(a/i)telj*, *-(a/i)lec*, *-a/ja*, čeprav so bile v slovarskih virih enonaglasne, ter take na *-ar* in *-ik*, ki so bile v slovarskih virih pogosto dvonaglasne. Zunaj take razvrstitve so trenutno ostale tvorjenke z *-ec*, npr. *bogoborec* < *tisti, ki se bori z bogom*, *rokoborec* < *tisti, ki se bori z roko*, ki so morfemizirane kot medpansko-priponske. Verjetno pa bi kazalo razmisliti o tem, ali ni mogoče zaradi že tvorjenega drugega dela tudi takih tvorjenk razlagati kot medpanskih, *borec* z *bogom* oz. *borec* z *roko*, ter na novo preučiti njihove naglasne lastnosti.

Drugi tip zloženek vključuje tudi prevzete sestavine (*lakt-o-bacil*, *bakteri-o-aglutinín*), ki so v slovarskih virih dosledno dvonaglasne. Posebej pa so s tega vidika zanimive take tvorjenke, v katerih drugem delu nastopa *-fobija* (*bacilofobija*) in *-manija* (*bibliomanija*). Korpusni podatki kažejo na visok delež rabe obeh prvotno zloženskih sestavino kot osamosvojenih leksemov *fobija* (F, 169, NB, 99) in *manija* (F, 226, NB, 41). V skladu s tem podatkom so v vseh primerih t. i. analogne tvorbe, kjer dejansko ne obstajajo potrditve, da gre za izpeljanke iz zloženek, npr. **bazen-o-mán-0* > **bazenoman-ija*, **balkan-o-fób-0* > **balkanofob-ija*, **balkan-o-fil-0* > **balkanofil-ija*, take zloženke morfemizirane kot medpanske *bazén-o-manija*, *balkán-o-fobija*, *balkán-o-filija* (izpis iz Fide) in jim je v skladu z naglasnimi lastnostmi medpanskih zloženek podeljena dvonaglasnost.

3.2.3.1 IZPELJANKE IZ MEDPANSKIH ZLOŽENK

Izpeljanke iz medpanskih zloženek so vselej:

- poimenovanje dejavnosti: *bronolivar-stvo*, *bogoiskatelj-stvo*;
- poimenovanje značilnosti oseb, ko je v katerem koli viru že potrjena zloženka s sestavino, npr. *-fob-0*, *-man-0*: *bacilofob-ija*, *biblioman-ija*;
- vrstni pridevniki: *bakrotiskar-ski*, *bogoiskatelj-ski*.

3.3 Sestavljenke

Kot sestavljenke so pojmovane tvorjenke vseh besednih vrst, katerih predpanska

sestavina je naglašena (*prèd-blísk, prèd-bakteriolóški, prèd-prebáviti* ; *sò-bórec, sò-bístven, sò-bívati*).

Kot sestavljenke so pojmovani tudi pridevniki z obrazilom *naj-* (*náj-bridkêjši* < *najbolj bridkejši*) in nenaglašenim *pre-* (*pre-baháv* < *preveč bahav*).

Morfemizirano predposko sestavino imajo tudi vse tiste glagolske tvorjenke, ki so sicer enonaglasne (*na-blátiti, o-blátiti, od-blátiti, po-blátiti, u-blátiti, za-blátiti, z-blátiti*) in jih J. Toporišič (2000) zaradi tega razvršča k izpeljankam glagola iz glagola s predlogi oz. členki, medtem ko jih A. Vidovič Muha (1993) pojmuje kot prave sestavljenke.

3.3.1 Izpeljanke iz sestavljenk

Izpeljanke iz sestavljenk so:

- poimenovanja ženskih oseb: *sòbór-ka*;
- poimenovanja lastnosti ali značilnosti: *sòbojévníš-tvo*;
- vse tvorjenke iz sestavljenih glagolov: *sòbív-anje, sòbívaj-óč, sòbív-áje*.

3.4 Sklopi

Sklopi nastajajo s sklapljanjem več besed, pogoj za njihov izbor je bilo pisanje skupaj, potrjeno v katerem od že naštetih virov. Iztočnična sestavina je lahko v prvem (*bóg*ni*bógme, bóg*nas*váruj, bóg*si*gavédi*) ali drugem delu (*dáj*b*óg, hvála*b*ogú, mój*b*óg*).

3.4.1 Izpeljanke iz sklopov

Za izpeljanke iz sklopov so pojmovani sklopi, ki so ob ohranjeni prvi sklopni sestavini k le-tej sposobni sklopiti še kakšno sestavino, zaradi česar pa pride tudi do spremembe besednovrstnosti tvorjenke:

bóg*avé*di členek

bóg*avé*di*akáj* [-kv-] zaim.

bóg*avé*di*akjé* prisl.

bóg*avé*di*akód* prisl.

5 Sklep

Besednodružinski slovar slovenskega jezika za črko B prinaša v slovenski prostor slovaropisno realizacija besedotvornih spoznanj, ki med drugim omogočajo družiti besede v besedne družine. Struktura slovarja in hierarhična urejenost besed znotraj posamezne besedne družine v celoti izhaja iz tvorbenih lastnosti slovenskega besedja, hkrati pa slovar vključuje spoznanja sodobnega korpusnega jezikoslovja, ki za merilo živega in splošnega v jeziku postavlja besedilno rabo.

Literatura

- S. Babić, 1986, *Tvorba riječi u hrvatskom književnom jeziku*, Zagreb, Školska knjiga.
A. Bajec, 1950, *Besedotvorje slovenskega jezika, I Izpeljava samostalnikov*, Ljubljana.

- 1952, *II Izpeljava slovenskih pridevnikov, III Zloženke*, Ljubljana.
- 1959, *IV Predlogi in pripone*, Ljubljana.
- Bajec/Kolarič/Rupel (Šolar), 1964, *Slovenska slovnica*, Druga popravljena izdaja, Ljubljana.
- I. Barz, M. Schröder, U. Fix, 2000, *Praxis- und Integrationsfelder der Wortbildungsforschung*, Heidelberg, Universitätsverlag C. Winter.
- L. Bokal, 1997, Škrabčeva besedotvorna načela, *Škrabčeva misel II*, Nova Gorica, 155–167.
- 1998, Tipologija novih besed (ob primeru avtomobilskega izrazja), *Slovensko naravoslovno-tehnično izrazje, Zbornik referatov s posvetovanja 1997*, Ljubljana, ZRC SAZU, Založba ZRC, 147–162.
- J. Bosak, K. Buzassyova, 1985, *Vychodiská morfémovej analyzy*, Bratislava, Veda.
- A. Breznik, 1934, *Slovenska slovnica za srednje šole*, Četrta izdaja, Celje.
- 1944, *Zloženke v slovenščini*, Razprave AZU II, Ljubljana, 55–76.
- M. Dokulil, 1962, *Tvoření slov v češtine I, Teorie odvozování slov*, Praha.
- W. Fleischer, I. Barz in M. Schröder, 1992, *Wortbildung der deutschen Gegenwartssprache*, Tübingen.
- M. Furlan, 1991, Etimologija in besedotvorje, *Slavistična revija XXXVIII/4*, [363]–369.
- V. Gjurin, 1985, Priponsko obrazilo -aš v slovenščini, *Slavistična revija XXXIII/2*, 195–223.
- M. Hočvar, 1994, *Snovno, pojmovno in skupno pri samostalniku*, Magistrsko delo, Ljubljana.
- J. Horecky, 1959, *Slovotvorná sústava slovenčiny*, Bratislava, VSAV.
- 1964, *Morfematická štruktúra slovenčiny*, Bratislava, VSAV.
- T. Korošec, 1993, O krajšavah, *XXIX. Seminar slovenskega jezika literature in kulture*, Ljubljana, 15–35.
- I. Kozlevčar, 1968, O pomenskih kategorijah samostalnika v povedni rabi, *Jezik in slovstvo XIV/1*, 11–15.
- 1969/70, O pridevniku v povedni rabi, *Jezik in slovstvo XV/6*, 210–215.
- M. Merše 1989, Izpridevniški glagoli v Dalmatinovi Bibliji, *Slavistična revija XXXVII/3*, 189–200.
- F. Miklošič, 1875, *Vergleichende Grammatik der slavischen Sprachen II*, Stammbildungslehre, Wien.
- Mluvnice češtiny I*, Praha 1986.
- M. Orožen, 1968, Kategorija abstraktnih samostalnikov v slovenskem knjižnem jeziku, *Zbornik za filozofiju i lingvistiku XI*, Novi Sad, 211–218.
- 1996, Kopitar kot pobudnik skladenjske in besedijske preobrazbe osrednjega slovenskega knjižnega jezika v prvi polovici 19. stoletja, *Seminar slovenskega jezika, literature in kulture*, 79–92.
- S. Rakić in Đ. Strsoglavac, 2002, Kolikostne premene v besedotvorju, *Slavistična revija L/1*, Ljubljana, 119–121.
- M. Sokolova, 1995, *Kapitolky zo slovenskej morfologije*, Prešov.
- I. Stramlijič Breznik, 1991, *Prva in druga pomenska skupina samostalniških izpeljank*

- in zloženik iz glagolske, pridevniške in samostalniške podstave*, Magistrska naloga, Ljubljana, 216.
- 1992, Izglagolske izpeljanke s pomenom vršilca dejanja, *Slavistična revija* XL/4, 411–427.
 - 1994, *Prvostopenjske izpridevniške tvorjenke*, Disertacija, Ljubljana, 262.
 - 1994, Tvorjenke v Košičevem delu *Zobriszani Szlóven in Szlóvenka med Müröv in Rabov*, *Zbornik razprav o Jožefu Košiču*, Budimpešta, 136–170.
 - 1994, Izsamostalniške izpeljanke s pomenom opravkarja, *Znanstvena revija* VI/II, 181–196.
 - 1994, Umetnostno besedilo kot izhodišče za obravnavo besedotvorja v osnovni šoli, *Jezik in slovstvo* XXXIX/7, 8, 341–345.
 - 1995, Izpridevniške glagolske izpeljanke, *Studia Slavica Savariensia* 1–2, 52–69.
 - 1995, Kako in s kakšnim namenom obravnavati besedotvorje v osnovni šoli? *Educa* IV, 201–210.
 - 1996, Besedotvorje in njegovo izrazje v slovensko pisanih slovnica 19. stoletja, *Časopis za zgodovino in narodopisje* 32/2, Maribor, 248–261.
 - 1996a, Značilnosti prvostopenjskih izpridevniških tvorjenk slovenskega knjižnega jezika, *Znanstvena revija* VIII/2, 199–212.
 - 1997, Besednozvezne, besedotvorne in skladenjske značilnosti športnih rubrik v Jutru, *Borkov zbornik*, Maribor, 127–152.
 - 1997, Dajnkovo besedotvorje med slovansko in slovensko besedotvorno tradicijo, *Dajnko in njegov čas*, Maribor, 159–170.
 - 1997, Škrabčeva obravnava priponskih obrazil (a / i) v / l ((e)c), *Škrabčeva misel II*, Nova Gorica, 193–200.
 - 1998a, Izpridevniške modifikacijske tvorjenke v Pleteršnikovem slovarju, *Pleteršnikov slovensko-nemški slovar*, Novo mesto, 41–54.
 - 1998b, Elementi besedotvornega slovarja v strukturi samostalniških gesel Murkovega slovensko-nemškega slovarja. *Murkov zbornik*, ur. M. Jesenšek, Maribor, 249–258.
 - 1999, *Prispevki iz slovenskega besedoslovja*, Maribor.
 - 1999a, Riglerjev glasoslovni in naglasni prikaz nekaterih obrazil, *Jakob Rigler 1929–1985, 2. mednarodni dialektološki simpozij, 11. in 12. februar 1999*.
 - 1999b, Oblikovanje poimenovanj za besedne vrste v slovensko pisanih slovnica med leti 1791–1854, *Jezik in slovstvo* XLIV/4, 103–110.
 - 1999c, Besedotvorne značilnosti narečja ob primeru beltinskega prekmurskega slovarja, *Logarjev zbornik*, Maribor, 160–179.
 - 2000, Raziskovalne perspektive slovenskega besedotvorja, *Zbornik Slavističnega društva Slovenije 10: Slovensko jezikoslovje danes in jutri – Slovenski slavistični kongres*, ur. Z. Jan, Celje, ZRSS, 112–118.
 - 2001, Od poljubnega do urejenega prikaza besedne družine, *Slovenščina v šoli* 6/3, 19–22.
 - 2001a, Prikaz besedne družine v besedotvornem slovarju, *Studia Slavica Savariensia*, 18–31.
 - 2001b, Kateri podatki iz besedotvornega slovarja so uporabni v dvo- ali večjezični

- leksikografiji? *Dvojezična i višejezična leksikografija / 3. mednarodni leksikološko-leksikografski znanstveni skup, 15. – 16. studenoga 2001.*
- 2001c, Besedne družine predlogov in veznikov v besedotvornem slovarju, *Jezikoslovni zapiski VII/1,2, 197–206.*
 - 2002, Besedotvorni slovar, *Evropsko leto jezikov; Sodobna slovenska književnost; Matija Murko, Slovenski slavistični kongres, 5. – 7. oktober, 242–245.*
 - 2002a, Nekaj podatkov iz Besedotvornega slovarja slovenskega jezika za črko B po SSKJ, *Jezik in slovstvo XLVII/7,8, 295–300.*
 - 2002b, Povezanost besedotvornih in vezljivostnih lastnosti glagola, *Med dialektologijo in zgodovino slovenskega jezika, 400–408.*
 - 2003, Besedotvorna tipologija novonastalega besedja s področja mobilne telefonije, *Slavistična revija. Zbornik referatov za XIII. mednarodni slavistični kongres, 15. – 21. avgust 2003, 105–118.*
 - A. Šivic-Dular 1986, Izpeljava slovenskih glagolov iz primerniških podstav, *Slavistična revija XXXIV/2, 135–146.*
 - 1988, Besedotvorne vrste slovenskih zemljepisnih imen na gradivu do leta 1500, Obdobje srednjega veka v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi, *Obdobja 10, Ljubljana, 229–244.*
 - V. Šmilauer, 1971, *Novočeské tvoření slov*, Praha.
 - J. Šolar, 1951, A. Bajec, Besedotvorje I, *Slavistična revija IV/3, 142–147.*
 - J. Toporišič 1966, *Slovenski knjižni jezik 2*, Maribor.
 - 1969/70, Pridevniki, ki se stopnjujejo z obrazili, *Jezik in slovstvo XV/1, Ovitek.*
 - 1970, *Slovenski knjižni jezik 4*, Maribor.
 - 1971, Pravopis, pravorečje in oblikoslovje v SSKJ, *Slavistična revija XIX/1, 3, 75–75, 222–229.*
 - 1972, Prevzete prvine slovenskega knjižnega jezika, *Slavistična revija XX/3, 285–318.*
 - 1973a, Stilna vrednost glasovnih, prozodijskih, (pravo)pisnih, morfemskih in naglasnih variant slovenskega knjižnega jezika, *Slavistična revija XXI/2, 217–263.*
 - 1973b, Sestavljenke in izpeljanke iz predložne/proklitične podstave, *Slavistična revija XXI/1, 105–112.*
 - 1974/75, Besednovrstna vprašanja slovenskega knjižnega jezika, *Jezik in slovstvo XX/2–3, 33–39.*
 - 1975, Izpeljava slovenskih samostalnikov, *Linguistica XV, 241–256.*
 - 1976, Besedotvorna teorija, *Slavistična revija XXIV/1, 163–177.*
 - 1978a, *Glasovna in naglasna podoba slovenskega jezika*, Maribor.
 - 1978b, Imenska določnost v slovenskem knjižnem jeziku, *Slavistična revija XXVI/7–8, 287–303.*
 - 1979/80, Še k teoriji besednih vrst, posebno predikativa, *Jezik in slovstvo XXV/ 7-8, 141–151.*
 - 1979, Družljivost domačega oz. prevzetega v besedotvorju, *Naši razgledi, 11.5. 1979.*
 - 1980, Teorija besedotvornega algoritma, *Slavistična revija XXVIII/1, 141–151.*

- 1981, K teoriji spola v slovenskem (knjižnem) jeziku, *Slavistična revija* XXIX/1, 79–94.
- 1982, Besedne zveze ali stavčne fraze. *Nova slovenska skladnja*. Ljubljana. 39–123.
- 1984, *Slovenska slovnica*, Druga pregledana in razširjena izdaja, Maribor.
- 1986a, Morfo(no)loška obremenitev šumevcev in zlitnika *c*, *Slavistična revija* XXXIV/2, 209–214.
- 1986b, Zur morpho(no)logischen Belastung der Nichtsonanten in Slowenischen, Graz, 393–408.
- 1988, Tvorbeni model slovenskega knjižnega naglasa, *Slavistična revija* XXXVI/2, 133–180.
- 1990, Tretjič o besedotvorni teoriji, *Slavistična revija* XXXIV/4, 421–440.
- 1991a, Besedotvorno šolanje. *Slavistična revija* XXXIX/1, 215–237.
- 1991b, Pomenske skupine samostalniških zložen, *Slavistična revija* XXXIX/3, 301–316.
- 1992, *Enciklopedija slovenskega jezika*, Ljubljana.
- 1994, *Slovenski jezik in sporočanje 1*, Maribor.
- 1996, Glagolske »sestavljanke« iz zveze glagol + predložna zveza, *Razprave*, 109–123.
- 1996, *Slovenski jezik in sporočanje 2*, Maribor.
- 2000, *Slovenska slovnica, Četrta, prenovljena in razširjena izdaja*, Maribor.
- 2000a, Življenjska moč Bajčevega besedoslovja, *Razprave*, Ljubljana, 5–20.
- 2001, Ženske oblike 500-ih najpogostejših priimkov v Sloveniji, *Zbornik s simpozija 1999 v Pišecah/ Simpozij Slovenska lastnoimenskost*, Novo mesto, 5–20.
- A. Vidovič Muha, 1970/71, Oris dveh osnovnih pojavnih oblik sistema knjižnega jezika, *Jezik in slovstvo* XVI/2, 178–186.
- 1972, Kategorizacija in stilna opredelitev ozko knjižne leksike, *VIII. seminar slovenskega jezika, literature in kulture*, Ljubljana, 35–53.
- 1978, Merila pomenske delitve nezaimenske pridevniške besede, *Slavistična revija* XXVII/3, 253–275.
- 1981, Pomenske skupine nekakovostnih izpeljanih pridevnikov. *Slavistična revija* XXIX/1, 19–40.
- 1984, Struktura glagolskih tvorjenk v Trubarjevi Cerkovni ordningi, *Slavistična revija* XXXII/3, 245–256.
- 1985, Primeri tvorbenih vzorcev glagola, *XXI. seminar slovenskega jezika, literature in kulture*, Ljubljana, 47–61.
- 1986a, Neglagolske tvorjenke v Trubarjevi Cerkovni ordningi, 16. stoletje v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi, *Obdobja 6*. Ljubljana, 275–289.
- 1986b, Besedni pomen in njegova stilistika, *XXII. seminar slovenskega jezika, literature in kulture*, Ljubljana. 79–91.
- 1988, *Slovensko skladiščno besedotvorje ob primerih zložen*, Ljubljana.
- 1988a, Nekaterje jezikovnosistemske lastnosti strokovnih besednih zvez. *XXIV. seminar slovenskega jezika, literature in kulture*, Ljubljana, 83–91.
- 1989, Zgradba tvorjenk v Brižinskih spomenikih, Srednji vek v slovenskem

- jeziku, književnosti in kulturi, *Obdobja 10*. Ljubljana, 51–62.
- 1989a, Zgradba neglagolskih tvorjenk v Vorenčevem slovarju, *Slavistična revija* XXXVII/1–3, 172–188.
 - 1991, Nekaj temeljnih prvin za besedotvorno šolanje, *Slavistična revija* XXXVIV/3, 317–326.
 - 1991a, Nadaljevanka o slovenski besedotvorni teoriji, *Slavistična revija* XXXVIV/1, 101–113.
 - 1991b, Skladenjska zgradba besede, *Nemzetkozi Szlavisztikai Napok IV*. Szombathely, 7–22.
 - 1992, Besedotvorna tipologija »novoslovenskega« gradiva pri Miklošiču, *Miklošičev zbornik*, 173–191.
 - 1993, Glagolske sestavljenke – njihova skladenjska podstava in vezljivostne lastnosti (Z normativnim slovensko-nemškim vidikom), *Slavistična revija* XLI/1, 161–192.
 - 1995, Dva tipološka zgleda normativne vrednosti slovenske besedotvorne morfematike. *Języki słowiańskie 1945–1995*, 153–165.
 - 1997, Prvine družbene razpoznavnosti ženske prek poimenovalne tipologije njenih dejavnosti, lastnosti, *Zbornik predavanj / XXXIII. Seminar slovenskega jezika, literature in kulture*, Ljubljana, 69–79.
 - 1997a, Tipologija slovenskih ustreznih nemškim zloženkam v Gutsmanovem slovarju. *Jezikoslovne in literarnovedne raziskave*. 39–45.
 - 2000, *Slovensko leksikalno pomenoslovje: govorica slovarja*, Ljubljana, Znanstveni inštitut FF, 59–62.
- Z. Vučetić 1989, Prilog proučavanju sufiksne tvorbe imenica u suvremenom talijanskom jeziku, *Linguistica* XXIX, Ljubljana, 81–99.
- P. Weiss, 1993/94, Katere slovarje smemo pričakovati po izidu Slovarja slovenskega knjižnega jezika, *JiS* 39/7–8, 346–350.
- M. Zorman, 1996, Ekspresivne glagolske pripone tipa –V/ C + –r / l–, *Razprave*, 137–151.
- A. Žele, 1997, Slovenski razvoj besedotvornih pomenov pri izglagolskih samostalnikih, posebno pri glagolniku, *Slovenski jezik : Slovene linguistic studies*. Ljubljana, [69]–90.
- 2001, *Vezljivost v slovenskem jeziku, (S poudarkom na glagolu)*, Ljubljana.
 - 2003, *Glagolska vezljivost: iz teorije v slovar*, Ljubljana.

Slovarji in korpusni viri

- G. Augst, 1999, *Wortfamilienwörterbuch der deutschen Gegenwartssprache*, Tübingen.
- J. Balint, 1997, *Slovar slovenskih homonimov: Na podlagi gesel Slovarja slovenskega knjižnega jezika*, Ljubljana.
- F. Bezlaj, 1976, 1982, 1995, *Etimološki slovar slovenskega jezika*, I–III, Ljubljana.
- L. J. Herman, 1975, *A dictionary of Slavic word families*, New York.

- U. Jarnik, 1832, *Versuch eines Etymologikons der slovenischen Mundart in Inner-Oesterreich*, Celovec.
- A. I. Kuznjecova, T. F. Jefremova, 1986, *Slovar' morfem russkogo jazyka*, Moskva.
- E. Link, 1990, *Das Wörterbuch der Wortbildungsmittel, Wörterbücher/Dictionaries/Dictionnaires*. Berlin, New York: Walter de Gruyter, 1223–1230.
- A. Murko, 1833, *Slovensko-nemški ročni besednik*, Gradec.
- J. Penčev, 1999, *Slovoobrazovatelni rečnik na s''vremennija b''lgarski knižoven ezik: A–Ja*, Sofija.
- P. Skok, 1971, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, Knjiga prva, Zagreb.
- – 1972, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, Knjiga druga, Zagreb.
- – 1973, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, Knjiga treća, Zagreb.
- Veliki slovar tujk*, 2002, ur. M. Tavzes, Ljubljana.
- Slovar slovenskega knjižnega jezika z Odzadnjim slovarjem slovenskega jezika in Besediščem slovenskega jezika z oblikoslovnimi podatki: Elektronska izdaja na plošči CD-ROM*, Ljubljana 1998.
- Slovenski pravopis*, 2001, ur. J. Toporišič, Ljubljana.
- Slovenski medicinski slovar*, 2002, ur. M. Kališnik, Ljubljana.
- M. Snoj, 1997, *Slovenski etimološki slovar*, Ljubljana.
- M. Sokolova, G. Moško, F. Šimon, V. Benko 1999, *Morfematičnyj slovník slovenčiny*, Prešov.
- M. D. Stepanova, 1979, *Slovar' slovoobrazovatel'nyih elementov nemeckogo jazyka*, Moskva, 164–165.
- A. N. Tihonov, 1985, *Slovoobrazovatel'nyj slovar russkogo jazyka I–II*, Moskva.
- Korpus FIDA: <http://www.fida.net/slo/index.html>
- Korpus NOVA BESEDA: <http://bos.zrc-sazu.si>

The Structure of the Dictionary of the Word Families Beginning with the Letter B in the Slovene Language

Summary

The article discusses the theoretical framework, the purpose, the size and the structure of the dictionary of the word families beginning with the letter B in the Slovene language. Within the frame of the structure a detailed description of the dictionary's basic components, such as the word family, the (main) entry and the complex word, is given. Special attention is paid to the hierarchical arrangement of the complex words, which is based on the affixation principles. Related to this is also a detailed description of the principles governing the inclusion and the positioning of the complex words of foreign origin in the word families of the Slovene language. The dictionary also offers an evaluation of the relevance of the included lexemes by providing the information on the number of their occurrences in both Slovene text corpora (Fida, Nova beseda) which – from different points of view – illustrate the actual living usage of these complex words.

Frazemi s pomenom 'piti' in 'biti pijan' v slovenskem in ruskem jeziku

Elena Savelieva

IZVLEČEK: V prispevku ima avtorica namen prikazati, kako se prekrivata in razlikujeta frazeologiji slovenskega in ruskega jezika pri izražanju pijančevanja oz. pijanosti, ki sta v obeh jezikih predstavljena z bogato paletto frazemov.

ABSTRACT: The author intends to show the overlapping and the differences between Slovene and Russian phraseology for drinking and drunkenness. There is a wide variety of phrasemes covering this topic in both languages.

1 Uvod

Kontrastivne primerjave frazeologije različnih jezikov so pokazale, da pogostokrat v frazeološkem sestavu dveh ali več jezikov prihaja do podobnosti. Le-te se kažejo predvsem v procesih frazeologizacije in izkazujejo nekatere univerzalne zakonitosti (Jesenšek 2000, 242–243). Že Solodub (1982, 108), ki se je ukvarjal z vprašanjem tipološkega ujemanja frazeoloških enot v različnih jezikih, je omenjal dva dejavnika, ki prispevata k podobnim načinom izražanja situacij v frazemih: (1) skupne življenjske izkušnje, podobni logični in asociativni procesi mišljenja ter videnje sveta, tudi pri takih narodih, ki nimajo nobenih jezikovnih stikov; (2) tesni zgodovinski stiki med posameznimi narodi. Drugi dejavnik povzroča, da se lahko zblížajo frazeološki sistemi jezikov, ki niso sorodni.¹ V evropskem kulturnem prostoru bo visoka stopnja ujemanja pri frazemih, ki segajo v tradicijo antike in krščanstva. Tesni stiki med posameznimi narodi pa lahko privedejo do prevzemanja frazemov. Toda pri prevzemanju in kalkiranju jezik iz drugojezičnega poimenovanja ne sprejme samo oblikovno in strukturno, temveč tudi pojmovno podobo, s katero se strinja, saj drugače ne bi prišlo do prevzemanja (Jesenšek 2000, 243). Glede na to, da ruščina in slovenščina nista bili v tesnem

¹ Treba je opozoriti na medjezikovno frazeološko homonimijo, ko pomeni frazemov ne sovpadajo, čeprav imajo isto strukturo, npr. ruski frazem *iz kože von lezt'* pomeni 'prizadevati si', medtem ko nemški frazem *aus der Haut fahren* pomeni 'razjeziti se', tako tudi slovenski frazem *skočiti iz kože*.

stiku kot na primer slovenski in nemški jezik, lahko pri primerjavi ruskih in slovenskih frazemov izhajamo iz prve točke, kot jo navaja Solodub. V obeh jezikih lahko pride do podobnosti pri frazemih na podlagi podobnih življenjskih izkušenj, podobnega načina mišljenja in dožemanja. Predstavniki kognitivnega jezikoslovja trdijo, da človek dojema svet in ga oblikuje metaforično, s pomočjo podob. To se kaže tudi v frazeologiji. Frazeemi so pretežno motivirane enote, v svoji notranji zgradbi imajo podobo. Ta se oblikuje iz pomenov prvotnih besed, ki so v sestavu frazema, šele potem te besede dobijo nov pomen, pri tem pa pustijo sled prvotnega pomena v podobi (Čerdanceva 1996, 64). Povezanost pomena in podobe je lahko eksplicitna ali implicitna. V primeru slednjega je treba poseči v zgodovinski razvoj frazema, da bi ugotovili prvotno situacijo, na podlagi katere je prišlo do njegovega nastanka. Nemalokrat je bilo poudarjeno, da je frazeologija načelno usmerjena v človeka, frazeemi prvotno nastajajo, da bi interpretirali svet, izražali subjektiven in čustveno obarvan odnos govorca do sveta (Dobrovol'ski, Karaulov 1993). Večje število frazemov v jeziku za označevanje določenih pojavov, dejanj, lastnosti priča o tem, da se človek najbolj zanima zanje, srečuje se z njimi vsak dan in jih doživlja. Povsem logično je, da bo negativno vrednotenje v frazeologiji imelo najboljše skupine. Ena izmed takih je pijančevanje. Naša naloga je predvsem primerjalno prikazati, kako se pijanost frazeološko izraža v slovenskem in ruskem jeziku in katere podobe se najpogosteje pojavljajo v obeh jezikih.

2 Frazemi, ki ubesedujejo pijančevanje in pijanost

V Slovarju slovenskega knjižnega jezika (1998, 840, 1515) najdemo naslednjo razlago besed *pijan* oz. *vinjen*: *pijan* '1. ki zaradi zaužite alkoholne pijače ne govori, ne ravna normalno, razsodno // ki izraža, kaže tako stanje'; *vinjen* 'ki se mu zaradi zaužite alkoholne pijače zmanjša sposobnost normalnega, razsodnega mišljenja, ravnanja'.² Vse razlage slovarja so potrjene tudi v frazemih, npr. *jezik se komu zapleta*, *pijan*, *da samega sebe vika*, *piti kot goba* itd. Glagole, ki v slovenskem jeziku pomenijo 'piti alkoholne pijače', je zbral Janez Keber (1992, 109): *izpijati*, *pijančevati*, *pijaniti*, *pijuckati*, *cediti*, *črepati*, *cuzati*, *lokati*, *luckati*, *nategovati*, *nažehtati se*, *pokušati*, *pokusiti*, *pupati*, *pupcati*, *srebat*, *srebrniti*, *tankati*, *zamakati*, *zvrčati*, *žlampati*. Temu seznamu bi še lahko dodali glagole: *nabrenkati se*, *nacehati se*, *nacukati se*, *nagostiti se*, *nakresati se*, *nasekati se*, *nasrkati se*, *natakati se*, *natreskati se*, *natrkati se*, *navleči se*, *nažlampati se*, *nažreti*, *zaliti se* ter *bandati*, *cehati*, *lumpati*.

Številne frazeme, ki poimenujejo dejanje 'piti', stanje 'pijan' in posledice pitja v obeh jezikih, se da pomensko razdeliti v tri večje skupine. Prva in druga skupina bosta imeli še podpomene glede na intenzivnost.³

² Treba je omeniti, da slovarska razlaga ne daje določenih razlik med besedama *pijan* in *vinjen*. Ne glede na to so bili frazeemi, ki so imeli v svoji razlagi besedo *vinjen*, uvrščeni v skupine s pomenom 'nekoliko pijan', ker se razlika kaže npr. v ponazarjalnem primeru *bil je vinjen*, *ne pa pijan*, ki ga najdemo v geslu *vinjen*.

³ Glede na to, da je ruska frazeologija precej raziskana in je dosegljiva v slovarjih, navajamo samo slovenske frazeme. Enojna poševnica loči variante, dvojna pa glagolski vid. V

2.1 Pitje alkohola glede na količino in pogostnost:

2.1.1 občasno malo piti oz. popiti malo alkoholne pijače:

pogledati v kozarec (ekspr.), *močiti grlo//namočiti si grlo* (ekspr.), *kdo rad lok lok/luk luk* (šalj.), *dati ga na zob* (pog., ekspr.), *rukniti ga* (pog., ekspr.), *suniti ga* (pog., ekspr.);

2.1.2 občasno se predajati pijančevanju:

(pridno) gledati v kozarec (ekspr.), *globoko gledati//pogledati v kozarec* (šalj.), *segati po steklenici* (ekspr.), *(pridno) prazniti/izpraznjevati kozarce* (ekspr.), *(pridno) nagibati kozarce* (ekspr.), *(vztrajno) objemati kozarec* (ekspr.), *ovijati kozarec/steklenico* (ekspr.), *ne braniti se kozarca* (ekspr.), *sedeti pri majoliki* (ekspr.), *sušiti vino* (ekspr.), *ladjice potapljati, piti ga* (pog., ekspr.), *cukati ga* (ekspr.), *polokati//lokati ga* (pog.), *luckati ga* (pog., ekspr.), *pokončati ga* (šalj.), *srebatii//srebniti ga* (pog., ekspr.), *srkati//srkniti ga, (posrkniti ga)* (pog., ekspr.), *usušiti ga* (ekspr.), *vleči ga* (pog.), *zdelati ga* (pog., ekspr.), *zvrčati ga* (pog., ekspr.), *žehtati ga* (slabš.), *žreti ga* (pog.);

2.1.3 zelo, veliko piti:

piti kot (božja) mavra (ekspr.), *piti kot krava* (pog., ekspr.), *piti kot žaba* (ekspr.), *piti kot žolna* (ekspr.), *piti kot živina, piti kot goba, piti ko lij, piti na mrtvo/na žive in mrtve* (ekspr.), *piti skozi rokav in ne skozi grlo, natakati se/nalivati se z vinom* (ekspr.), *piti, kot bi v jamo zlival, imeti gobe v želodcu* (ekspr.);

2.1.4 popolnoma se predati alkoholu:

utopiti se v vinu, vdati se pijači.

2.2 Pijanost (stanje pijanega človeka) glede na stopnjo:

2.2.1 biti nekoliko pijan:

biti pod gasom (nižje pog., ekspr.), *biti pod paro* (pog.), *biti v rožicah* (pog., ekspr.), *imeti ga pod kapo* (pog., ekspr.), *imeti ga pod klobukom* (pog.), *imeti ga pod streho* (pog., ekspr.), *(malo) ga imeti v glavi* (pog., ekspr.), *imeti muho, biti mehak, biti korajžen, imeti ga* (pog., ekspr.), *čutiti ga* (pog., ekspr.);

2.2.2 biti zelo, močno pijan:

pijan kakor/kot kmečka nevesta, pijan kakor/kot metla, pijan kot muha (ekspr.), *biti nadelan kot muha, biti nadelan do mrtvega, pijan kot čep* (pog.), *pijan kot klada, pijan kot voha, pijan kot žolna, pijan kot batina, pijan kot krava* (pog., ekspr.), *pijan kot (božja) mavra* (ekspr.), *pijan kot prasec, pijan kot svinja* (vulg.), *pijan/natreskan kot kanon, na smrt pijan* (ekspr.), *pijan kot bi bil ubit, pijan kot dež, pijan v pilko* (nar.), *pijan do nezavesti* (ekspr.), *biti potrjen* (žarg.), *biti trd, dobiti ga v glavo, nabrati se ga kakor berač mraza* (pog.), *nabrenkati se ga* (pog.), *nacediti se ga* (pog., ekspr.), *nacukati se ga* (pog., ekspr.), *nakresati se ga* (pog.), *nalesti se ga, nalokati se ga* (pog.), *naložiti se ga* (pog., ekspr.), *naluckati se ga* (pog., ekspr.),

okroglem oklepaju so fakultativne sestavine. Nekateri frazemi imajo stilne oznake, povzete po SSKJ. Za vir so služili Slovar slovenskega knjižnega jezika (1998), Slovenski pravopis (1962), Pleteršnikov slovensko-nemški slovar (1894/95) in razprave posameznih avtorjev. Ruske frazeme gl. v Birih, Mokienko, Stepanova (2001), gesla НАПИВАТЬСЯ/НАПИТЬСЯ (ПИТЬ), ПЬЯНСТВОВАТЬ, ПЬЯНЫЙ.

nasekati se ga (pog., ekspr.), *natreskati se ga*, *natrkati se ga* (pog., ekspr.), *nazobati se ga* (pog., ekspr.), *napiti se ga* (pog.), *nasrkati se ga* (pog., ekspr.), *nažehtati se ga* (pog., slabš.), *nažreti se ga* (nizko, pog.), *napiti se do mrtvega* (ekspr.);

2.2.3 biti tako pijan, da se ne zaveda svojega početja:

pijan, da samega sebe vika; *pijan, da mački pravi botra* (ekspr.); *pijan, da bi žabe vikal* (ekspr.); *pijan, da ne loči meseca od sonca*; *pijan, da ne ve zase*.

2.3 Posledice pitja alkohola (fizične in psihične):

2.3.1 biti pijan do halucinacij:

videti bele miši;

2.3.2 imeti težave z govorom:

jezik se komu feclja;

2.3.3 imeti težave z obvladanjem telesa:

biti tako pijan, da še z enim prstom ne more migniti; *biti opletav* (ekspr.); *biti mehak*; *meriti cesto* (ekspr.); *voziti barko* 'pijan se opotekati iz krčme v krčmo', *razkazovati opico*;

2.3.4 imeti glavobol od pijanosti:

imeti mačka, *imeti opico*.

3. Analiza frazemov

3.1 Na podlagi primerjanega gradiva se da v jezikih glede na pomensko, motivacijsko in oblikovno raven določiti štiri skupine frazemov:

- (2) frazemi, ki so v obeh jezikih identični na pomenski, motivacijski (podoba) in oblikovni ravni: *piti kot goba* – *пить как (грецкая) губка*, *pijan kot klada* – *пьян как колода*, *пьян как чурбан*, *pijan kot svinja* – *пьян как свинья*;
- (3) frazemi, ki so identični v pomenu in podobi, razlikujejo se v obliki: *gledati/pogledati v kozarec* – *заглядывать в рюмку*, *močiti grlo/namočiti si grlo* – *промочить горло*, *biti pod paro* – *под парами*, *biti pod gasom* – *под газом*, *biti korajžen* – *под куражом*, *v kuраже*, *napiti se do mrtvega* – *напиваться//напиться в усмерть*, *пьян в усмерть*, *pijan kot bi bil ubit*, *na smrt pijan* – *мертвецки пьян*, *pijan do nezavesti* – *напиваться/напиться до потери сознания*;
- (4) frazemi, ki imajo identičen pomen in obliko, razlikujejo se v podobi: *pijan kot prasec* – *пьян как свинья*, *пьян как зюзя*, *pijan kot batina* – *пьян как колода*, *как чурбан*, *piti kot živina*, *kot krava*, *kot žolna*, *kot žaba* – *пить как лошадь*;
- (5) frazemi, ki so identični v pomenu, razlikujejo se na motivacijski in oblikovni ravni. Sem spadajo vsi drugi frazemi, npr. slovenski *sušiti vino*, *sedeti pri majoliki*, *ladjice potapljati*, *imeti gobe v želodcu*, *imeti ga pod kapo*, *voziti barko*, *razkazovati opico*; ruski frazemi *наливать//налить бельмы*, *заливать//залить глаза вином*, *заливать//залить шары*, *пить горькую/мертвую*, *напиваться//напиться в дрызг*, *в дупель*, *в дребь*, *совершать//совершить возлияние* itd.

Do razlik med jezikoma na strukturni ravni prihaja predvsem zaradi različnih načinov izražanja predikacije. Slovenščina uporablja pomožni glagol *biti*, česar ruščina nima v svoji skladnji, npr. frazemi *biti pod paro*, *biti pod gasom*, *biti v rožicah*, *biti trd*. Med slovenskimi frazemi je veliko primerov s strukturo *glagol + osebni zaimek*. Tovrstni frazemi so značilni za slovenski jezik. Osebni zaimek *ga* je »prikrito« poimenovanje alkohola. Pri obravnavi frazemov s to strukturo je Kržišnikova postavila še vedno aktualno vprašanje: ali gre za frazeme ali za besede s prostim morfemom (Kržišnik 2001, 248). Osebni zaimek *ga* se pojavi tudi v frazemih *imeti ga pod kapo/pod klobukom/pod streho* in v primerih *naložiti se ga*, *naluckati se ga*, *nasekati se ga* itd. Oba jezika izražata skrajno mero s predlogom *do* (*do nezavesti*, *do mrtvega*; *до упора*, *до бесчувствия*), poleg tega ima slovenščina primere s predlogom *na* (*na žive in mrtve*), ruščina pa s predlogom *v* (*в усмерть*, *в доску*). Razliko med jezikoma je opaziti tudi v obliki primerjalnih frazemov. Oba jezika imata namreč frazeme z obliko *glagol/pridevnik* (piti/pijan) + *kot/kakor* + *samostalniška beseda ali besedna zveza*. Slovenščina ima poleg tega frazeme z obliko *glagol/pridevnik + (kot) + stavek* (npr. *pijan, da samega sebe vika*; *piti, kot bi v jamo zlival*; *pijan, kot bi bil ubit*).

3.2 Že s površnim pogledom na zbir frazemov, ki poimenujejo pijančevanje, lahko ugotovimo, da so zelo različni z oblikovnega in motivacijskega vidika. Pozornost bo posvečena frazemom s pomenom *piti* in *biti pijan*. V obeh jezikih predvsem izstopajo primeri, ki imajo v svojem sestavu predmetna poimenovanja, npr. *kozarec*, *klada*, *goba* in poimenovanja živali, npr. *krava*, *konj*, *svinja* itd. V ruščini tvorijo obsežno skupino frazemi, ki imajo za sestavino poimenovanje poklicev, npr. *пьяный как грузчик/дворник/извозчик/лакей/пожарник* 'pijan kot nakladač, hišnik, kočijaž, lakaj, gasilec', *пить, напиваться//напиться как сапожник, пить как мастер портной, как старый морской волк* 'piti, napiti se kot čevljar, krojač, star, izkušen mornar'. Podobnih frazemov s pomenom 'piti' ali 'biti pijan' slovenščina nima.

3.2.1 Frazemi s sestavino, ki poimenuje predmet⁴.

3.2.1.1 Med poimenovanji predmetov, ki nastopajo v frazemih, izstopajo predvsem tisti, ki spadajo v pomensko polje 'posoda', npr. *kozarec*, *steklenica*, *majolika*, *lij* idr. Poimenujejo dejanje 'piti', ki je prikazano s pomočjo situacij: premikanje, dotikanje posode za pijačo ali nahajanje blizu le-te, npr. slovenski frazemi (*pridno*) *gledati//pogledati v kozarec*, *segati po steklenici*, *ne braniti se kozarca*, *prazniti//izpraznjevati kozarce*, (*pridno*) *nagibati kozarec*, (*vztrajno*) *objemati kozarec*, *ovijati kozarec/steklenico*, *sedeti pri majoliki* in ruski *заглядывать в рюмку (рюмочку)/ в бутылку* 'pogledati v steklenico', *прикладываться//приложиться к бутылке* 'dotikati se steklenice', *пропускать по рюмочке /по маленькой* 'spustiti po kozarčku, malem' (metonimično izražanje kozarčka vina)/ *стаканчик (по стаканчику), хлопнуть по маленькой, нырнуть по маленькому*

⁴ Beseda *predmet* se uporablja v drugem slovarkem pomenu 'kar je izdelano, narejeno za zadovoljevanje določenih potreb, opravljanje določene dejavnosti'.

'izpiti na dušek po malem', in frazem *придерживаться рюмочки/стаканчика* 'držati se kozarčka'.⁵ Do razlik med jezika prihaja na pomenski ravni. Slovenski frazemi označujejo občasno pitje alkohola v velikih količinah, ruski pa razen zadnjega, ki ima pomen 'stalno piti', poimenujejo občasno pitje, popivanje v malih količinah, kar se vidi tudi iz manjšalne oblike besed *kozarec* in *steklenica*. Poleg navedenih frazemov sta še dva, ki gradita na različnih podobah, in sicer slovenski frazem *sedeti pri majoliki* in ruski *раздавить бутылку* ('poteptati steklenico'), ter še primerjalna frazema, ki imata v svojem sestavu besede, ki so nekako v zvezi s pijačo: slovenski frazem *piti kot lij* in ruski *пить как (бездонная) бочка* (dobesedno 'piti kot sod brez dna'). V slovenskih frazemih, ki prikazujejo stanje pijanosti, nastopajo tudi poimenovanja predmetov za mašenje posod za vino: *biti natreskan kot čep*, *pijan kot čep/kot veha*, *pijan v pilko*. Po Kebru je prišel *čep* v primeru zaradi svoje vloge pri sodu, v katerem se nahaja pijača. Enako velja za *pilko*, ki v bizeljskem narečju pomeni 'čep', in *veho* (Keber 2003, 33). Ruskojezičnemu govorniku *čep* ne bo asociiral pijanosti, temveč neumnost, kar se kaže iz frazema *глуп как пробка*.

3.2.1.2 Stanje pijanosti se primerja tudi z neprožnimi predmeti, ki so omahljivi v navpičnem stanju, npr. *pijan kot metla/kot klada/kot batina*, *пьян как чурбан*, *пьян как колода*. Morda tudi primerjava s *kanonom* v frazemu *pijan/natreskan kot kanon* gradi na isti podobi omahljivosti. Ruski frazemi *пьян как стелька*, *пьян в стельку*, *напиваться//напиться как стелька* imajo v svojem sestavu besedo *podplat*, torej biti tako pijan, da leži kot podplat. Isto podobo ležččega stanja ima frazem *напиваться//напиться в доску* 'napiti se kot deska'.

3.2.1.3 V frazemih nastopajo še druga poimenovanja predmetov. V obeh jezikih veliko količino pitja med drugim izraža primerjava z *gobo* 'prožen luknjičast predmet, ki vpija vodo': *piti kot goba*, *пить как грецкая губка*. Za razliko od slovenščine se v ruščini z *gobo* ne primerja le pitje, ampak tudi stanje pijanosti *пьян как грецкая губка*. V Pleteršnikovem Slovensko-nemškem slovarju v geslu *pijan* najdemo primer *biti pijana goba*, v geslu *goba* pa *imeti gobo v želodcu*, ki je prisoten tudi v nemščini *einen Schwamm in Magen haben*. V ruščini se v frazemih pojavljajo še deli oblačil kot *галстук* in *воротник*: *закладывать//заложить за галстук/за воротник*, kar dobesedno pomeni 'polagati za kravato, ovratnik'. Stanje pijanosti se v ruščini primerja tudi z *dežnikom*: *напился (напиться) как зонтик* 'napil se je kot dežnik', ki je mogoče nastal iz dejstva, da se blago dežnika pod močnim dežjem zelo namoči. Samo za slovenski jezik so značilni naslednji primeri, v katerih se kot sestavina pojavljajo predmeti: *imeti ga pod kapo/pod klobukom/pod streho*. Frazemi poimenujejo stanje opijanjenja.

3.2.2 Frazemi s poimenovanjem živali

V obeh jezikih se čezmerno pitje in stanje opijanjenja največkrat primerja z živalmi, npr. *piti, pijan kot (božja) mavra/kot krava/kot žolna*, *piti kot žaba/kot*

⁵ Podobne frazeme najdemo tudi v nemščini *gern ins Glas gucken, zu tief ins Glas gucken* ali *zu tief in die Kanne gucken, zur Flasche greifen, dem Glas(e) (fleißig) zusprechen*.

živina, pijan kot muha, nadelan kot muha, imeti muho, pijan kot svinja/kot prasec; пить как лошадь 'konj', напиваться//напиться, пьяный как свинья /как зюзя, муху раздавить (зашибить, задавить, убить) dobesedno 'zadaviti, ubiti muho'. Izmed predstavnikov večjih domačih živali v ruskih frazemi s pomenom 'zelo piti' nastopa samo *konj*, v slovenščini pa *krava* oz. *mavra* in skupno ime *živina*, pri čemer se sestavina *krava* pojavi pri označevanju tako dejanja 'piti' kot stanja 'biti pijan'. Janez Keber meni, da je zaradi velike ješčnosti in sploh velikih potreb po krmi in vodi *krava* zelo »primerna« za take primerjave (1992, 107; 2001, 76). Tako sta tudi »primerna« *živina* in *konj*. Prvotna primerjava v frazemu *pijan kot mavra* je motivirana z ljudskim verovanjem o mavrici, ki pije vodo. S časom pa je nastala nova motivacija, povezana z *mavro* kot kravo posebne barve, tj. črna ali črnomarogasta *krava* (Kržišnik 1994, 94; Keber 2001, 76–77). Stanje velike pijanosti se v obeh jezikih primerja s *svinjo* oz. *prascem*. Pri tem ima ruščina še podobo prašičjega cviljenja: *напиваться/напиться до поросячего визга*. Po mnenju Kebra se svinji pripisuje dosti slabega, zato ni presenetljivo, da je rabljena tudi za poimenovanje pijanosti (1992, 108–109; 2001, 83). Drugi živalski poimenovanji, ki sta prisotni v slovenskih frazemih s pomenom 'zelo piti', sta še *žolna* in *žaba*. *Žaba* je po mnenju Janeza Kebra prišla v poštev zaradi dejstva, da je vodna žival. Avtor dopušča tudi možnost, da zaradi negativne metaforične rabe za označevanje ljudi. *Žolna* se verjetno povezuje s pijanostjo zaradi svojega drugega poimenovanja *pivka* (Keber 2001, 84, 85–86; 2003, 121, 124). Jezika sta za pojem pijanosti izbrala različne živali, kar ni presenetljivo, saj lahko različni narodi isti živali pripisujejo različne lastnosti. V ruščini izstopa pri *žabi* kot določujoča lastnost njena hladnokrvnost (*холодный как лягушка*), pri *kravi* pa težko premikanje zaradi velikosti (*неуклюжая, неповоротливая как корова*). *Živina* se povezuje z nevljudnim, nekulturnim obnašanjem in siromašnim življenjem (*вести себя, поступать как скотина; жить как скот*). Pri *žolni* je znano, da trka po stebelu drevesa. Na podlagi tega je prišlo do frazema *долбит как дятел* 'velikokrat ponavlja eno in isto'. Zanimiva je primerjava z *muho*. Keber razlaga, da muha že od nekdaj velja za nosilko zla in kužnih bolezni. V krščanski simboliki je podoba greha in je četrta med egiptovskimi nadlogami. Zato ni čudno, če se pojavi pri označevanju pijanosti. (1992, 109; 2001, 81). Ruščina ima tri frazeme s sestavino *muha*. V ruskem etimološkem slovarju frazemov najdemo naslednjo razlago: prvotna sestavina frazema *муху раздавить (зашибить, задавить, убить)* je izraz *ubiti muho*, kar je v žargonu pri igri s kartami pomenilo »pokriti manjšo karto z večjo ali z adutom«. »Muha« je bila modna igra s kartami na začetku 19. stoletja, ki so jo posebej igrali vojaki. Po tej igri so se *vračali z muho v glavi* 'malo pijani'. Izraz *с мухой* je pomenil 'z zmago, s srečo'. Drugi frazem v ruščini, ki ima sestavino *muha*: *под мухой* je nastal kasneje pod vplivom frazemov tipa *под хмельком* (Slovar' ruskoj frazeologii, 391–392). V Pleteršnikovem Slovensko-nemškem slovarju pod geslom *muha* najdemo zanimiv podatek, in sicer šesti pomen besede *muha* je *slepa muha* 'neka igra, ki se drugod imenuje slepa miš'.

3.2.3 Frazemi, ki imajo v svojem sestavu druge sestavine, gradijo na naslednjih podobah:

- podoba negibnosti je prisotna v frazemih: *napiti se do mrtvega, biti nadelan do mrtvega, pijan kot bi bil ubit, na smrt pijan, pijan do nezavesti, piti na mrtvo/na žive in mrtve; напиваться//напиться в усмерть, пьян в усмерть, мертвецки пьян, напиваться//напиться, пить до бесчувствия* 'do brezčutja', *до потери сознания* 'do nezavesti', *до потери пульса* 'do izgube pulza';
- podoba spanca oz. spanja (prim. 'stanje telesnega in duševnega počitka s popolnim ali delnim zmanjšanjem zavesti') je prisotna predvsem v ruskih frazemih *пить беспробудно, безпросыпно, без просыпу*;
- podobo veselega stanja in razbrzdanega vedenja najdemo v naslednjih frazemih: *biti v rožicah, biti korajžen, быть навеселе, под куражом, в кураже*;
- na absurdnih dejanjih, ki jih človek ne počenja v »normalnem« stanju, temeljijo naslednji frazemi: *pijan, da samega sebe vika; pijan, da mački pravi botra; pijan, da bi žabo/žabe vikal; pijan, da ne loči meseca od sonca*. V ruščini je frazem *напиваться до положения риз*, kar dobesedno pomeni 'napiti se do slačenja', tj. človek se tako napije, da si sleče oblačila;
- halucinacije, ki jih ima človek po užitju čezmerne količine alkohola, so pomenska osnova naslednjih frazemov: *videti bele miši, напился до чертиков, напился до зеленого змея*;
- na podobi neomejenosti oz. čezmernosti temeljijo naslednji frazemi: *piti skozi rokav ne skozi grlo; piti, kot bi v jamo zlival, natakati se/nalivati se z vinom, utopiti se v vinu, хлебнуть (выпить) лишнее* 'srkniti, popiti nad mero'.

4. Sklep

Analiza je pokazala, da je zelo malo frazemov, ki bi bili identični na vseh treh ravneh: pomenski, motivacijski in oblikovni. Več je takih frazemov, ki se razlikujejo ali na motivacijski ali na oblikovni ravni. Največjo skupino pa sestavljajo frazemi, ki imajo različne skladenjske zgradbe in gradijo na različnih podobah. Izmed sestavin, ki se najpogosteje pojavljajo v frazemih, prevladuje predmetna in živalska leksika, npr. *živina, krava, muha, svinja, prasec, čep, klada* itd. Poleg razlik najdemo v obeh jezikih veliko skupnega. Upoštevač podobe, ki se pojavljajo v frazemih, lahko rečemo, da oba jezika prikazujeta pijanega človeka kot nekoga, ki se ukvarja z nekoristnim delom (npr. primerjava s premikanjem posode za vino), ki ni v »normalnem« fizičnem stanju (primerjava z omahljivimi, ležečimi predmeti), ki ni v »normalnem« psihičnem stanju (absurdna dejanja in halucinacije), ki popije več kot se spodobi (npr. primerjava z živalmi). Pod besedo »normalno« je mišljeno predvsem spodobno vedenje in ravnanje, ki je v skladu z določenimi moralnimi normami in pravili neke skupnosti. Zato imajo frazemi, ki tematizirajo pijančevanje, močno negativno konotacijo. Primerjalna analiza je potrdila v uvodu navedene

trditve, da v frazeologiji različnih jezikov vladajo univerzalni mehanizmi nastajanja frazemov, ki se prikazujejo predvsem na abstraktni ravni in so posledica skupnih življenjskih izkušenj, podobnih procesov mišljenja in videnja sveta.

Literatura

- Apresjan, Jurij, 1995, *Obraz človeka po dannym jazyka: popytka semantičeskogo opisaniya*, *Voprosy jazykoznanija* 1, Moskva, 37–67.
- Čerdanceva, T., 1996, *Idiomatika i kul'tura*, *Voprosy jazykoznanija* 1, Moskva, 58–70.
- Dobrovol'skij, D., Karaulov, 1993, *Idiomatika v tezauruse jazykovoj ličnosti*, *Voprosy jazykoznanija* 2, Moskva.
- Dolenjc, B., 1999, *Iz zakladnice pregovorov »Po pameti ga pijemo, da pamet ne zgubimo«*, *Slamnik* 11, 10.
- Fink-Arsovski, Željka, 2002, *Poredbena frazeologija: pogled izvana i iznutra*, Zagreb, Filozofski fakultet, 48–50.
- Jesenšek, Vida, 2000, *Protistava nemške in slovenske frazeologije – fenomen konvergentnosti*, *Kultura, identiteta in jezik v procesih evropske integracije* 2, 236–247.
- Keber, Janez, 1991, *Biti pijan, imeti opico, imeti mačka, piti kot krava, žaba itd.*, *Mohorjev koledar*, Celje, 107–110.
- Keber, Janez, 1996, 1998, *Živali v prispodobah* 1, 2, Celje.
- Keber, Janez, 1997, *Živali v prispodobah – opica, nevšečna človekova sorodnica*, *Jezikoslovni zapiski* 3, 127–137.
- Keber, Janez, 1998, *Tudi tako se lahko reče: Žlahta je strgana plahta. Dati ga na zob. Imeti pod palcem*, *Družinska pratika*, Celje, 106–112.
- Keber, Janez, 2001, *Živali v izrazih s pomenom 'pijan, pijanost, (o)piti (se)'*, *Traditiones* 30, 2, 73–88.
- Kržišnik, Erika, 1994, *Frazeologija kot izražanje v »podobah«*. *Pouk slovenščine malo drugače*, ur. M. Križaj Ortar, M. Bešter, E. Kržišnik, Trzin, 91–140.
- Kržišnik, Erika, 2001, *Frazemi s strukturo »glagol + osebni zaimek« v slovenskem jeziku*. *Frazeografia słowiańska*, Opole, 239–248.
- Solodub, J., 1982, *K voprosu o sovpadenii frazeologičeskikh oborotov v različnih jazykah*, *Voprosy jazykoznanija* 2, 106–114.
- Šašelj, Ivan, 1933, *Kaj pripovedujejo slovenski pregovori o pijanstvu*, *Domoljub* 47, Ljubljana.

Slovarji

- Bajec, Anton, 1962, *Slovenski pravopis*, Ljubljana, DZS.
- Bezljaj, France, 1976, 1982, 1995, *Etimološki slovar slovenskega jezika*, Ljubljana.
- Birih, A., Mokienko, V., Stepanova, L., 1998, *Slovar' ruskoj frazeologii, Istoriko-etimologičeskij spravočnik*, Sankt Peterburg, Folio-press.
- Birih, A., Mokienko, V., Stepanova, L., 2001, *Slovar' frazeologičeskikh sinonimov ruskogo jazyka*, Moskva, Astrel', AST.

- Jarancev, R., 2001, *Russkaja frazeologija, Slovar'-spravočnik*, Moskva, Russkij jazyk.
- Keber, Janez, 2003, *Frazeološki slovar slovenskega jezika, poskusni zvezek*, Ljubljana, Založba ZRC, ZRC SAZU.
- Pleteršnik, Maks, 1974, *Slovensko-nemški slovar I, II*, Ljubljana.
- Slovenski pravopis*, 2001, Ljubljana, Založba ZRC, ZRC SAZU.
- Slovar slovenskega knjižnega jezika z Odzadnjim slovarjem slovenskega jezika in Besediščem slovenskega jezika z oblikoslovnimi podatki* 1998, Elektronska izdaja na plošči CD-ROM, Ljubljana.
- Snoj, Marko, 1997, *Slovenski etimološki slovar*, Ljubljana, Mladinska knjiga.

Phrasemes Meaning 'to drink' and 'to be drunk' in Slovene and Russian Summary

Comparative analyses of phraseology in different languages have shown that there are similarities in expressing certain topics, i.e. there are universal principles governing the formation of phrasemes. These principles originate in common experiences in life of nations and their similar processes of thinking and perception of the world. Universal principles are typical of Russian and Slovene phraseology as well. This article discusses phrasemes meaning 'to drink' and 'to be drunk'. Similarities between these phrasemes are found especially at an abstract level.

Considering the imagery used in these phrasemes it can be said that both languages describe a drunken person as somebody who is doing something useless (e.g. comparison with moving wine vessels: segati po steklenici, ne braniti se kozarca, prazniti/izpraznjevati kozarce, (pidno) nagibati kozarec, прикладываться//приложиться к бутылке, пропускать по рюмочке, придерживать рюмочки/стаканчика, etc.), as somebody who is not in "normal" physical condition (comparison with unstable, lying objects: pijan kot metla/kot klada/kot batina, пьян как чурбан, пьян как колода, etc.), as somebody who is not in "normal" mental state (absurd actions and hallucinations: pijan, da samega sebe vika; pijan, da mački pravi botra, videti bele miši, napился до чертиков, napился до зеленого змея, etc.), as somebody who drinks more than what is considered to be decent (e.g. comparison with animals: piti, pijan kot (božja) mavra/kot krava, pijan kot svinja/kot prasce; пить как лошадь, напиваться//напиться, пьяный как свинья, etc.). Here "normal" is mainly used to denote decent behaviour as perceived in accordance with certain moral standards and rules of a given society. Therefore there is a strong negative connotation in phrasemes denoting (excessive) drinking. According to the results of author's analysis the most frequent components in phrasemes describing (excessive) drinking are lexemes that denote objects and animals, e.g. čep 'cork', klada 'log', živina 'cattle', krava 'cow', muha 'fly', svinja 'pig', etc.

K izvoru in pomenu krajevnih imen Prvačina in Prebačevo

Silvo Torkar

*IZVLEČEK: V prispevku je na podlagi historičnih zapisov in primerjalnega slovanskega historičnega antroponimičnega gradiva s pomočjo besedotvorne metode predlagana nova razlaga krajevnega imena Prvačina, ki je v neposredni zvezi z antroponimi *Pribač, Pribina, Pribiša, Pribac in s krajevnim imenom Prebačevo.*

The Origin and meaning of the place names Prvačina and Prebačevo

*ABSTRACT: On the basis of historical evidence and the comparative corpus of historical Slavic anthroponymy this article brings a new explanation - based on the word-formation principles - of the origin of the place name Prvačina which is in direct relation to the anthroponyms *Pribač, Pribina, Pribiša, Pribac and to the place name Prebačevo.*

Krajevno ime *Prvačina* in vodno ime *Prvač* (pritok Vipave pri Prvačini) je izvajal F. Bezljaj z določeno previdnostjo iz domnevnega slovanskega antroponima **Prvač*.¹ Stari zapisi krajevnega imena so: 1298 *Prebätsch*, 1319 *Pribacii* in *Preuacio*, 1361 *Priwatsch*, ca. 1370 *Perbatsch*, 1398 *Prebatsch*, 1402 *Prebatsch*, 1566 *Prebacins*. Tudi znameniti poljsko-ruski jezikoslovec Jan Baudouin de Courtenay, ki ga upravičeno štejemo za prvega pomembnega ‚slovenskega‘ dialektologa, je leta 1874 v goriškem časniku *Soča* izrazil mnenje, da je ime *Prvačina* posamostaljeni svojilni pridevnik, izpeljan iz (domnevnega) starega osebnega imena **Prvaka* > *Prvačina* (*vas*).² Seveda je popolnoma zavrnil še danes živo ljudskoetimološko razlago, ki izvaja ime iz predložne zveze *pri Bači*. Kot ledinsko oz. vodno ime se pojavlja *Prvačina* (*Prewaczina*; *Prebaczin*, *Brebaczina*) še v Gornjem Cerovem oz. v Števerjanu v Brdih v goriških urbarjih 1507 in 1523.³ Ime potoka, zapisanega leta 1523 kot *Brebaczina*, Števerjanci danes izgovarjajo *Vrbačna*, medtem ko je italijanska oblika vsaj od franciscejskega katastra dalje *Barbacina*. Po potoku v

¹ France Bezljaj, *Slovenska vodna imena II*, Ljubljana 1961, 125.

² Jan Baudouin de Courtenay, *Jezikoslovna razprava*, *Soča*, 15. 10. 1874, št. 42, Gorica.

³ Vojko Pavlin, *Prepis goriškega urbarja iz leta 1507*; Milko Kos, *Srednjeveški urbarji za Slovenijo, Urbarji Slovenskega Primorja, Drugi del*, Ljubljana 1954, 167–168.

njegovem zgornjem delu teče mejna črta med Slovenijo in Italijo.⁴ Ponuja pa se primerjava tudi s krajevnim imenom *Prebačevo* pri Kranju s starimi zapisi: 1343 *Pribetsch*, 1381 *Prewacz*, 1436 *Prywecz*, 1458 *Prebatsch*.⁵ Videti je, da moramo izhajati iz nekdanjega antroponima **Pribač*, ohranjenega v vodnem imenu *Prvač* (v Prvačini), ki je gotovo sekundarno poimenovanje iz krajevnega imena.⁶ Vsi srednjeveški zapisi kažejo, da krajevno ime še ostaja enako antroponimu **Pribač*, ki je šele v 16. stol. v primorskem primeru prejel zbirno obrazilo *-ina*, podobno kot *Stična* (**Žitko* > **Žitiči* > **Žitičina* 'kraj, kjer živijo *Žitiči*, tj. *Žitkov rod*'), Valvasor je pisal še *Sitizena*⁷ in *Skaručna* (**Skoruta* > **Skorutiči* > **Skorutičina* 'kraj, kjer živijo *Skorutiči*, tj. *Skorutov rod*'),⁸ medtem ko je v gorenjskem primeru dobil moško svojilno obrazilo *-ev* (alomorf obrazila *-ov*) in morfem *-o* za oznako odnosnice v srednjem spolu (*selo, polje*). Ime *Prvačina* bi se glede na navedeno rekonstrukcijo moralo glasiti *Pribačina*. V imenih *Prvačina* in *Prebačevo* namreč ne tiči morfem *prv-*, temveč *Prib-*, okrajšani prvi del zloženega osebnega imena **Pribyslav* (iz psl. **pribyti* 'povečati' in *slava*) ali **Pribygoj*,⁹ iz katerih so s pomočjo obrazil *-ač, -iša* idr. nastale imenske izpeljanke *Pribač, Pribiša* itd. Slednjega najdemo v Braniku okrog 1200 kot *Pribisse* in v Trstu v 14. stoletju kot *Pribissa* oz. *Pribixa*.¹⁰ Z obrazilom *-iša* so bila iz zloženih imen tvorjena tudi staroslovenska imena *Gostiša, Platiša, Staniša*, ki so se nam ohranila v priimkih. Obrazilo *-ač* srečamo tudi v staroslovenskem osebnem imenu *Dobrač*, po katerem je dobila ime

⁴ Vlado Klemše, *Krajevna, ledinska in vodna imena v Števerjanu*, Gorica 1993, 84. Oblika *Vrbačna* je pač nastala po disimilaciji *p-b* > *v-b* z ljudskoetimološko naslonitvijo na *vrbo*.

⁵ Milko Kos, *Gradivo za historično topografijo Slovenije* (za Kranjsko do leta 1500), II, Ljubljana 1975, 474.

⁶ Če je v tem primeru *Pribač* najprej krajevno ime, pa je v števerjanskem primeru (sodeč po urbarskih zapisih) verjetno treba izhajati iz ledinskega imena (travnika) *Prebačina*, ki je prvotno morda pomenilo del naselja Števerjan, po njem pa je prejel ime tudi potok.

⁷ Fran Ramovš, *Historična gramatika slovenskega jezika II, Konzonantizem*, Ljubljana 1924, 266.

⁸ Fran Ramovš, *Iz slovenske toponomastike*, *Zgodovinski časopis* 6/7, 1952/53, 156, ponatis v: *Zbrano delo, Druga knjiga*, Ljubljana 1997, 739. Antroponim *Skoruta* je izpričan tudi v staroukrajinskih in staropoljskih spomenikih XV. in XVI. stol. (I. V. Jefimenko, *Ukrajins'ki prizvyščevi nazvy XVI st.*, Kyjiv 2003, 109), oba pa sta hipokoristika iz zloženih imen *Žitigoj* oz. *Skorovoj* ali *Skorogost*. Na enak način so iz predkrščanskih osebnih imen tvorjena tudi krajevna imena *Radovna, Stanošina, Svetina, Boletina*, morda tudi *Slavina*. F. Bezljaj v *Etimološkem slovarju, Tretja knjiga*, Ljubljana 1995, 241, sicer pri *Skaručni* misli na **suha- + *ručь* 'potok', kar da je rezultat gorenjskega glasoslovnega razvoja, podobno kot *Skadov* iz **Suhadol*, vendar proti taki razlagi odločno govorijo historični zapisi *Skorutsch* in *Schkorucina* 1444, *Schkorutschina* 1499 idr., ki jih Bezljaj iz nerazumljivih razlogov ne upošteva, čeprav jih navaja tudi sam po: M. Kos, *Gradivo za historično topografijo Slovenije* (za Kranjsko do leta 1500) II, Ljubljana 1975, 552.

⁹ Obe zloženi imeni sta izpričani na slovenskem etničnem ozemlju med 9. in 13. stoletjem, obravnava ju tudi Otto Kronsteiner, *Die alpenlawischen Personennamen*, Wien 1975, 57.

¹⁰ Milko Kos, *Srednjeveški* (kot v op. 3b), 110; Pavle Merku, *Predkrščanska slovenska osebna imena v Trstu (1307–1406)*, *Zbornik Brižinski spomeniki*, Ljubljana 1996, 453.

znamenita gora na Koroškem, tako pa se v srednjeveških virih imenuje tudi žirovska vas *Dobračeva*.¹¹ V starosrbskem besedilu Dečanske hrisovulje (1330) je izpričano celo osebno ime *Pribač*.¹² Obrazilo -ač se je pozneje pritikalo tudi na svetniška osebna imena in je ohranjeno v priimkih *Petrač*, *Mihelač*, *Lukač* idr. Med staročeškimi imeni J. Svoboda omenja tudi ime *Přibak*.¹³ Na srednjeveškem Poljskem izpričana imena *Przybygniew* (iz psl. **pribyti* in **gněvъ* 'gnev'), *Przybysław* ipd. poznajo v istem času tudi številne izpeljanke: *Przyb*, *Przyba* (1176), *Przybak* (= *Przybek*, 1394), *Przyban* (1494), *Przybasz+(ek)*, *Przybasz+(ko)*, *Przybek* (= *Przybysław*, 1250), *Przybyna* (!).¹⁴ Nemški srednjeveški viri poznajo ime *Priba*, npr. 1175 *Pribe*, 1176 *Priba castellanus* itd.¹⁵ **Priba* se razlaga kot kratka oblika k *Pribygniew*, *Pribyslav*, prim. poljsko *Przyba*, češko *Přiba*, *Přib*. V piranski notarski knjigi najdemo v letih 1289–1291 zapisani imeni *Prebinus*, *Pribinus*.¹⁶ V luči teh zapisov je precej verjetno, da je ime spodnjepanonskega kneza *Pribine* (očeta kneza Koclja) vendarle nastalo iz zloženega imena na *Prib-* in ne iz vzdevka **prijěbina*, kot je domneval O. Trubačov, ki se je naslanjal na zgodovinski podatek, da je bil *Pribina* – *filius ex alia coniuge*, in pa na leksem *prijebiš*, ki ga navaja Pleteršnik kot nesklonljivi pridevnik v pomenu 'nezakonski (otrok)'.¹⁷ Tudi koprski priimek *Pribac* (Šmarje, Padna) je treba najverjetneje povezovati z navedeno imensko podstavo (< *Pribec*).

Literatura

- France Bezljaj, 1956–1961, *Slovenska vodna imena* I–II, Ljubljana.
 France Bezljaj, 1995, *Etimološki slovar slovenskega jezika*, Tretja knjiga (P–S), dopolnila in uredila Metka Furlan in Marko Snoj, Ljubljana.
 Milica Grković, 1983, *Imena u Dečanskim hrisovuljama*, Novi Sad.
 Vlado Klemše, 1993, *Krajevna, ledinska in vodna imena v Števerjanu*, Gorica.
 Milko Kos, 1954, *Srednjeveški urbarji za Slovenijo, Urbarji Slovenskega Primorja*, Drugi del, Ljubljana.

¹¹ Milko Kos, Gradivo (kot v op. 5), I, 100.

¹² Tomo Maretić, O narodnim imenima i prezimenima u Hrvata i Srba, Rad JAZU, knjiga 82, Zagreb 1886, 86; Milica Grković, Imena u Dečanskim hrisovuljama, Novi Sad 1983, 63.

¹³ Jan Svoboda, Staročeská osobní jména a naše příjmení, Praha 1964, 133.

¹⁴ Słownik etymologiczno-motywacyjny staropolskich nazw osobowych, Część 1, Odapelatywne nazwy osobowe, Kraków 2000, 241.

¹⁵ Gerhard Schlimpert, Slawische Personennamen in mittelalterlichen Quellen zur deutschen Geschichte, Berlin 1978, 106.

¹⁶ Darja Mihelič, Piranska notarska knjiga (1289–1292), Tretji zvezek, Ljubljana 2002, 43, 57, 81, 108.

¹⁷ Oleg Trubačov, Ètnogenez i kul'tura drevnejših slavjan, *Lingvističeskie issledovanija*, Moskva 2002, 42; Maks Pleteršnik, Slovensko-nemški slovar, Drugi del, Ljubljana 1895, 308.

- Milko Kos, 1975, *Gradivo za historično topografijo Slovenije (za Kranjsko do leta 1500)* I–II, Ljubljana.
- Tomo Maretić, 1886, O narodnim imenima i prezimenima u Hrvata i Srba, *Rad JAZU*, knjiga 82, Zagreb.
- Pavle Merku, 1996, Predkrščanska slovenska osebna imena v Trstu (1307–1406), *Zbornik Brižinski spomeniki*, Ljubljana.
- Darja Mihelič, 2002, *Piranska notarska knjiga (1289–1292)*, Tretji zvezek, Ljubljana.
- Maks Pleteršnik, 1894–1895, *Slovensko-nemški slovar I–II*, Ljubljana.
- Fran Ramovš, 1924, *Historična gramatika slovenskega jezika II, Konzonantizem*, Ljubljana.
- Fran Ramovš, 1952/53, Iz slovenske toponomastike, *Zgodovinski časopis* 6/7, ponatis 1997, *Zbrano delo*, Druga knjiga, Ljubljana.
- Gerhard Schlimpert, 1978, *Slawische Personennamen in mittelalterlichen Quellen zur deutschen Geschichte*, Berlin.
- Jan Svoboda, 1964, *Staročeská osobní jména a naše příjmení*, Praha.
- Słownik etymologiczno-motywacyjny staropolskich nazw osobowych*, 2000, Część 1, *Odapelatywne nazwy osobowe*, Kraków.
- Oleg Trubačev, 2002, Ètnogenez i kul'tura drevnejših slavjan, *Lingvističeskie issledovanija*, Moskva.

Nelinearna struktura zloga

Drago Unuk

IZVLEČEK: Zlog kot fonološki pojav predstavlja osnovno fonološko enoto z lastno strukturo, v katero se povezujejo fonemi. Prispevek predstavlja nelinearno strukturo zloga v obliki skeletne sheme strukture – členitev na onsets, nukleus in kodo, tj. členjenje na sestavine brez rime. Princip sonorosti v zlogu določa, da je lahko med posameznim členom zloga in sonornim središčem samo člen, ki ima višjo stopnjo sonorosti kot zunanji člen.

ABSTRACT: The syllable as a phonological phenomenon represents the basic phonological unit with its own phoneme-combining structure. The article presents the nonlinear syllable structure in the form of a skeleton – its constituents being the onset, the nucleus and the coda, i.e. the constituents without the rhyme. The principle of sonority in the syllable determines the position of syllable components: between an individual syllable component and the syllable's sonorant core only a component having a higher degree of sonority than the outer component can occur.

1 Zlog kot jezikoslovni problem

Zlog je eden od osrednjih pojavov (glasovnega) jezikovnega sestava: osnovna sintagmatično-paradigmatična fonotaktilna in fono-ritmična enota. Sestavljajo ga med seboj povezane glasovne prvine, te tvorijo fonološki podsistem, obenem pa prehajajo tudi na področje morfemske zgradbe in zgradbe besed. Zlog je nosilec suprasegmentalnih pojavov (prozodemov), tako se kot zvočno-ritmična enota povezuje še s skladenjsko in slogovno ravnino jezika. Gre za povezanost funkcije in semantike strukture: posamezno in splošno na nivoju segmentov in supra-segmentov; zlog nekako spaja fon, fonem in morfofonem z višjimi foničnimi enotami in pomenskimi prvinami (o tem t. i. sintetična fonološka teorija, Sabol 1989, 1994). Zlog pokriva vse segmente komunikacijskega dejanja, to je artikulacijsko, akustično in percipitivno. Fonetična in fonološka stopnja abstrakcije med zlogotvornimi in nezlogotvornimi prvinami v smislu poudarjenih lastnosti samoglasniškosti oz. soglasniškosti izpostavlja nasprotje kontrastivnosti med primerjanimi elementi, in to na osnovi fonoloških prvin, ki sicer tvorijo nasprotja (opozicije) le-teh. Prav to

je temeljno nasprotje: sonantičnost – nesonantičnost. V komunikacijskem razmerju je najbolj splošen kontrast soglasnik + samoglasnik oz. lastnost [-sonant] – [+sonant]. Tu je kontrastov največ.

Pomembnost umeščeniosti zloga v jezikovni sestav se kaže v tem, da bi bilo potrebno v procesu razmejevanja fonemskega inventarja najprej le-tega razdeliti po nasprotju tipa zlogotvornost – nezlogotvornost ($S_n - S_n^0$, tj. sonantičnost – nesonantičnost), upošteva je artikulacijske, akustične, preceptivne in fonološke značilnosti fonemov. Na osnovi teh je fonem ali sposoben biti nosilec vseh suprasegmentov danega jezika ali tega ni sposoben. Če je, potem lahko funkcioniira kot sonant (v smislu sonornosti in s tem zlogotvornosti); če ni, funkcioniira kot nesonant (v smislu sonornosti in s tem zlogotvornosti). Pravila razlikovanja fonemov in fonemskih variant je potem možno uporabiti kot drugotne korake v omenjenem procesu: v razmejevanju vokalov proti vokalom in soglasnikom proti soglasnikom (povzeto po Sabol 1989, str. 44–46). Fonotaktika kot del fonologije ima svoj predmet v analizi fonoloških sistemov z vidika sintagmatskih lastnosti in odnosov. V danem jeziku ugotavlja, katere so tiste lastnosti, ki so v njem glede na distribucijo fonoloških segmentov dopustne, in katere lastnosti imajo distribucijske omejitve. Enota fonotaktičnega opisa je zlog; tako je v fonološki strukturi zloga zajet popolni fonotaktični opis obravnavanega jezika. Fonotaktična pravila (dopustnostne in nedopustne možnosti razvrstitve fonoloških segmentov)¹ so specifičnost vsakega jezika posebej. Zlog kot fonološki pojav predstavlja osnovno fonološko enoto z lastno strukturo, v katero se povezujejo fonemi. S preučevanjem strukturnih značilnosti zloga se preučuje celotna fonološka struktura distribucije fonemov kakega jezika. Pri tem je potrebno opozoriti, da so fonotaktična pravila distribucije posameznih fonemov lahko drugačna v knjižnem in neknjižnem jeziku, zlasti v narečjih, ki obstajajo kot sklenjeni jezikovni sestavi.

2 Struktura zloga

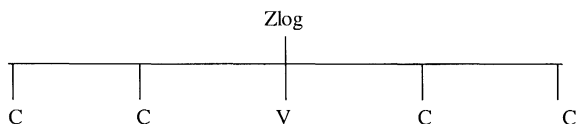
S strukturo zloga so se ukvarjali številni jezikoslovci (gl. Unuk 2003, str. 173–180). Izoblikovalo se je več raznovrstnih predstavitev v obliki t. i. modelov strukture. Tu so predstavljene tri osrednje.

Ravninska členitev (ravninski model; povrQinska, ravna, linearna, enodimenzionalna struktura)

Sestavine zloga so podane nehierarhično, samo v linearni odnosnosti, kot nizi segmentov (ne kot konstituentska struktura). Tako je zlog v predstavitvi nizanje glasov v večje enote, torej niz posameznih glasov (segmentov). V okviru zloga – fonološke enote se uresničujejo inherentne distinktivne lastnosti, nekatere izmed njih tudi na nivoju zloga. Prav zlog je enota, ki predstavlja omejitev oz. omejevanje fonemskih kombinacij v nizanju le-teh (gl. Unuk, 48–100). V avtosegmentalni fonologiji so C-ji predstavljeni kot nezložne sestavine, V-ji kot zložna vsebina t. i. skeletne strukture (gl. Anderson, 1969; Kahn, 1976; Clements/Keyser, 1983; Goldsmith, 1990).

¹ Gre za kompatibilnost (združljivost) fonemov. Odvisna je od inherentnih distinktivnih lastnosti, ki ali omogočajo ali onemogočajo ali samo izjemoma dopuščajo povezovanje in združevanje fonemov, kar se izraža zlasti pri tistih z lastnostjo C (tj. z lastnostjo konzonzantskost).

Grafična predstavitev površinske strukture zloga:

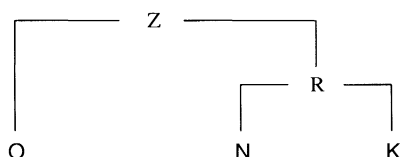
Nelinearna, poimenovana tudi večdimenzionalna, fonologija (pojavi se nekako konec šestdesetih let prejšnjega stoletja), tj. avtosegmentalna, metrična in ciklična fonologija, najde razlago zgradbe zloga v dveh modelih (Goldsmith, 1990; Hall, 1992).

Binarna členitev (hierarhični model; segmentalna, skeletna struktura)

Zlog je predstavljen kot hierarhično zgrajena enota in pomeni multisegmentalno celoto s konstituentno strukturo, v kateri vladajo hierarhični odnosi med členi zloga. Kot fonološka enota je zlog ponazorjen z obliko drevesnika: sestavine so segmenti (tj. fonemi), ki so v konstituentni strukturi povezani hierarhično tako, da so medsebojni soodvisni odnosi vzpostavljeni posredno – skozi odnose v sami strukturi zloga.

Hierarhična členitev sestavnikov zloga izhaja iz osrednjih raziskav, ki so jih opravili vidnejši jezikoslovci: Chao (1941), Pike/Pike (1947), Kuryłowicz (1948), Fudge (1969), Halle/Vergnaud (1978), Selkirk (1982); gl. tudi: Goldsmith, 1990; Mihaljević, 1991; Eisenberg, 1992; Hall, 1992; Blevins, 1996.

Grafična predstavitev skeletne strukture zloga predstavlja hierarhičnost členov:

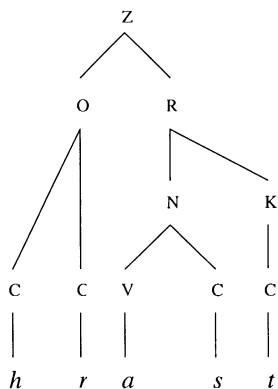
Z = zlog, O = onset, R = rima, N = nukleus, K = koda.

Razlaga grafične ponazoritve in pojmov:

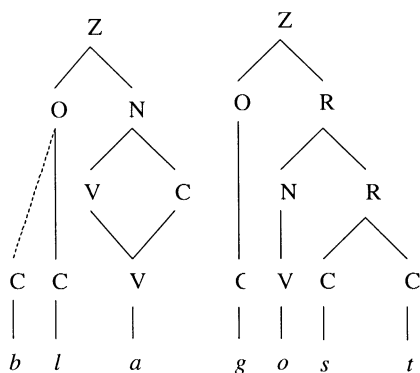
Zlog največkrat sestoji iz dveh sestavnikov. Prvi z leve je t. i. onset (angl. onset) ali začetek zloga in je neobvezni člen. Sledi mu t. i. rima (angl. rhyme), ki je v zlogu obvezni člen strukture. Rima sestavljata t. i. nukleus (angl.: nucleus) ali jedro (središče) in t. i. koda (angl.: coda) ali končni del zloga.² Nekateri jezikoslovci v predstavitvah uporabljajo še en fakultativni člen, ki ga poimenujem dodatek – angl. appendix (gl. Halle, 1992).

² Domača terminologija tu nima ekvivalentov, zato uporabljam termine: nukleus, onset in koda. Podobno ravnam tudi glede drugih terminov. Taka terminologija je aktualna v vseh vidnejših publikacijah obravnavanega predmeta raziskovanja.

Drevesnik, ki podaja hierarhičnost med sestavniki zloga:

Drevesnik hierarhičnih odnosov sestavnikov zloga v večzložni besedi:

Metrična členitev (hierarhični model; struktura kot metrični konstrukt)

V okviru generativne fonologije fonologi usmerijo raziskave tudi na t. i. metrično podobo zloga: zlogi so uvrščeni v metrične hierarhične strukture, s čimer se podajajo naglasne in intonacijske značilnosti kakega jezika. Zlog je obravnavan kot pojav prozodijske strukture; predstavlja se v obliki metričnega drevesnika in metričnih mrež. Podrobno pojavnost predstavlja avtosegmentalna fonologija (z začetki v sedemdesetih letih prejšnjega stoletja: Liberman-Prince, 1977; Hyman, 1985; Mc Carthy-Prince, 1986; Hayes, 1989).³

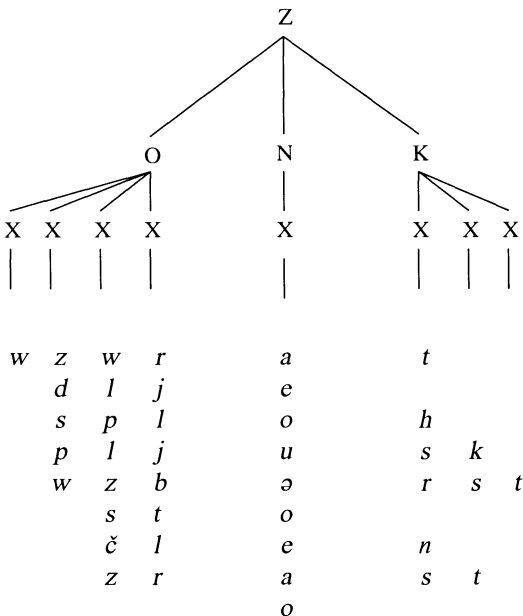
³ Ker obravnavam samo inherentne lastnosti zloga, te obravnave ne podajam. Podrobno o tem tipu zlogovne strukture v Noske, 1992.

2.1 Notranja struktura zloga

V predstavitvi nelinearne strukture zloga izhajam iz skeletne sheme strukture, kakršno uporablja T. A. Hall (Hall, 1992). Uporabljam členitev na onset, nukleus in kodo, tj. členjenje na sestavine brez rime (Argumente za opustitev rime gl. Hall, 1992, str. 8). Po tej shemi je vsak segment enkrat ali večkrat zvezan na t. i. x pozicijo v skeletni strukturi. Segmenti, ki niso zlogovno zaznamovani (kratki samoglasniki, drsni samoglasniki in soglasniki), so zvezani na en x, dolgi samoglasniki oz. zlogotvorni samoglasniki pa na dva x. Glede na argumente Trubetzkoya (Trubetzkoy 1939), da dolžina ni distinktivna lastnost, pač pa je prozodična, je mogoče tako ene kot druge segmente zvezati na en x (Prim. Hall, 1992, str. 18).

Kakor ponazarja grafični prikaz, je tako v onsetu kot v kodi lahko različno število sestavnih členov (segmentov), tj. od 0 do omejitve, ki je odvisna od zakonitosti v onsetu in zakonitosti v kodi. Na ta način so lahko uresničene v zlogu različne kombinacije med sestavniki zloga:

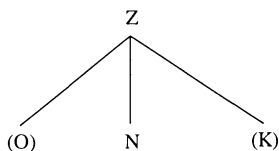
- N: [a], [a.po.strof], [o.bo.ā], [o.tok], [u.ho];
 - O + N: [bo], [čre.pin.jā], [da.ti], [ga.lo.pi.ra.ti], [ho.te.ti], [ja.ma];
 - N + K: [ap.njen.je], [bis.tro.ok], [en], [ep.ski], [es];
 - O + N + K: – na začetku besede: [bod.lja.ti], [cap.lja.ti], [druš.tvo], [jag.nje.či.na], [keg.lja.ti];
 - sredi besede: [bren.kljan.je], [če.bljan.je], [drob.nja.kar.ski], [hoh.njan.je], [med.vre.ten.čən];
 - na koncu besede: [beb.lja.vəc], [cep.ljen.čək], [čut.lji.vost], [iz.wleč.ljiu], [past].
- Nekaj tovrstnih kombinacij segmentov v zlogu ponazarja drevesnik:

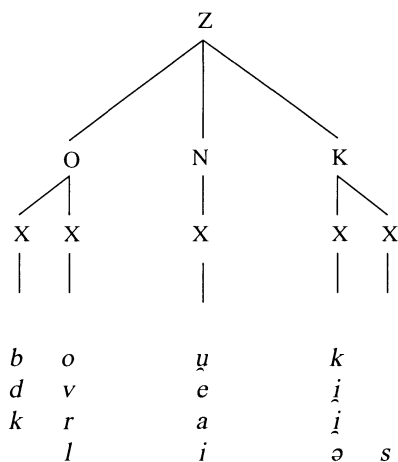
<i>o</i>		<i>h</i>		
<i>o</i>		<i>s</i>	<i>t</i>	
<i>n</i>	<i>o</i>			
<i>č</i>	<i>a</i>	<i>s</i>		
<i>g</i>	<i>a</i>	<i>m</i>	<i>s</i>	
<i>b</i>	<i>o</i>	<i>r</i>	<i>š</i>	<i>č</i>

2.1.1 Nukleus

Edina obvezna sestavina v zgradbi zloga je nukleus:

V nukleusu so lahko katere koli sestavine, ki imajo lastnost [- cons], torej kateri koli samoglasnik in/ali tudi zvočnik. Ponazoritve samoglasniškega jedra so v gornjem drevesniku. Posebnost je nukleus s soglasnikom, tj. z zvočnikom. Gre za t. i. soglasniško (konzonantsko) jedro, v katerem je zlogotvorni element zvočnik kot nosilec zlogotvornosti. V neknižnem jeziku lahko v jedru nastopajo tudi dvoglasniki; gre za t. i. dvoglasniško (diftonško) jedro, v tem primeru je prvi del dvoglasnika sestavina nukleusa, drugi pa pripada kodi. Oba dela sta zvezana z ločenimi *x* pozicijami v drevesniku, vendar ju lahko zvežemo na en sam *x* člen, saj gre v predstavitvi za prikazovanje avtosegmentalnih značilnosti; naglasnost je prozodijska lastnost, torej nedistinktivna (jezikovni sistemi z nekompleksnim nukleusom nize VV členijo na sosednja zloga; prim. Blevins 1996, str. 218). Dvoglasnik je lahko zvezan s katerim koli soglasnikom kot začetkom kode.

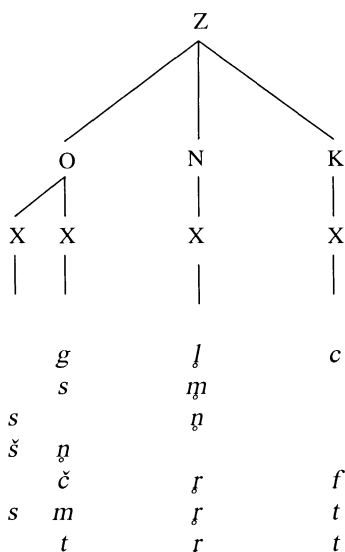

<i>m</i>	<i>i</i>	<i>i</i>	
<i>t</i>	<i>o</i>	<i>u</i>	
<i>v</i>	<i>i</i>	<i>e</i>	<i>n</i>

Primeri narečnega besedišča: *bok, dve, kraj, les* ('gozd'), *mi, tu, ven* (gl. Zorko, 1994, str. 325–335).

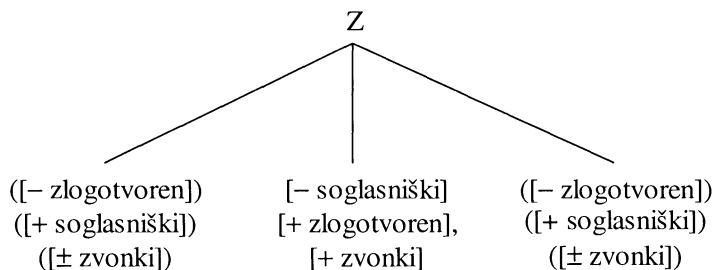
Ponazoritev s hierarhično odnosnostjo kaže enaka razmerja kot v osnovnem tipu, kjer je nosilec zloga samoglasnik oz. kjer le-ta tvori t. i. samoglasniško jedro.

Tako je tudi v zlogu, ki ima zvočniško jedro:

Narečne besede: 'ce:iglc, sm, sp, 'kã:kšŋ, čr:f, s'mr:t, 'tr:t, tj. *opeka, sem, sem, kakšen, črv, smrt, trd* (Zorko, 1994, prav tam; Zorko, 1998, str. 15, 29).

Odnose v zlogu je mogoče podati tudi z opisom segmentov, ki nastopajo v zlogu: [± zlogotvoren], [± soglasniški], [± zvonki]:

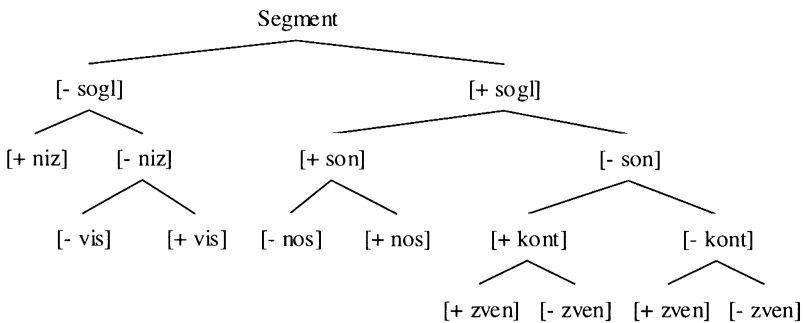
Prav vprašanje zlogotvornih zvočnikov je razložljivo na nivoju zloga oz. na nivoju hierarhičnih odnosov znotraj zlogovne zgradbe. Ker se zlogotvorni zvočniki ne razlikujejo od fonemskih variant teh istih, torej na nivoju inherentnih lastnosti (to je na segmentalni ravnini), se njihovo razlikovanje uresničuje na ravnini zloga, in sicer v hierarhični zgradbi, kjer zlogotvorni zavzemajo položaj jedra, nezlogotvorni pa so lahko ali v onsetu ali v kodi. Na nivoju ravninske zgradbe zloga to vprašanje ni razrešljivo.

2.2 Princip sonornosti

Gre za princip razvrščanja prvin po sonornosti, angl. sonority sequencing generalization ali sonority sequencing principle (gl. Hall, 1992, 63–65; Blevins, 1996, 210–212). Ta določa, da se posamezni segmenti v zlogu razvrščajo glede na stopnjo svoje sonornosti: segmenti z večjo sonornostjo stojijo bližje sonornemu središču, drugi, ki imajo nižjo stopnjo sonornosti, se razporejajo na robovih zloga. Princip določa, da je lahko med posameznim členom zloga in sonornim središčem samo člen, ki ima višjo stopnjo sonornosti kot zunanji člen (v Unuk, 2003, 76–85, je v predstavitvi linearne strukture zloga podana – zaradi omejenega in tipološko določenega gradiva – približna lestvica sonornosti soglasniških fonemov, in to na osnovi ugotovljene distribucije teh v soglasniških nizih; o problematičnosti določanja sonornosti fonemov gl. seznam literature; prav tam, 173–180).

Shema predstavlja matrično členitev odnosov med členi, pri čemer je leva polovica bolj sonorna od desne. Princip je občeveljaven za vse jezike in foneme; npr. ne obstajajo jeziki, kjer so nenizki samoglasniki bolj sonorni od nizkih itd. (povzeto po Blevins, 1996, prav tam, 210–212, 220).

Princip sonornosti v zlogu predstavlja drevesnik:

Razlaga:

[- sogl] – tak, ki ni soglasnik (torej samoglasnik ali zlogotvorni zvočnik), [+ sogl] – soglasnik, [+ niz] – nizki samoglasnik, [- niz] – nenizki samoglasnik, [+ son] – sonorni soglasnik, [- son] – nesonorni soglasnik, [- vis] – nevisoki samoglasnik, [+ vis] – visoki samoglasnik, [- nos] – nenosni soglasnik, [+ nos] – nosni soglasnik,

[+ kont] – kontinuirani soglasnik, [- kont] – nekontinuirani soglasnik, [+ zven] – zveneči soglasnik, [- zven] – nezveneči soglasnik.

Tako princip sonornosti postavlja dodatna fonotaktična pravila, ki delujejo kot omejitve v kombinatoriki fonemov:

– kadar stojijo v zlogu drug poleg drugega zvonki in nezvonki soglasniki, mora biti sonornejši soglasnik bližje jedru;

– kadar se pojavljata v zlogu drug poleg drugega nezvonka soglasnika, mora biti eden od njiju prednjejezični soglasnik (koronalni): ali zobnik ali nebnik: /t/, /d/, /n/, /r/, /l/, /s/, /z/, /c/; /j/, /š/, /ž/, /č/, /dž/ («P/rednjejezičen»; »prednjeneben« – Toporišič, 1992, str. 207);

– drug poleg drugega se v nizu soglasnikov ne moreta pojavljati ustničnika (Izjema so dvoustnične variante /v/); pravilo velja samo za onset;

– eden izmed dveh sosednjih sonornih soglasnikov v nizu mora biti prednjejezični soglasnik;

– ustnični soglasnik se nahaja v nizu vedno pred prednjejezičnim soglasnikom.

S temi pravili so razložljive (ne)uresničene medsebojne kombinacije samoglasniških, soglasniških in samoglasniških fonemov s soglasniškimi fonemi (gl. Unuk 2003, 48–87).

2.3 Razporejanje soglasniških fonemov po principu sonornosti v onsetu in kodi

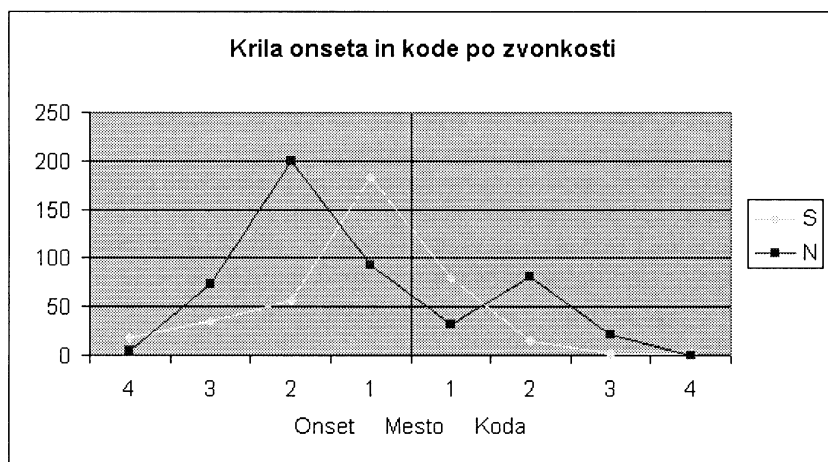
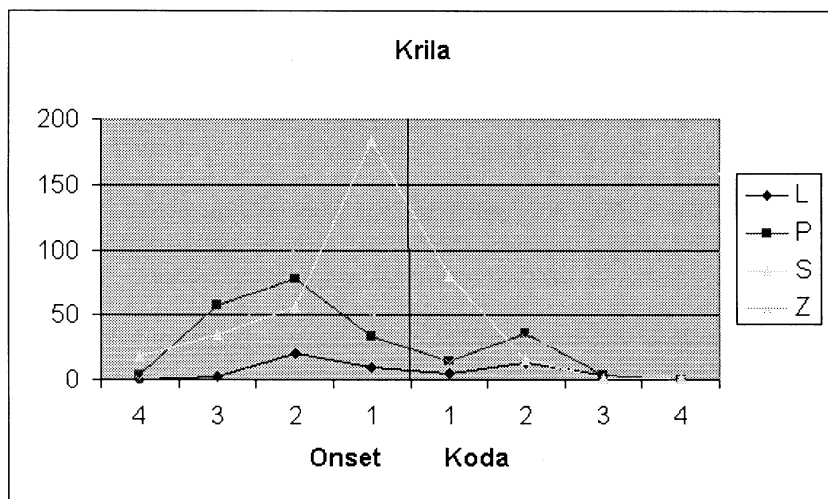
Glede na razporejanje soglasniških fonemov po vrstah, ki jim posamezni fonemi pripadajo glede na kriterij tvorbe (tj. zvočniki, zlitniki, priporniki in zaporniki) levo in desno od samoglasniškega jedra (nukleusa), torej v onsetu in v kodi, je podan prikaz po tvorbi za razporejanje soglasnikov po posameznih mestih levo in desno od nukleusa – gledano premočrtno (prim. Unuk 2003, 111–113). Kaže se posplošena zakonitost razvrščanja vseh zvočnikov, zlitnikov, pripornikov in zapornikov skupaj po mestih glede na onset in kodo, kar je predstavljeno skupaj. Na enak način je ugotovljeno razporejanje vseh zvonkih in vseh nezvonkih elementov (torej vseh zvočnikov in vseh nezvočnikov) levo in desno od samoglasnika. V središču je sonorno jedro, levo in desno od njega pa stopnja sonornosti pada z oddaljenostjo od maksimuma.

Grafična predstavitev je predstavitev razvrščanja soglasniških prvin po tvorbi in po zvonkosti glede na onset, nukleus in kodo na nivoju zloga.

	4	3	2	1	1	2	3	4
L	0	2	20	9	5	13	3	0
P	4	57	78	33	14	36	4	0
S	18	35	56	183	80	16	1	1
Z	0	14	102	51	13	32	14	0

Razmerja po zvonkosti so prikazana v diagramu za onset in kodo primerjalno:

	4	3	2	1	1	2	3	4
	4	3	2	1	1	2	3	4
S	18	35	56	183	80	16	1	1
N	4	73	200	93	32	81	21	0

2.4 Onset

Onset je lahko eno-, dvo-, tri- ali štiričlenski. Obligatoričnost oneta pomeni, da v jeziku ne morejo obstajati začetni zlogi z golo strukturo V (prim. Blevins, 1996, 218). Slovenščina ima potemtakem neoblikatoričen onset: [o.ko], [u.ho], [u.ra]. V nekknjižnem jeziku predstavlja epenteza težnjo po strukturi CV: ['vü:ixa], ['vü:iste], ['vü:ra] (primeri so povzeti po Zorko, 1998, 20; druge pojave epenteze na nivoju zloga podaja Zorko, 1998, 141).

V onsetu veljajo fonotaktična pravila o razvrščanju fonemov v nizih.

– Fonotaktično pravilo kombinatorike fonemov oz. njihove kompatibilnosti določa, da v onsetu ne moreta biti drug ob drugem ustničnika, temveč mora biti eden izmed

členov [+ koronalen], tj. prednjejezični (/t/, /d/, /n/, /r/, /l/, /s/, /z/, /c/) oz. prednjenebni (/j/, /l/, /n/, /š/, /ž/, /č/, /dž/); pravilo ne velja za stranske alofone fonema /v/.

– Pravilo fonotaktične razvrstitve določa, da mora biti eden izmed dveh sosednjih fonemov, izmed katerih je eden z lastnostjo [+ sonoren] in obenem z lastnostjo [+ koronalen], v nizu bliže sonornemu jedru. S fonotaktičnim redom so razložljivi neuresničeni nizi ustničnikov v onsetu (npr. /bm*/, /mb*/, /pm*/, /mp*/ itd.) in neuresničenih nizov zvočnikov (/lv*/, /mv*/, /nv*/, /rv*/ itn.), obenem pa so jasne kombinacije zvočnikov tipa: /ml/, /mn/, /mr/ (ti pravili sta občeveljavni – za večino jezikov. Prim. Halle, 1992, prav tam).

– V nizu ne moreta biti enaka člena, ker fonotaktična razvrstitev ne dopušča istozložnih ponovitev fonemov.

– V onsetu deluje na nivoju niza kompatibilnost členov z enako lastnostjo členov [+ zvoneč] oz. [- zvoneč].

Poleg podanih pravil v onsetu delujejo še vse druge distribucijske omejitve, izražene kot fonotaktična pravila in se nanašajo na razvrstitev soglasniških fonemov v nizih fonemov. Izražajo omejitve v prostem povezovanju le-teh v zlogu in v besedi. Omejitve izhajajo iz inherentnih distinktivnih lastnosti fonemov in iz zgradbenih značilnosti zloga. Pravila so naslednja (Posebej ne obravnavam pojavov, ki so rezultat morfonološkega povezovanja na nivoju različnih zaporednih zlogov, ker so pravila ugotovljiva v oblikoslovju in v besedotvorju.):

– enaka soglasnika ne moreta nastopati ne na začetku ne na koncu niza v besedi;

– v nizu se enaka soglasnika izgovarjata kot en soglasnik (Varianta z izgovorom dveh enakih je mogoče razumeti samo kot hiperkorekturo, torej kot stransko možnost, ali kot zelo strogo ortoepsko določilo. Gl. Slovenski pravopis, 2001, str. 79–80, in Toporišič, 1992, 25–26. Gre za primere morfološke in zlogovne meje, kjer so taki primeri dopustni, in se izgovarjajo, kot je podano.) in vedno pripadata različnima morfemoma in zlogoma (gl. Srebot-Rejec, 1975.);

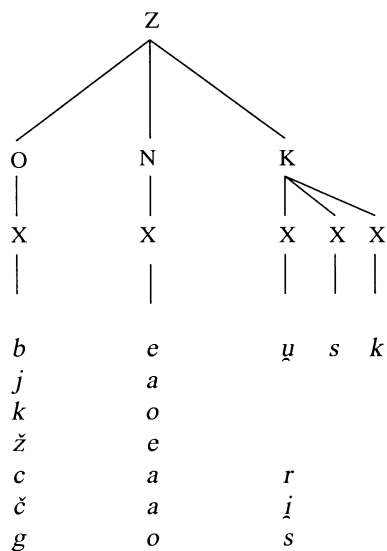
– pred zvonečim soglasnikom je v nizu lahko samo zvoneči soglasnik;

– pred nezvonečim soglasnikom je v nizu lahko samo zvočnik ali nezvoneči soglasnik oz. nezvočnik;

– sičniki in šumevci, ki imajo nasprotno binarno lastnost kompaktnost, medsebojno niso kompatibilni;

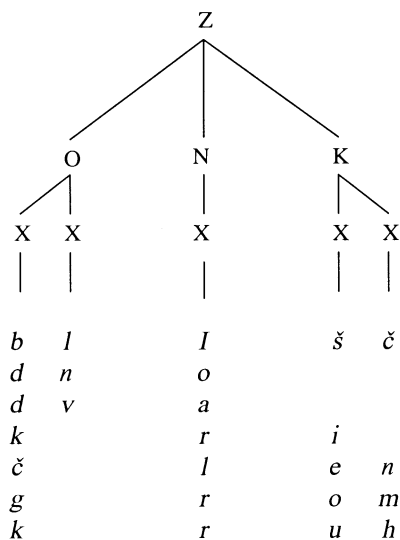
– pred zlitniki /c/, /č/ in /dž/ ne moreta stati zobna zapornika /t/, /d/.

2.4.1 Enočlenski onset

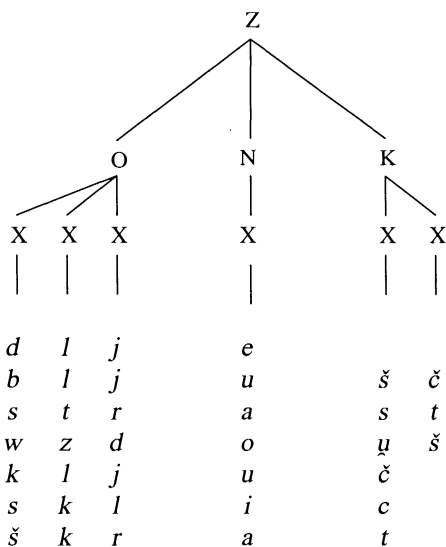

Nastopajo lahko vsi soglasniški fonemi.

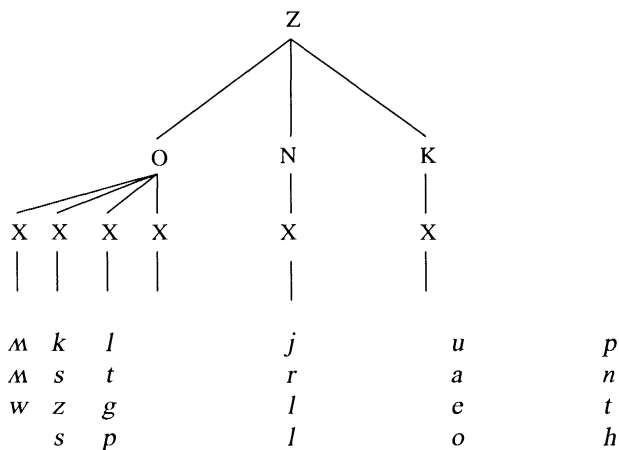
2.4.2 Dvočlenski onset

2.4.3 Tričlenski onset

2.4.4 Štiričlenski onset

Štiričlenski onset ima (morfonološko) strukturo: predpona *v-* ali *s-/z-* + tričlenski niz.

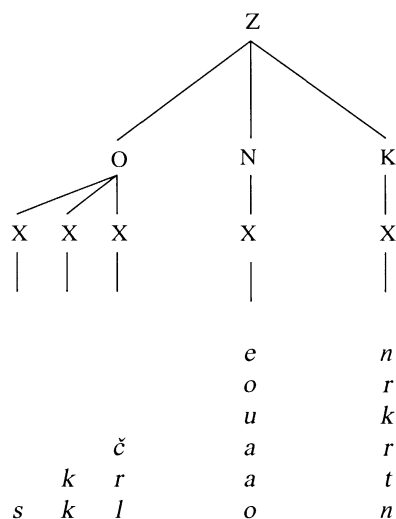
2.5 Koda

Koda je lahko eno-, dvo-, tričlenska. Kompleksnost kode se nanaša na to, da je v kodi lahko več kot en segment. Gre za povezanost s t. i. odprtimi in zaprtimi zlogi (Blevins 1996, 218). Tudi v kodi delujejo fonotaktična pravila.

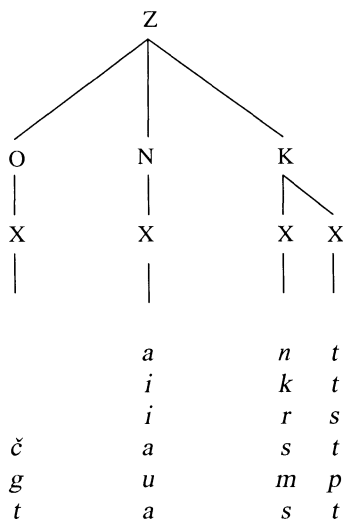
- Koda, ki ima tri člene, se vedno konča na en člen ali dva člena z lastnostjo [+ koronalen], tj. z lastnostjo prednjejezičen oz. prednjeneben.
- Zunanji člen dvočlenske kode mora biti z lastnostjo [+ koronalen], zato niso možni nizi pripornik + pripornik.
- Dvo- in tričlenska koda se ne more končati na soglasnika, ki bi tvorila niz z lastnostmi: [+ nosen] + [- koronalen]; ni nizov: /mg/*, /mh/*, /mk/*, /ng/*, /nh/*, /nk/* ipd.
- Eden izmed zvonkih členov dvočlenske kode (Po pravilu sonornosti je to zunanji člen.) ali eden izmed prvih členov tričlenske kode (Po pravilu sonornosti je to zunanji člen.) mora biti manj sonoren kot drugi; tako so možni nizi: /jl/, /jm/, /jn/, /lm/, /ln/, /rl/, /rm/, /m/, /rv/, /vl/, /vn/, /jnc/, /rlc/; obratni nizi niso mogoči.
- V kodi deluje na nivoju niza kompatibilnost njenih členov, ki morajo imeti enako lastnost [+ zveneč] oz. [- zveneč].
- V nizu ne moreta biti enaka člena, ker fonotaktična razvrstitev ne dopušča istozložnih ponovitev fonemov.

Na nivoju hierarhične zgradbe je mogoče najti razlago za posamezne (tj. glede na sistemskost izstopajoče) primere zlogotvornosti zvočnikov v knjižnem jeziku tipa /čm.rj/, /fi.ljŋ/, /hi.mj/. Gre za neregularno zaporedje v kodi (/rl/*, /lm/*, /mn/*), ki ga fonotaktična pravila razvrstitve dopuščajo glede na princip sonornosti, vendar v tem položaju zvočniki /l/, /m/, /n/, /r/ ustvarjajo t. i. stranske zloge. Da gre za neregularnost sestavin v kodi, se prepričamo z dejstvom, da se na tem mestu sicer vrivajo neobstojni samoglasniki, ki tak stranski zlog »reorganizirajo« v »polni« zlog.

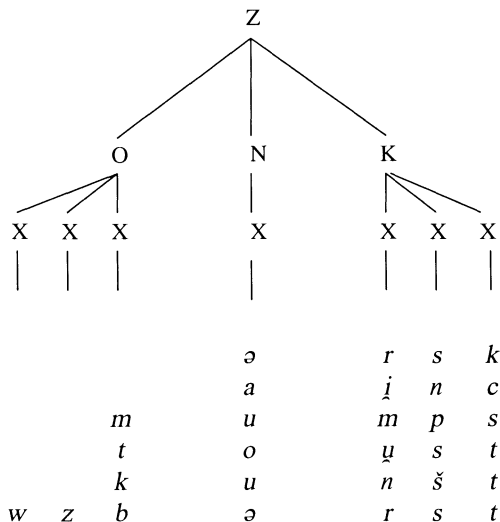
2.5.1 Enočenska koda

2.5.2 Dvočlenska koda

2.5.3 Tričlenska koda

2.5.4 Štiričlenska koda je samo v prevzetem besedišču tipa /rndl/ (dirndl).

Zgradba oneta in koda izraža zakonitosti zgradbe zloga glede razporejanja soglasniških fonemov; ti se razporejajo po principu sonornosti. Ker v obojih deluje princip konfiguracije zloga, ta deluje omejevalno na sposobnost valentnosti določenih vrst fonemov glede na to, ali gre za onset ali kodo. Na osnovi razvrstitvene

razčlenbe so ugotovljive podobne zakonitosti razvrščanja soglasniških fonemov, kot se kažejo v linearnem nizanju soglasniških fonemov. Distribucijska analiza potrjuje zgradbene značilnosti zloga, ki temeljijo na principu razporejanja fonemov po stopnji sonornosti, kar je osnovni atribut zlogovne strukture in zloga kot pojava sploh (Unuk 2003, 94–100).

Literatura

- Anderson, R. Stephen, The phonological status of the Russian labial fricatives, *Journal of Linguistics* 1969, 121–128.
- Blevins, Juliette 1995, The Syllable in Phonological Theory, *The Handbook of Phonological Theory*, Blackwell, Cambridge, 206–244.
- Clements, G. N./Keyser, S. J.: *CV phonology: a generative theory of the syllable*, Cambridge 1983.
- Eisenberg, Peter 1992: *Silbenphonologie des Deutschen*, Gunter Narr Verlag, Tübingen.
- Fudge, Eric. C., Syllables, *Journal of Linguistics* 1969.
- Goldsmith, J. A., *Autosegmental and metrical phonology*, Blackwell, Oxford 1990.
- Hall, Tracy Alan 1992, *Syllable Structure and Syllable-related Processes in German*, Niemeyer, Tübingen.
- Halle, M./Vergnaud, J. R., Three dimensional phonology, *Journal of Linguistic Research*, 83–105.
- Hayes, B., Compensatory Lengthening in Moraic Phonology, *Linguistic Inquiry* 20, 1989, 253–306.
- Hyman, L., *A Theory of Phonological Weight*, Dordrecht. 1985.
- Kahn, D., *Syllable-based generalisations in English phonology*, MIT 1976.
- Kuryłowicz, Jerzy, *Contribution à la théorie de la syllabe*, *Bulletyn polskiego towarzystwa językownawczego*, Krakow 1948, 80–114.
- Liberman, M, Prince, A., On Stress and Linguistic Rhythm, *Linguistic Inquiry* 8, 1977, 249–336.
- McCarthy, J. J./Prince A. S., *Prozodic Morphology*, University of Massachusetts, Amherst and Brandeis University, Waltham. 1986.
- Mihaljević, Milan, *Generativna i leksička fonologija*, Školska knjiga, Zagreb 1991.
- Noske, Roland 1992, Moraic vs. Constituent Syllables, *Silbenphonologie des Deutschen*, Gunter Narr Verlag, Tübingen 1992, 284–328.
- Pike, K./Pike, E., Immediate constituents of Mayateco syllables, *International Journal of American Linguistics*, 1947.
- Sabol, Ján, *Syntetická fonologická teória*, Jazykovedný ústav L'udovíta Štúra Slovenskej akadémie vied, Bratislava. 1989.
- Selkirk, E. O., The Syllable, H. van der Hulst & N. Smith, *The Structure of Phonological Representations*, Dordrecht 1982, 337–383.
- – *Slovenská slabika* (Náčrt problematiky), SAS 23, Bratislava, FF UK 1994, 214–224.

- Srebot-Rejec, Tatjana, Začetni in končni soglasniški sklopi v slovenskem knjižnem jeziku, *SR* 23 (1975), 289–320.
- Trubetzkoy, N. S., *Grundzüge der Phonologie*, Gottien 1939.
- Unuk, Drago, *Zlog v slovenskem jeziku*, Rokus, Slavistično društvo Slovenije. Ljubljana. 2003.
- Toporišič, Jože, *Enciklopedija slovenskega jezika*, Cankarjeva založba, Ljubljana 1992.
- Zorko, Zinka, Samoglasniški sestavi v slovenskih narečnih bazah (ob izbranih besedilih), *XXX. SSJLK*, Ljubljana 1994, 325–345.
- – *Haloško narečje in druge dialektološke študije*, Slavistično društvo, Maribor 1998.

Nonlinear Syllable Structure

Summary

The syllable as a phonological phenomenon represents the basic phonological unit with its own phoneme-combining structure. Through the study of structural features of syllables the entire phonological structure of phoneme distribution within any given language may be studied. The syllable is presented as a hierarchically composed unit representing a multisegmental whole with a constituent structure, which is governed by hierarchical relations among the syllable components. Its graphical presentation takes the form of a branching structure: the components are segments (i.e. phonemes), hierarchically connected within the constituent structure in such a way that their interdependent relations are indirectly set up – through relations in the syllable structure itself. A syllable mostly consists of two component parts. The first from the left is the so-called onset or the initial part of the syllable and is optional, the next is the so-called rhyme which is the obligatory part of the structure. The rhyme is composed of the so-called nucleus (the core) and the so-called coda or the final part of the syllable. The article brings graphical presentations of segmentation into components without the rhyme. The onset and the coda can have a varying number of constituent parts, i.e. from 0 to the limitation which depends on the (phonotactical) rules for the onset and the coda. In this way various combinations of component parts may be realized within a syllable. The issue of syllabic sonants can be dealt with on the level of the syllable, viz., on the level of hierarchical relations in the syllable structure. The structures of the onset and the coda shows the standard principles of the syllable structure with regard to the distribution of consonant phonemes; they are distributed on the principle of sonority. Since the principle of syllable configuration governs both structures, the consequence is a limitation of the valency ability for specific groups of phonemes, depending on the onset or the coda respectively. Structural features of a syllable are based on the principle of phonemes' distribution according to their degree of sonority, which is the basic attribute of a syllable structure and of syllable as such. Phonotactic rules for the distribution of individual phonemes are presented.

Antihiatški pojavi v knjižni slovenščini*

Peter Jurgec

IZVLEČEK: Hiat kot strukturna posledica samoglasniškega niza je v jezikih sveta največkrat podvržen procesom, ki ga odpravljajo: diftongizacija, oblikovanje drsnika, vstavljanje soglasnika, sovpad v en(oten) samoglasnik ali izpad (Casali 1998). Analiza samoglasniških nizov v slovenščini (Jurgec 2004b) je pokazala, da se vsi naštetih antihiatški pojavi pojavljajo tudi v slovenščini znotraj fonoloških besed: vstavljanje [j] in diftongizacija Vɥ na splošni sistemski fonološki ravni, oblikovanje drsnika in izpad sta omejena na posamezne primere, fonetično pa se pojavljajo reduktivni procesi (diftongizacija, izpad in sovpad) in razpad (vstavljanje [v], [!], [?] in [#]).

Ključne besede: samoglasniki, samoglasniški niz, hiat (ling.), zev, zlog, fonetika, fonologija, glasoslovje, prevzemanje (ling.).

ABSTRACT: Being a structural consequence of a vowel sequence in several languages hiatus is frequently subject to hiatus-avoiding processes: diphthongization, glide formation, coalescence into a (single) vowel or elision (Casali 1998). An analysis of vowel sequences in Slovene (Jurgec 2004b) has shown that all listed hiatus-avoiding processes also occur in Slovene within phonological words: the epenthesis of [j] and the diphthongization of Vɥ on the level of the general phonological system, whereas the glide formation and elision are limited only to individual instances, and on the level of phonetics reductive processes (diphthongization, elision and coalescence) and dissimilation (the insertion of [v], [!], [?] and [#]) occur.

Key words: vowels, vowel sequence, hiatus (ling.), syllable, phonetics, phonology, loanwords.

* Izgovor zapisujem z znaki mednarodne fonetične abecede (IPA 1999) za slovenščino (Šuštaršič idr. 1995, 1999), vendar nenaglašena nesrednja sredinska samoglasnika označujem zgolj kot [e] in [o] (Srebot Rejec 1988, 1998); [j] in [ɥ] sta alofona fonemov /j/ in /v/. Toneme označujem kot *lipa* ['lí:pa] in *beseda* [be'sè:da]; kadar je tonemski naglas varianten, ga ne označim; toneme označujem samo na dolgih samoglasnikih. Kot je uveljavljeno, velja, da je ton v knjižni slovenščini fakultativen. – Nekatera terminološka pojasnila so že v Jurgec 2004a in jih tu ne ponavljam.

1 Uvod

Raba besede hiat v slovenščini (zev) in tujih jezikih¹ odkrije, da gre za dva bližnja, vendar ne povsem prekrivna pomena. Posamezni avtorji uporabljajo le enega izmed njiju, lahko pa združujejo oba.

V prvem, širšem pomenu sta hiat zaporedna samoglasnika (brez vmesnih soglasniških oz. drsniških elementov). Hiat je v tem primeru izenačen s samoglasniškimi nizi, čeprav je slednji pojem dejansko širši, saj poleg sintagmatske problematike vključuje še paradigmatiko, in sicer nanašajoč se na vsak posamezen segment oz. samoglasniški niz kot celoto. Hiat je tudi v tem pomenu le eden od vidikov samoglasniških nizov, a vendarle poglobitveni. V tem pomenu se hiat najpogosteje rabi v zvezi z jeziki, v katerih na površinski ravni samoglasniških nizov ni, ker se po pravilih odpravijo tudi na morfemski oz. besedni meji.

Drugič lahko hiat razumemo kot pojav med zaporednima samoglasnikoma oz. kot zgoj strukturno posledico dveh samoglasnikov (ponavadi na višji oz. abstraktniji ravni analize), ki sta v govorni verigi drug ob drugem. Pogosto gre za različne načine, kako se (prvotni v diahronem smislu, globinski oz. nepovršinski v sinhronem smislu) samoglasniški niz odpravi s (predvidljivimi) fonološkimi (morfonološkimi, fonetičnimi) procesi. Te antihiatске procese na leksikalni ravni v slovenščini bom obravnaval v nadaljevanju. Izločil sem geminatna zaporedja tipa *individuum* in *neenak*, saj imajo povsem drugačno problematiko, ki jo bo treba zajeti drugje.

V zvezi s slovenščino je bil hiat (zev) do sedaj obravnavan diahrono fonološko, zlasti v zvezi s protetičnimi in sorodnimi pojavi. Ramovš (1954, 7–8) tako ugotavlja, da je v slovenščini prvotni hiat ohranjen v prvi vrsti na morfemski meji tipa *po-ostriti*, *náuk*, novejši hiati pa so v glavnem odpravljeni s fonološkima praviloma prehoda v soglasnik in kontrakcije, čeprav obstajajo tudi nasprotni primeri, pretežno narečni. Sinhrono fonološko je hiat domena pravorečne normativistike (npr. Rupel 1946, 31–32, Toporišič 1963, 142–43, 1971, 228, 2000, 87, Rigler 1971, 439 in s. s., SP 2001, § 701–704),² ki se ukvarja predvsem z zapiranjem hiata pri i-jevskih samoglasniških nizih v prevzetih besedah (prim. Jurgec 2003a, 53–54). To je tudi glavno vprašanje pravopisne normativistike (omeniti je potrebno Škrabčev, Levčev, Breznikov in Toporišičev prispevek), vendar pisna podoba, kot se bo pokazalo v nadaljevanju, ni fonološko relevantna, zato o tem ne bom razpravljal (o tem gl. Majcenovič 2001, 224–229, kjer so natančno predstavljeni

¹ V Toporišič 1992, 373, sta *zev* »[s]amoglasnika drug ob drugem«, po Simeon 1969, 778, pa je *zijevev* (*hijjat*) »susret dvaju samoglasničkih elemenata, pri uzastopnom izgovoru kojih usta ostaju otvorena«. V Trask 1994, 170, je *hiatus* »[t]he occurrence of two consecutive vowels forming separate syllables«. Podobno je šp. *hiato*, it. *iato*, fr. *hiatus*. Gl. še Muljačić 1972, Quilis 1994, Palková 1997, 147, Casali 1998, Aguilar 1999, Allerton 2000, Picard 2001 itd. Vse opredelitve se večinoma nejasne in ne ločijo jasno obeh pomenskih različic.

² Krajšave so v posebnem razdelku na koncu članka. Krajšave v zvezi z navajanjem so med navedenkami in viri.

prispevki posameznih avtorjev in njihov vpliv na današnjo pisno normo). Fonetično-fonološko omenja hiat tudi Bezljaj 1960, 68–69.

Hiat je po svoji naravi izrazito nestabilen, kar dokazujejo procesi v številnih jezikih: nekateri jeziki zato samoglasniških nizov (tj. heterosilabičnih samoglasniških zaporedij na površinski ravni) sploh ne dopuščajo (npr. dravidska jezika malajalamščina in kannadščina, pakasnovočina v Braziliji, avstroazijski jezik jahajščina, nigerski pidžin), pri drugih pa so antihiatiski procesi različnih stopenj. Načeloma gre za pet pojavov (po Casali 1997, 497–498, 1998, 3–4, tam primerjaj dalje): diftongizacijo, vstavljanje soglasnika, oblikovanje drsnika, sovpad (v nov samoglasnik) ali izpade (enega od samoglasnikov). Ti procesi potekajo na več ravneh: morfonološki (povezani leksikalno in besedotvorno), fonološki in fonetični. Tu bodo obravnavani **sinhroni** fonološki in fonetični, medtem ko so morfonološki največkrat zajeti v okviru oblikoslovnih in besedotvornih prikazov, čeprav do sedaj še nikdar samostojno in celovito.

2 Fonološki antihiatiski pojavi

Analiza samoglasniških nizov v slovenščini (Jurgec 2004a, 2004b) je pokazala, da so za knjižno slovenščino največji vir samoglasniških nizov tvorjenke in prevzete besede (tudi lastna imena), čeprav so vseeno zelo redki – kar velja tudi za narečja (malo manj kot 1 % pojavitev, v SSKJ skupno 5,5 % vseh iztočnic). V omenjenih maloštevilnih primerih potekajo močni antihiatiski procesi, ki še dodatno vplivajo na sorazmerno redko pojavljanje.

Zanimivo je, da se v jezikoslovju pojavljata dve nasprotni ugotovitvi: da slovenščina hiat odpravlja (npr. Škrabec 1994, 34, Bezljaj 1960, 68–69) in da ga načeloma ne odpravlja (npr. Rupel 1946, 32), ki pa sta pravzaprav obe pravilni: prva izhaja iz ugotovitev diahronega jezikoslovja (ki ugotavlja, da protetični in sorodni procesi hiat odpravljajo), druga pa je normativistično sinhrona – hiati namreč obstajajo. Podatki potrjujejo diahrono ugotovitev: zgodovinski razvoj je deloval zlasti v smeri univerzalnega zlogovnega tipa CV,³ na eni strani z onastopljanjem⁴ vzglasnih zlogov, na drugi pa z antihiatiskimi pojavi. To izhaja tudi iz tipoloških ugotovitev iz slovanske fonologije: I. Sawicka (2001) slovenščino skupaj z ostalimi južnoslovanskimi jeziki (razen bolgarščine), češčino in slovaščino uvršča med neprilagodljive jezike (»non-accomodative type«), ki so v glasovju značilno inovativni (tu pa je pomembna zlasti zgodovinskorazvojna vloga izgube /b/ in /b̥/ ter zmanjšana vloga palatalizacije).

³ Kot univerzalni zlogovni tip nekateri avtorji navajajo tudi (C)V, vendar pa primeri jezikov dokazujejo, da obstajajo jeziki, ki zlogov V nimajo niti v vzglasju, kjer je ta medjezikovno sicer pogost. Drugi razlog za razmislek o zlogovnem tipu V so prav samoglasniški nizi, ki jih precej jezikov nima. – Vse to je v fonologiji dobro znano.

⁴ *Nastop* je prevod za angl. *onset* 'predjedrni del zloga' (Unuk 2003 prevaja kar *onset*, Golden 2001, 165 uporablja *vzglasje*). *Nastop* je predjedrni del zloga, *rima* vse ostalo (sestavljena je iz *jedra*, ki je višek zloga, in *kode*, ki je pojedrni del zloga). Prim. Jurgec 2004a; 120, op. 4.

Antihiatiski pojavi so jasni tudi na sinhroni ravni: določene kombinacije zaporednih samoglasnikov določajo transfonemizacijo brez hiata. V tem primeru gre za sistemske antihiatске procese, ki potekajo na celotnem gradivu.

2.1 Sistemski antihiatiski procesi

Sistemski antihiatiski procesi so v slovenščini omejeni na samoglasniške nize z vsaj enim visokim samoglasnikom. Rubach (2000, 274) je pri proučevanju prevzetih besed (in krajšav) v samoglasniških sistemih slovaščine, bolgarščine, poljščine in češčine izločil kombinacije visokih samoglasnikov, ki se v nevzglasnem položaju vedejo drugače kot nevisoki;⁵ izločil je 6 skupin (iV, Vi, uV, Vu, VV, [beseda V]), ki so na primeru (knjižne) slovenščine predstavljeni v prikazu 1.

samoglasniški niz	izgovor	antihiatiski proces	primer po »pravilu«	nasprotni primer
iV	ijV	vstavljanje drsnika	<i>pacient</i> /i. jε/ ⁶	jV <i>premier</i> /je/ i-V <i>polietilen</i> /i.e/
Vi	Vi	(diftongizacija)	<i>laik</i> /a.i/	Vj <i>celuloid</i> /oj/
uV	uV	/	<i>januar</i> /u.a/	/
Vu	Vv	diftongizacija	<i>Dachau</i> /av/	Vu <i>nukleus</i> /e.u/
VV	VV	/	<i>oaza</i> /o.a/	/
[beseda V]	V	(diftongizacija)	<i>idiot</i> /i/	j (bo) <i>imela</i> var. /j/ v (bo) <i>ušla</i> var. /v/

*Prikaz 1: Tipologija potencialnih antihiatiskih procesov v slovanskih jezikih in njihova realizacija v slovenščini (po Rubach 2000)*⁷

2.1.1 Antihiatiski procesi za [iV]

Samoglasniški nizi iV (oz. i-jevski nizi) so bili v slovenskem pravorečju vedno problematični. Kljub nekaterim drugačnim rešitvam (denimo v SSKJ),⁸ je

⁵ Ta zakonitost pa velja tudi za številne druge jezike. Za slovanske jezike prim. 2.1.1. – V italijanščini so vsi znani primeri 'Vi in 'Vu diftongi (Muljačić 1972, 261). To velja tudi za romunske nize Vi in Vu. V španščini velja podobno: i-jevski in u-jevski nizi so diftongi, če niso naglašeni (Quilis 1999, 184), večina govorov v Amerikah in na Iberskem polotoku pa pozna tudi prehod /u/ / V_C → /b/: *Aurelio* → *Abrelío*, *Aurora* → *Abrora* (n. d., 192). Katalonščina pozna posebna pravila za nize iV, Vu; v zadnjih odprtih zlogih se (ponavadi) nizi odpravljajo (prehod v drsnik), sicer ne (Hualde 1992, 375). Grščina nizov z visokimi samoglasniki ne pozna – vsi so diftongi (Holton idr. 1997, 15). V ndjukščini, kreolskem jeziku vzhodnega Surinama, imajo samo nize Vi, Vu, nizi iV in uV pa se odpravljajo z vrvanjem vmesnega drsnika (Huttar in Huttar 1994, 555–557). V nigerskem pidžinu ni samoglasniških nizov; zaporedja Vi in Vu so diftongi (Faraclas 1996, 267). Itd.

⁶ Primeri v članku so iz SP 2001, razen ko je navedeno drugače.

⁷ V oklepaju so zapisani nesistemski oz. drugotni antihiatiski procesi.

⁸ 1971. je ob izidu prve knjige SSKJ Toporišič (1971, 228) zagovarjal izgovor <iV> z vmesnim [j], medtem ko se je Rigler (1971, 439 in s. s.) zavzemal za fonologizacijo /iV/ tudi na podlagi anket: »večina [anketiranih] je bila mnenja, da j-ja ne izgovarja« (n. d., 442).

trenutno prevladujoča rešitev na fonološki ravni tista, ki jo je v normativnih delih uveljavil J. Toporišič (1963, 142–43, 1971: 228, 2000, 87; SP 2001, § 701–704):

(1) ANTIHIATSKI PRAVILI ZA NIZE {iV}

(1.1) VSTAVLJANJE [j]: i + V → ijV

biologija [bijolo'gija], *sociala* [sotsi'ja:la], *šiiit* [ʃi'i'i:t], *Vietnam* ['vi:je,t'nām]^{8a}

V fonološkem smislu gre za dilemo, ali fonetičnemu prehodu med stabilnima stanjema sosednjih samoglasniških segmentov, priznati status posebnega segmenta. Slovanski jeziki so pri tem zelo različni: češčina ima tako slovenščini zelo podobne rešitve (češ. *biograf*[i'jo], *gymnázii*[iji]),⁹ čeprav prihaja tudi do razlik (češ. *demiurg*[ju], *ionosféra*[jonosféra]/[ijonosféra]) (po Petr idr. 1986, 97–103, 146–48), slovaščina pa za take nize raje uveljavlja rešitev tipa slš. *gardarobier*[gardarobier], *hierarchia*[hierarxi-a] (gl. Král' 1988, 97–98). V hrvaščini so i-jevski nizi (skoraj) vedno izgovorjeni z vmesnim drsnikom [j] (Ivić 1968, 317), v srbsščini je to standardna rešitev (Ivić, n. m., Korytowska 2000, 54). Makedonščina pri nizih iV in Vi dopušča fakultativno varianto z vmesnim drsnikom, torej [ijV] oz. [Vij] – čeprav velja to tudi za nekatere druge nize, npr. /ea/, /eo/, /ae/, /oe/ in /ue/ tip [moe]/[mo'e]/[moje] (Sawicka in Spasov 1991, 58). V bolgarščini se hiat ne zapira, čeprav v pogovornem jeziku prihaja do uresničitvev kot bolg. [pi'ano] → pog. [pi'jano], [vari'ant] → pog. [vari'jant], [materi'ja] → pog. [materi'a] → pog. [mat'e'r'a].¹⁰ V glavnem torej prevladuje rešitev, v kateri je antihiatški proces VSTAVLJANJE [j] primaren.

Pravih fonetičnih razlogov za ali proti fonemizaciji nizov <iV> ni: kot najzvočnejši med zvočniki (to je znano iz splošne fonetike, za slovenščino pa je bila lestvica zvočnosti prirejena v Srebot Rejec 1992, 229) je drsnik /j/ (to še posebej velja za njegov alofon [i]/_V) precej podoben prehodom med samoglasnikoma v neijevskih samoglasniških nizih, kar je akustični kriterij (od [i] se [j] razlikuje po manjši odprtostni stopnji, torej nižjih F₁ in F₂, časovno pa po krajšem trajanju). Artikulacijsko je zapiranje zeva za [j] za govorila najoptimalnejše. Avditivno niz iV očitno daje slušni vtis [ijV] (vendar gl. nasprotno mnenje v Rigler 1971, 439 in s. s.). Pomembno je tudi dejstvo, da je pravilo omejeno na položaj v morfemu (izjema je meja med korenskim morfemom in pripono oz. končnico), kar zopet kaže na fonološkost (in s to povezano perceptivnost) pravila.

Antihiatški procesi so, kot že povedano, nasploh v slovenščini fonetično podobnih jezikih pogostni v nizih z visokimi samoglasniki (Rubach 2000). Podobni antihiatški procesi za uV (→ uvV) se kljub nekaterim poskusom (o tem gl. Breznik 1982, 106–107, Glonar 1936, IX–X) niso uveljavili. Poudariti je potrebno, da je /v/ (oz. njegov glavni alofon, zobno-ustnični drsnik [v]/_V) po zvočnosti na zadnjem

^{8a} Sekundarni naglas, ki ni v skladu z obstoječo teorijo o večnaglasnicah, označujem brez drugih nadsegmentnih označb (trajanje, ton), saj so potrebne nadaljnje fonetične raziskave.

⁹ Ohranjam zapis izgovora, kot je v viru.

¹⁰ V ostalih slovanskih jezikih je samoglasniških nizov zelo malo (Korytowska 2001, nav. po Sawicka 2001, 25).

mestu med slovenskimi zvočniki (Srebot Rejec 1992, 229) in zato bistveno drugačen od /j/ ([j]), saj ni podoben tipičnemu hiatskemu prehodu v fonetičnem smislu. Ta tip je omejen na narečja.

Redkeje se hiat odpravlja po pravilu, uresničenem na manjšem številu besed, večinoma iz romanskih jezikov prevzetih besed:

- (1.2) OBLIKOVANJE DRSNIKA [j]: $i + V \rightarrow jV \Rightarrow [i] \rightarrow [0 \text{ naglas}]$
bianko ['bjã:ŋko], *bonboniera* [bõmbõn'jê:ra], *siesta* ['sjê:sta]

To je konkurenčno pravilu VSTAVLJANJE [j], razen za naglašene [i], kjer OBLIKOVANJE DRSNIKA [j] ni mogoče kot antihiatško pravilo. Obstajajo pa številni dvojnični primeri, ki spodbijajo sistemskost pravila:

- (2) *riviera* /rivi'jê:ra/ in /ri'vjê:ra/, *premier* [premi'jê:r]/[pre'mjê:]

S fonološkega stališča je mogoče vztrajati pri opredelitvi, da transfonemizacija poteka na podlagi statusa segmenta v izvirnem jeziku, čeprav glede na teorije prevzemanja to ni precej verjetno.

V pogovornem jeziku potekajo procesi, ki so temu sorodni, tako tudi:

- (3) *socialen* [sots'ijã:lõn] \rightarrow pog. [so'tsjã:lõn], *kolegialen* [kolegi'jã:lõn]
 \rightarrow pog. [kole'gjã:lõn]

V teh primerih je fonetična realizacija nadaljnji antihiatški proces.

2.1.2 Antihiatški procesi za Vu

Druga skupina antihiatških procesov deluje v (dvočlenskih) samoglasniških nizih, kjer je drugi izmed samoglasnikov visoki samoglasnik:

- (4) DIFTONGIZACIJA: $V + u \rightarrow Vu \Rightarrow [u] \rightarrow [0 \text{ naglas}]$
nauk [ná:u:k], *ŠOU* [šõ:u], *audi* ['ã:u:di]

Sistemske fonološke pravilo dokazujejo dovolj različni primeri (tvorjenke, prevzete besede), velja pa tudi medbesedno:

- (5) *bo ušla* [bou'fla] \rightarrow var. [bõu'fla]

pri čemer gre za poseben tip antihiatškega pravila, ki je bolj znan iz beloruščine in ukrajinjščine. – Zelo redki so nasprotni primeri, kakršen je variantni izgovor

- (6) *čoln* [tšõ:un] \rightarrow var. [tšõ:ün], *[tšõ:uãn], *govn* (rod.) \rightarrow var. [gõ:ün], *[gõ:uãn]

ki delujeta v nasprotju s splošnimi antihiatškimi težnjami v slovenščini. Zato bi bilo treba o takih pravorečnih rešitvah posebej razmisliti.

Nizi Vu se pomembno razlikujejo od podobnih nizov Vi, kljub temu da obstajajo podobna variantna pravila kot v (5) tudi za /i/. Za argumentacijo, da je antihiatško pravilo DIFTONGIZACIJA Vu sistemsko fonološko pravilo, *DIFTONGIZACIJA Vi pa ne velja, je ključen status fonema /v/; dejstvo je, da imamo primere kot

(7) *proteus* ['prò:teus], *deus* ['dè:us]

vendar so veliko redkejši kot podobni primeri pri /i/. Variantni izgovor obstaja v knjižni slovenščini pri /v/ ↔ /u/, npr.

(8) *savn* (rod.) → var. ['sà:ün]

v obe smeri, medtem ko pri /i/ → /j/ le v eno smer: /j/ → (var.) */i/, tako

(9) *vojn* (rod.) → var. *['vò:ĩn]

2.2 Nesistemski antihiatški procesi

Sistemskost naslednjih antihiatških procesov je na tak ali drugačen način omejena; procesi niso splošni v fonološkem smislu (kar pomeni, da v določenem kontekstu stalno veljajo), ampak so omejeni, največkrat z leksikalnimi, pragmatičnimi ipd. kriteriji (posebna raba oz. zvrst,¹¹ posamezna skupina besed, nekatere pojavitve). Izhajajoč iz Casalijeve klasifikacije hiatških pravil (Casali 1998), gre za naslednje pojave: diftongizacijo, oblikovanje drsnika [v], vstavljanje [j] in izpad. V nadaljevanju bom natančneje opredelil vsakega od pojavov.

2.2.1 Diftongizacija

Sistemsko diftongizacija velja za nize Vu (2.1.2), medtem ko enake antihiatške strategije zaradi fonoloških in fonetičnih značilnosti [v] (gl. primera 8 in 9) niso prevladujoče pri nizih Vi. Večina pojavitev namreč ohranja hiat, čeprav so tudi posamezne nasprotno. Tako velja:

(10) DIFTONGIZACIJA DRUGJE

(10.1) V + i → Vi ⇒ [i] → [0 naglas] (posamezni primeri)

aids ['à:ĩts]

Še redkeje antihiatško pravilo DIFTONGIZACIJA zajame samoglasniške nize brez visokih samoglasnikov. Gre za posamezne primere, ki nastajajo pri prevzemanju, ko se /o/ variantno izgovarja tudi u-jevsko, zato nujno nezložno:

¹¹ Iz prikaza sem izločil obravnavo antihiatških procesov v (funkcijsko) zvrstno omejeni rabi. Sem spadata zlasti ELIZIJA (izpust samoglasnika ali zloga) in SINICEZA (sovpad dveh samoglasnikov v tretjega nediftonskega). Procesni so tako kompleksni, da bi jih bilo potrebno samostojno zajeti, obravnave posameznih pojavov, ki jih na tem mestu ne bi mogel preseči, pa so že v obstoječi pregledni literarno teoretični literaturi.

(10.2) $V + o^{12} \rightarrow *Vu \rightarrow V\underset{u}{\rightarrow} \Rightarrow [0 \text{ naglas}]$ (posamezni primeri)
ciao [tʃâ:o] (NB: 22, Fida: 28; *čao*: NB: 18, Fida: 54)¹³ \rightarrow var. *čav* [tʃâ:u]
 (NB: 0, Fida: 75; *čaur*: NB: 3, Fida: 15)
kakao [ka'kà:o] (NB: 3, Fida: 9) \rightarrow var. *kakav* [ka'kà:u] (NB: 197, Fida:
 552)^{13a}

2.2.2 Oblikovanje drsnika [v]

V-jevsko drsniško antihiatško pravilo (*VSTAVLJANJE [v]) ni bilo sprejeto v knjižni jezik, vendar obstajajo redki primeri prevzemanja, kjer pa je hiat označen kot normativno slabši in v rabi precej redkejši:

(11) OBLIKOVANJE DRSNIKA [v]: $u + V \rightarrow vV \Rightarrow [u] \rightarrow [0 \text{ naglas}]$ (posamezni primeri)
**evaluacija* [evalu'â:tsija] (NB: 12, Fida: 12) \rightarrow *evalvacija* [eval'vâ:tsija] (NB: 358, Fida: 784)
Bečuanija [betʃu'â:nija] (NB: 0, Fida: 4) \rightarrow *Bocvana* [bo'tsvâ:na] (NB: 107, Fida: 84)
Guam [gva:m]

2.2.3 Vstavljanje soglasnika

Soglasniško vstavljanje je pogosto sistemsko fonološko (2.1.1) in morfonološko:

(12) *Mari-* + *-a* \rightarrow *Marija* [ma'ri:ja], *oče-* + *-ov* \rightarrow *očetov* [o'tʃé:tu]

Antihiatška pravila so precej odvisna od mesta v besedi, upoštevajoč njeno morfemsko sestavo. Primerjava različnih morfemskih kontekstov (gl. Jurgec 2004b: 59–60) pokaže, da je hiat v besedi dosti bolj obstojen na meji med predpono in korenskim morfemom (ali dvema korenskima morfemoma) kot na meji med korenskim morfemom in pripono (ali neposredno končnico). Tako tudi sistemsko fonološko pravilo VSTAVLJANJE [j] (1.1) velja le za kontekste šibke morfemske meje (npr. med korenskim morfemom in pripono), ne pa denimo za mejo predpone in korena oz. celo dveh besed ipd. Zato je tudi pričakovati, da bodo antihiatška pravila najmočnejša prav v prvih in celo takrat, ko ni sistemskega antihiatškega fonološkega pravila (eV, εV, oV, oV):

(13) VSTAVLJANJE SOGLASNIKA: $V + V \rightarrow VCV$ (posamezni primeri)
 (13.1) VSTAVLJANJE [j]: $V + V \rightarrow VjV$ (posamezni primeri)

¹² Po teoriji T. Srebot Rejec (Srebot Rejec 1988, 1998) gre v tem primeru za skupen arhifonem /O/, v katerega sovpadeta fonema /o/ in /ɔ/ v nenaglašenem položaju. Teorija najbolje pojasnjuje slovenske nenaglašene nesrednje sredinske samoglasnike.

¹³ Podatki iz korpusov se nanašajo na določeno lemo, kadar pa zajemajo tudi druge oblike, je iskalni pogoj zapisan posebej (gl. primer 13.2).

^{13a} Vse te in podobne primere bi lahko pojasnili tudi s procesi prevzemanja, vendar bom to storil kdaj drugič. — Enako velja še za primere 11, 13–14.2.

aloe [aːloa] (NB: 11, Fida: 31) (→ *[al'òa]) → var. *aloja* [a'lò:ja] (NB: 14, Fida: 33)

alineja [a'li:neja] (NB: 67, Fida: 1325) → var. *alineja* [a'li:neja] (NB: 103, Fida: 100)

Lea [lè:a] (NB: > 1000, Fida: 2904) → *Leja* [lè:ja] (NB: 23, Fida: 657)

muezin [mue'z:ín] (NB: 16, Fida: 9) → var. [muje'z:ín] → *mujezin* [muje'z:ín] (NB: 18, Fida: 23)

Drugačno pravilo, tj. vstavljanje [x] je omejeno na transfonemizacijske procese, zlasti pri besedah, prevzetih iz romanskih jezikov:

(13.2) VSTAVLJANJE [x]: V + V → VxV (posamezni primeri)

boem [bo'è:m] (boem* NB: 196, Fida: 233) ↔ *bohem* [bo'xè:m] (bohem* NB: 152, Fida: 138)

2.2.4 Izpad

Izpad (elizija) je v jezikih sveta pogosto antihiatko pravilo, v knjižni slovenščini pa je na fonološki ravni omejen na posamezne leksikalno omejene (tvorjenke, prevzete besede) oz. morfonološko motivirane pojavitve. Izpad je lahko tudi posledica popolne redukcije enega od samoglasnikov v fonetičnem smislu (pravilo 15.2): pogosteje izpade drugi izmed samoglasnikov, v jezikih sveta pa pogosteje izpada prvi (Casali 1997, 439 in s. s.).

(14) IZPAD (posamezni primeri)

(14.1) IZPAD V_1 : $V_1 + V_2 \rightarrow V_2 \Rightarrow V_1 \rightarrow \emptyset$

nenorm. *laringalen* [larĩŋge'á:lǽn] (BSJ, SSKJLK: 2, NB: 2, Fida: 4, Verbinc 1968) → *laringalen* [larĩŋ'gà:lǽn] (NB: 0, Fida: 0)¹⁴

(14.2) IZPAD V_2 : $V_1 + V_2 \rightarrow V_1 \Rightarrow V_2 \rightarrow \emptyset$

poizkus [poi'skù:s] (NB: 200, Fida: 692) → var. [poi'skù:s] → var. *poskus* [po'skù:s] (NB: 4423, Fida: 13318)

3 Fonetični antihiatki pojavi

Fonetični antihiatki procesi so tisti, ki potekajo zgolj na fonetični (tj. glasovni uresničitveni) ravni in so zato po svoji naravi nujno nesistemske. Hiat je fonetično realiziran kot prehodno (formantno, jakostno, tonsko ipd.) območje med stabilnima stanjema sosednjih samoglasnikov.

Antihiatke pojave sem preveril na dovolj velikem korpusu govorjene knjižne slovenščine: pribl. 300 minut posnetega radijskega govora 39 različnih govorcev (Studio ob sedemnajstih decembra 2002 in januarja 2003) sem posnel digitalno s programom Cool edit pro na svoj računalnik; frekvenca vzorčenja je bila 22050 Hz, kvantizacija 16-bitna, način enokanalen (mono). Iz vseh posnetkov sem v istem

¹⁴ O tem piše v Toporišič 1968.

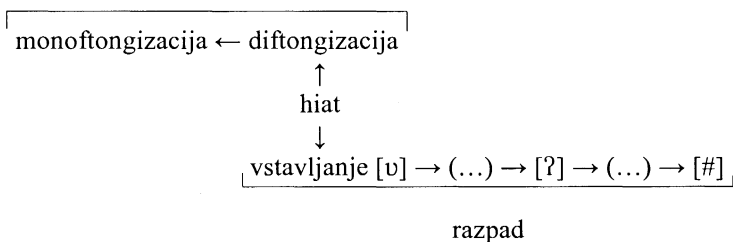
programu izločil 469 pojavitev besed s hiati in sorodnimi pojavi (o tem gl. dalje Jurgec 2004b). Nadaljnje meritve (formanti, osnovna frekvenca, intenziteta) sem opravil v programih Praat in Speech filing system (SFS).

Na fonetični ravni Casalijev model antihiatiskih pojavov ni posebej uporaben, saj so fonetični pojavi po svoji naravi kontinuirano stopnjeviti, ostre meje so zelo redke, zato predlagam svojega, deloma prirejenega po Aguilar 1999: 69. Fonetični antihiatiski pojavi delujejo v dve smeri:¹⁵

- a) razpad (vstavljanje soglasniških ipd. elementov),
- b) redukcija (različnih stopenj).

Vsaka od obeh smeri ima več stopenj, kar lahko ponazorim grafično (prikaz 2).

redukcija

Prikaz 2: Fonetična antihiatiska pojava: redukcija in razpad

3.1 Redukcija

Stopnja redukcije (upada) je v standardiziranem govoru pogojena z govornim položajem (o tem gl. Aguilar 1999, 68–71), hitrostjo govora, mestom v besedi (oddaljenostjo od naglašene zloga) in fonoloških pravil posameznega jezika. V slovenščini razen univerzalnega pravila, ki določa, da trajanje samoglasnikov narašča od začetka do konca fonološke besede,¹⁶ ni posebnih redukcijskih pravil v zborni izreki, medtem ko v knjižnem pogovornem jeziku prihaja do obsežnega reduciranja nenaglašanih samoglasnikov (prim. Toporišič 1970, Šuštaršič 1999).

3.1.1 Stopnja redukcije in fonetični kriteriji za določevanje

Stopnjo reduciranosti lahko razdelimo na več stopenj; s fonološkega stališča gre za naslednje tri pojave (po Aguilar 1999, 69):

(15) REDUKCIJA

(15.1) DIFTONGIZACIJA: eden od samoglasnikov v nizu postane [– zložen]; v slovenščini skoraj vedno drugi, tako da nastane diftong diminuendo (padajoči dvoglasnik)

¹⁵ Za odvisnost govorne situacije in pojava redukcije gl. Aguilar 1999, 68–71.

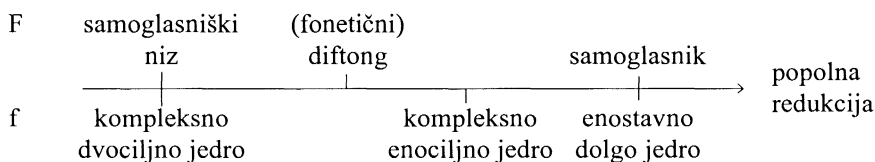
¹⁶ Toporišič uporablja termina besedna enota in fonetična beseda. Slednji je neprimeren (ker je jezikoslovno relevantno segmentiranje v domeni fonologije). – Izraz fonološka beseda uporablja že Golden 2001, 164, in dalje.

(15.2) IZPAD: popolna redukcija enega od samoglasnikov

(15.3) MONOFTONGIZACIJA: sovpad obeh samoglasnikov v enega (enotno stabilno stanje z mejnima prehodnima območjema, kar je značilno za samoglasnike)

Fonetični pomen. Samoglasniški niz s hiatom je v fonetičnem smislu tričlen, sestavljen iz dveh stabilnih stanj in vmesnega prehoda (različnega trajanja in stopnje). Prehod, njegovo trajanje v absolutnem in relativnem smislu, je odvisen od hitrosti, naglasa in nekaterih drugih spremenljivk, hkrati pa je drugačen za vsak jezik (Lindau idr., 1990). Omenjeni trije elementi sestavljajo tudi diftong. Eksperimentalno sem potrdil, da je trajanje stabilnega stanja drsniškega dela diftonga krajše relativno in absolutno, razlika je tudi v trajanju prehodnega območja (za natančne podatke za slovenščino gl. Jurgec 2004b, 115–119, in tam dalje). V Carré idr. 2001 so na primeru francoščine z modeliranjem sintetičnega akustičnega signala ugotovili, da dolžina pomembno vpliva na percepcijo prehoda med (vokalnima) akustičnima točkama: krajši so bili pretežno percipirani kot diftongi (oz. zaporedja GV, VG), daljši kot samoglasniški nizi.

Primerjava fonoloških in fonetičnih ustreznikov za redukcijo pokaže naslednjo sliko (prikaz 3):

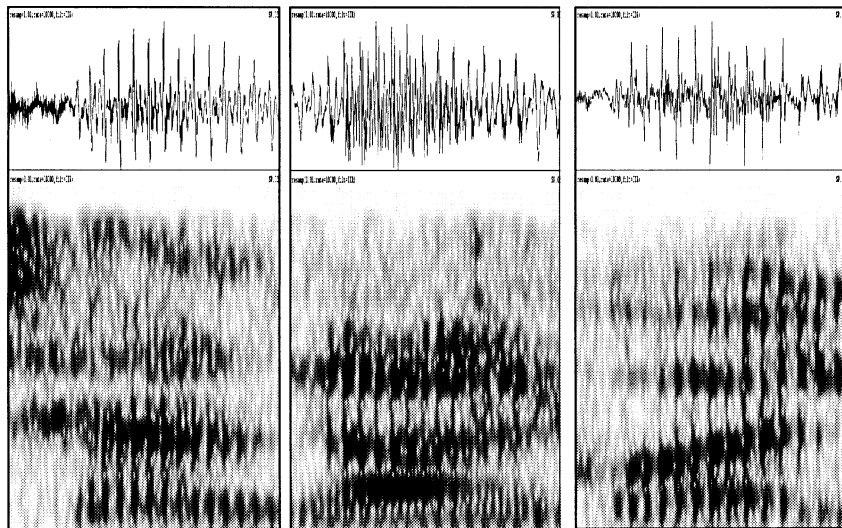
Prikaz 3: Naraščanje redukcijskih procesov v samoglasniških fonoloških enotah (F) in na fonetični ravni (f)¹⁷

Meja med diftongom in samoglasniškim nizom s hiatom ni absolutno določljiva, zato sem uporabil »objektivnejše« oz. od relativnega trajanja lažje določljive in bolj zanesljive kriterije. Do diftongizacije pride, ko sta izpolnjena dva od naslednjih kriterijev (po Aguilar 1999, 69):

- a) ni stabilnih stanj, temveč le enoten prehod,
- b) trajanje je krajše,
- c) prva dva formanta (F_1 in F_2) sta opazno nižja (netipična za samoglasnik v nizu).

Za monoftongizirane sem štel tiste primere, za katere je spektrogram pokazal le en samoglasnik. – Za primere diftongizacije in monoftongizacije gl. prikaze 4–6.

¹⁷ Po Lehiste idr. 1961, 277.

Prikazi 4–6: Primeri valvnih prikazov in širokofiltrskih spektrogramov reduciranih pojavitev v gradivu (z leve proti desni). 4: monoftongizacija *socialdemokrat* [i'a:] → [ɛ:], 5: izpad individualni [u'a:] → [a:], 6: diftongizacija koalicijska [oa] → [ɔa]. Vsi prikazi so v programu SFS, posnetki so ponovno vzorčeni s frekvenco 10 kHz.

3.1.2 Obseg redukcije

Za pogostnostno analizo sem uporabil izbrani vzorec iz gradiva, in sicer vse samoglasniške nize tipa Va ($V \notin [a]$), skupno 184 primerov. V programu Praat sem s pomočjo spektrograma in valvnega prikaza izmeril trajanje posameznih segmentov, potek formantov in prva dva formanta za začetni in končni del niza (okno FFT-analize je bilo 10 ms), vpliv tona (oz. osnovne frekvence) sem zanemaril. Glede na kriterije v prejšnjem razdelku sem določil reducirane diftonge, kar številčno predstavljam v prikazu 7.

	skupaj pojavitev	reducirane pojavitve	
		diftongizacija	monoftongizacija
[ia]	25	1	6
[i'a:]	108	42	6
[i'a]	4		
[ea]	6	1	3
[e'a:]	16	4	
[e'a]	2		
[oa]	7	2	
[ua]	2		
[u'a:]	14	1	1

Kot pokaže primerjava reduciranih pojavitev, do redukcije prihaja pri nenaglašeni in drugonaglašeni samoglasniških nizih, nisem pa našel nobenega primera pri prvonaglašeni, ki so potemtakem za redukcijske procese manj dovzetni (ali pa je to morda posledica metode določevanja redukcije). Visoko reduktivni so zlasti nizi [i'a:], [ia] in [ea] (slednje je treba preveriti na večjem vzorcu).

3.2 Razpad

Redukciji nasproten antihiatiski pojav je vstavljanje soglasniških elementov na mestu hiata; ta pojav je teoretično pričakovan in fonološko predviden (gl. 2.3.2 in tam dalje), normativno zlasti v zvezi z nizi iV. Zev med samoglasnikoma zapolni soglasniški (tudi drsniški) element, ki postane nastop neprvega zloga.

3.2.1 Stopnja razpada

Razen sistemskih fonoloških procesov VSTAVLJANJA [j] (2.1.1) sta slušna in inštrumentalna analiza posnetkov iz gradiva pokazala še več drugih, ki jih je smiselno rangirati (vrstni red 16.1–16.4):

(16) RAZPAD

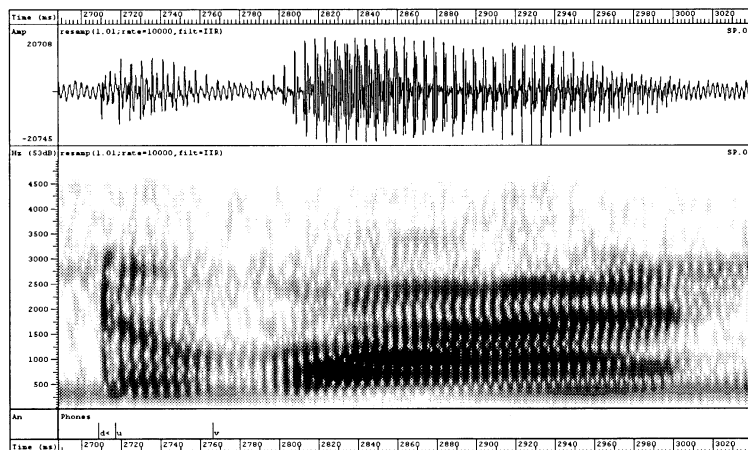
(16.1) VSTAVLJANJE [v] (posamezni primeri)

(16.2) VSTAVLJANJE [ʔ]

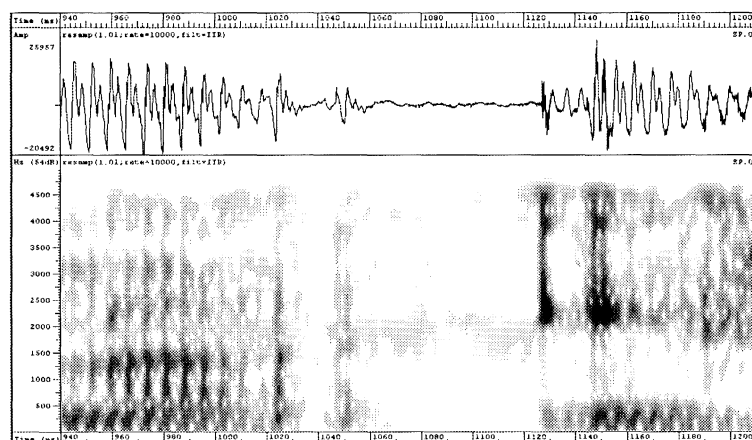
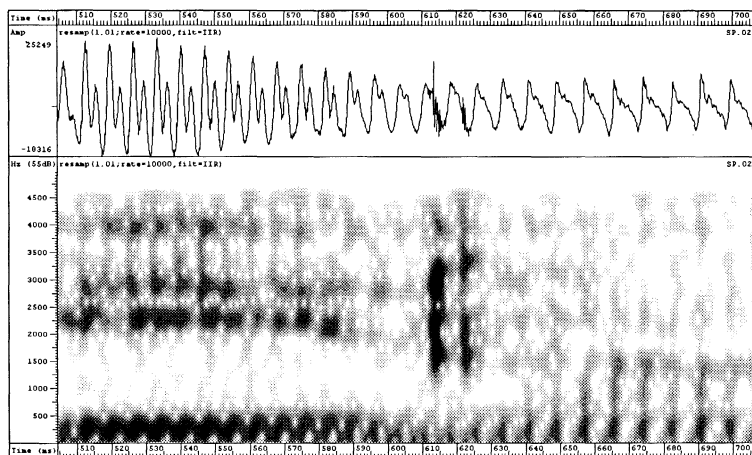
(16.3) VSTAVLJANJE DRUGIH ELEMENTOV, npr. tleskov (posamezni primeri)

(16.4) VSTAVLJANJE [#]

Pregled celotnega gradiva je pokazal, da so soglasniški elementi z nizko zvočnostjo kot rezultat antihiatiskih procesov precej redki, vendar so se pojavljali dovolj pogosto, da jih je treba upoštevati. V prikazih 8–10 je nekaj takih primerov.

Prikazi
8–10

Prikazi 8–10: Primeri valvnih prikazov in širokofiltrskih spektrogramov za razpad hiata v gradivu (od zgoraj navzdol). 8: vrivanje [u] v individualni [u'a:] → [u^uva:], 9: vrivanje tleska v dialog [ia] → [i^ua], 10: vrivanje [ʔ] v splošnoizobraževalnih [oi] → [oʔi]

3.2.2 Obseg razpada

Razpad je omejen na posamezne pojavitve v gradivu. Pojavi, ki so pogostejši, bodo posebej prikazani tudi v nadaljevanju.

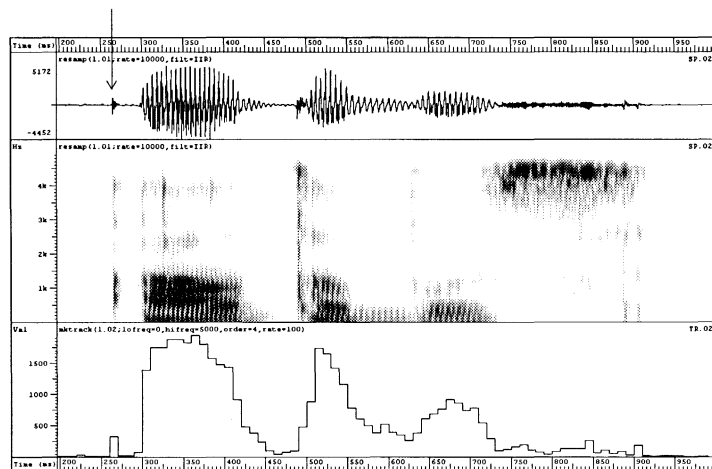
[u]. Ta tip vstavljanja za slovenščino ni fonološko predviden za knjižni jezik; slušni vtis edine pojavitve v gradivu, *individualni* [u'a:] – gl. prikaz 8, je dokaj jasen odstop od norme. Gledano tipološko pa je v-jevsko¹⁸ vstavljanje možno in je

¹⁸ Gre za različne zobno-ustnične oz. zobno-mehkonebne glasove različnih načinov artikulacije (priporniki, drsniki).

v tistih jezikih, za katere so analize samoglasniških nizov narejene, tuintam prisotna, naj omenim le poljščino, španščino, angleščino in turščino.

[ʔ]. Vstavljanje grlnega (= glotalnega) zapornika kot eden izmed antihijskih pojavov je povezan z načinom artikulacije. Pričakovani so posebej v posebnih skupinah besed, kot so predlogi, imena črk ipd., verjetnost pojavljanja je večja v položaju na morfemski meji in neposredno pred naglašnim samoglasnikom.¹⁹ Primer pojavitve [ʔ] je v prikazu 10.

Pri analizi gradiva sem opazil tudi, da [ʔ] nekateri govorniki izgovarjajo skoraj vedno v položaju #ʔV. Ta pojav za slovenščino še ni bil posebej raziskan (omenja pa ga npr. Omerza 1970, 69, da ga »v slovenščini [...] praviloma ne uporabljamo v govoru«, ali Bezljaj 1960, 52, ki ga imenuje laringalna okluziva in da »se včasih pojavlja pred vokalom na absolutnem začetku«) in so potrebne nadaljnje analize pogostosti pojavljanja, okolja itd. (Jurgec 2003, 109–112, Tivadar in Jurgec 2003, 216). Tak primer je v prikazu 11.

Prikaz 11: Primer valovnega prikaza, širokofiltrskega spektrograma in poteka akustične energije z 20 ms oknom za [tʰò:ʔtobus]. Na vseh prikazih je jasno vidna odpora glotalnega zapornika (puščica).

¹⁹ V češčini je [ʔ] (*raz*) variantno predviden v vzglasju pred samoglasnikom ali na morfemski meji, npr. *neexistuje* [neʔegzistuje], *do Evropy* [doʔevropi] (Petr idr. 1986, 97, prim. tudi Palkova 1997). Podobno kot v češčini je v poljščini: *nauka* [naʔuka], čeprav tudi *nie* [neʔ] (Dukiewicz in Sawicka 1995, 45). V zadnjem času se vedno pogosteje pojavlja tudi tam, kjer prej ni bil pričakovan, tako pol. *ukraiński* [ukraʔiiskʲi], *rozmaity* [rozmaʔity], tj. kot medsamoglasniški segment, kjer gre tudi za morfemsko mejo (nav. po Sawicka 2003, 406). V hrvaščini se pojavlja variantno le v vzglasju, če se prejšnja beseda končuje na samoglasnik, npr. *i onda* [i:ʔònda] (Landau idr. 1999, 68, prim. tudi Bakran 1996).

Status [ʔ] je v jezikih sveta zelo različen, pri nekaterih ima fonemski status ob drugih nezvnečih zapornikih (npr. v havajščini, arabščini) ali je variantna uresničitev kakega drugega fonema, največkrat zapornika (angleščina), lahko je vezan na določena fonemska zaporedja (maorščina), drugje pa označuje meje prozodičnih enot (nemščina, variantno tudi češčina, poljščina, hrvaščina), prim. Ladefoged in Maddieson 1996: 74. – Fonetično nastaja zaradi t. i. trdega zastavka (tj. začetka fonacije, izraz povzemam po Omerza 1970, 22, prim. tudi Palková 1997, 56 in tam dalje).

[!]. Dlesnični klik (tlesk) sem našel le v enem primeru, katerega spektrogram je zgoraj (prikaz 9). Takšen izgovor je slučajna posledica artikulacijskih procesov.

[#]. V gradivu pa so bili tudi primeri vstavljanja pavze med dela tvorjenke, vedno npr. v tipu

(17) *makroekonomsko* ['mà:kro#eko'nò:msko]

Taka fonetična realizacija potrjuje fonološko segmentiranje na dve fonološki besedi, vsaka s svojim naglasom (seveda je eden podrejen drugemu, taka organizacija je ena izmed značilnosti naglasa), vmes pa ni [ʔ] z jasno (slišno) odporo.

4 Sklep

Različni antihiatki pojavi so omejeni na fonološko oz. fonetično raven (ali obe) in so po svojem obsegu zelo raznovrstni. Za slovenščino sta glavna antihiatka procesa dva: VSTAVLJANJE [j] v kontekstu Vi (2.1.1) in DIFTONGIZACIJA V_U (2.1.2). Vsi ostali procesi so manj razširjeni in s systemskega stališča manj pomembni. Raziskovanje le-teh na fonetični ravni je odkrilo pojav [ʔ] v slovenščini, o čemer do sedaj razen spekulativno še niso pisali. Druga pomembna ugotovitev je bila razpad zloženek z medponskim obrazilom tipa *makroekonomsko* na dve ločeni fonološki besedi, kar zahteva nadaljnje fonetične raziskave slovenskih tvorjenk, predvsem s stališča naglasa.

Raziskava je potrdila, da se slovenščina ravna kot tipološko podobni jeziki: teži k organizaciji zloga k univerzalnemu zlogovnemu vzorcu CV. Nadfonološki (najprej morfonološki) antihiatki pojavi, ki bi jih bilo potrebno obravnavati še posebej, bi to še jasneje potrdili. Na znotrajmorfemske hiate, ki v slovenščino prihajajo s prevzemanjem, delujejo močni antihiatki procesi; najmočnejše systemski fonološki. Sledijo drugi, najprej tisti, ki delujejo na meji med korenem in predpono, pripono oz. končnico – tip *poizkus* → var. *poskus* in *alineja* → var. *alineja*. Nekateri antihiatki procesi ostanejo realizirani zgolj na fonetični ravni kot redukcija (pogosteje) ali razpad.

Krajsave

V – samoglasnik

C – soglasnik

G – drsnik

V₁ – prvi samoglasnik

[_{beseda}’]_{beseda} (oglati uklepaj, zaklepaj) – začetek oz. konec enote (tu besede)

{α} – (zaviti uklepaj, zaklepaj) – položaj znotraj morfema

. (pika) – zlogovna meja

- (vezaj) – morfemska meja

(višaj) – najvišja fonološko relevantna meja, premor

* (zvezdica) – neslovnično

/ _ (poševnica in podčrtaj) – položaj

→, ←, ↔ (puščice) – smer sinhronega pravila

⇒, ∈, ∉ – logiški znaki (implikacija, je element, ni element)

∅ – prazno mesto

nenorm. – nenormativno

pog. – pogovorno

var. – dvojnično (variantno)

Programska orodja

Cool edit pro, različica 2.0, Syntrillium software corporation, 2002.

Praat: doing phonetics by computer, različica 4.0.46, Paul Boersma, David Weenink, 2003, <http://www.fon.hum.uva.nl/praat/>, <http://www.praat.org>.

Speech filing system, različica 4.35/Windows, SFSWin 1.33, Mark Hackvale, University college London, 2002, <http://www.phon.ucl.ac.uk/resource/sfs/>.

Navedenke

Aguilar, Lourdes, 1999, Hiatus and diphthong: Acoustic cues and speech situation differences, *Speech communication* XXVIII/1, 57–74.

Allerton, D. J., 2000, Articulatory inertia vs ‚Systemzwang‘: Changes in liaison phenomena in recent British English, *English studies* LXXXI/6, 574–581.

Bakran, Juraj, 1996, *Zvučna slika hrvatskoga govora*, Zagreb, Ibis grafika.

Bezlaj, France, 1960, *Osnove fonetike*, Ljubljana.

Blevins, Juliette, 1995, The syllable in phonological theory, John Goldsmith (ur.), *The handbook of phonological theory*, Cambridge, MA, Blackwell Publishers Ltd. (Blackwell handbooks in linguistics, 1), 206–244.

Breznik, Anton, 1982, Razvoj novejšje slovenske pisave pa Levčev pravopis. Anton Breznik, *Jezikoslovne razprave*, ur. Jože Toporišič, 83–132.

Burenhult, Niclas, 2001, Loanword phonology in Jahai, *Working papers* XLVIII, 5–14, <http://www.ling.lu.se/disseminations/pdf/48/Burenhult.pdf>.

- Carré, R., Ainsworth, W. A., Jospa, P., Maeda, S., Padeloup, P., 2001, Perception of vowel-to-vowel transitions with different formant trajectories, *Phonetica* LVIII/3, 163–178.
- Casali, Roderic F., 1997, Vowel elision in hiatus contexts: which vowel goes, *Language* LXXIII/3, 493–533.
- Casali, Roderic F., 1998, *Resolving hiatus*, UCLA (Outstanding dissertations in linguistics).
- Faraclas, Nicholas G., 1996, *Nigerian pidgin*, London in New York, Routledge (Descriptive grammars).
- Dukiewicz, Leokadia, in Sawicka, Irena, 1995, *Fonetyka i fonologia*, Kraków, Instytut języka polskiego PAN (Gramatyka współczesnego języka polskiego).
- Fida, *Korpus slovenskega jezika FIDA*, <http://www.fida.net>, 30. 4. 2004.
- Glonar, Joža, 1936, *Slovenski pravopis*, Ljubljana.
- Golden, Marija, 2001, *O jeziku in jezikoslovju*, Ljubljana, Filozofska fakulteta, Oddelek za primerjalno in splošno jezikoslovje.
- Holton, David, Mackridge, Peter, in Philippaki Arbuton, Irene, 1997, *Greek: A comprehensive grammar of the modern language*, London in New York, Routledge (Routledge Grammars).
- Hualde, Jose Ignacio, 1992, *Catalan*, London in New York, Routledge (Descriptive grammars).
- Huttar, George L., in Huttar, Mary L., 1994, *Ndyuka*, London in New York, Routledge (Descriptive grammars).
- IPA 1999, *Handbook of the International phonetic association: A guide to the use of the international phonetic alphabet*, Cambridge, Cambridge University Press, 1999, <http://www2.arts.gla.ac.uk/IPA/ipa.html>.
- Ivić, Pavle, 1968, Vokalske grupe u srpskohrvatskom književnom jeziku, *Slavia orientalis, Rocznik XVII/3*, Komitet słowianoznawstwa Polskiej akademii nauk, 315–19.
- Jurgec, Peter, 2003, Nekatera fonološka vprašanja v novem slovenskem pravopisu, *Slava* XIV/1–2 (2000/01), 45–59.
- Jurgec, Peter, 2004a, Fonologija samoglasniških nizov v slovenščini, *SR* LII/2, 119–140.
- Jurgec, Peter, 2004b, *Samoglasniški nizi v slovenščini: Fonološko-fonetična analiza*, Ljubljana, Robus in Slavistično društvo Slovenije (Slavistična knjižnica, 8). V tisku.
- Korytowska, Anna, 2000, Vocalic clusters in the Balkanic Slavic languages, *Govor* XVII/1, 49–60.
- Korytowska, Anna, 2001, *Grupy samogłoskowe w językach słowiańskich*, Diss, Uniwersytet Mikołaja Kopernika, Toruń.
- Kráľ, Ábel, 1988, *Pravidlá slovenskej výslovnosti*, Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo.
- Ladefoged, Peter, in Maddieson, Ian, 1996, *The sounds of the world's languages*. Malden [...], Blackwell.
- Lehiste, Ilse, idr., 1961, Transitions, glides and diphthongs, *The journal of The acoustical society of America* XXXIII/3, 268–277.
- Landau, Ernestina, Lončarić, Mijo, Horga, Damir, in Škarić, Ivo, 1999, Croatian,

- Handbook of the International phonetic association: A guide to the use of the international phonetic alphabet*, Cambridge, Cambridge University Press, 66–69.
- Lindau, Mona, idr., 1990, Some cross-linguistic differences in diphthongs, *Journal of the International phonetic association XX*, 10–14.
- Majcenovič, Helena, 2001, *Pereča pravopisna vprašanja slovenskega jezika od Škrabca do danes, Magistrska naloga*, Kamnik.
- Muljačić, Žarko, 1972, *Opća fonologija i fonologija suvremenoga talijanskog jezika*. Zagreb: Školska knjiga.
- NB: *Nova beseda*, http://www.bos.zrc-sazu.si/s_beseda.html, 30. 4. 2004.
- Omerza, Zdravko, 1970, *Uporabna fonetika*, Ljubljana, DZS.
- Palková, Zdena, 1997, *Fonetika a fonologie češtiny*, Praha, Karolinum [...].
- Petr, Jan, ur., Dokulil, Miloš, Horálek, Karel, Hůrková, Jiřina in Knappová, Miloslava, 1986, *Fonetika, Fonologie, Mluvnice češtiny, 1: Fonetika, Fonologie, Morfonologie a morfemika, Tvoření slov*, Praha, Academia, 9–171.
- Picard, Marc, 2001, Aspects synchroniques et diachroniques de l'hiatus: Le cas du déterminant /la/ en Créole Haïtien, *Revue québécois de linguistique XXX/2*, 99–112.
- Quilis, Antonio, 1999, *Tratado de fonología y fonética Españolas*, Madrid, Gredos.
- Ramovš, Fran, 1954, O splošnih slovenskih pojavih pri protezi in hiatu, *SR V–VII*, 3–8.
- Rigler, Jakob, 1971, H kritikam pravopisa, pravorečja in oblikoslovja v SSKJ, *SR XIX/4*, 433–462, *XX/2*, 244–251.
- Rubach, Jerzy, 2000, Glide and glottal stop insertion in Slavic languages: A DOT analysis, *Linguistic inquiry XXXI/2*, 271–317.
- Rupel, Mirko, 1946, *Slovensko pravorečje*, Ljubljana, DZS.
- Sawicka, Irena, 2001, *An outline of the phonetic typology of the Slavic languages*, Toruń, Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika.
- Sawicka, Irena, 2003, Grkljanski zatvor u poljskome jeziku, *Govor XX/1–2*, 405–409.
- Sawicka, Irena, in Spasov, Ljudmil, 1991, Fonologija na sovremeniot makedonski standarden jazik, Skopje, Makedonska akademija na naukite i umetnostite.
- Simeon, Rikard, 1969, *Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva [...], II: P–Ž*, Zagreb, Matica hrvatska.
- SP 2001: *Slovenski pravopis*, Ljubljana, ZRC, ZRC SAZU, 2001.
- Srebot Rejec, Tatjana, 1988, *Word accent and vowel duration in Standard Slovene: An acoustic and linguistic investigation*, München: Otto Sagner (Slavistische Beiträge, 226).
- Srebot Rejec, Tatjana, 1992, Initial and final sonorant clusters in Slovene, *Linguistica XXXII/2*, 227–230.
- Srebot Rejec, Tatjana, 1998, O slovenskih samoglasniških sestavih zadnjih 45 let, *SR XLVI/4*, 339–346.
- SSKJ: *Slovar slovenskega knjižnega jezika: Elektronska izdaja, različica 1.0*, Ljubljana, ZRC SAZU, DZS, 1998.
- Šuštaršič, Rastislav, 1999, Assimilation and elision in English and Slovene, *Govor XVI/1*, 15–23.
- Šuštaršič, Rastislav, Komar, Smiljana, in Petek, Bojan, 1995, Slovene, Illustrations of the IPA, *Journal of the International phonetic association XXV/2*, 86–90.

- Šuštaršič, Rastislav, Komar, Smiljana, in Petek, Bojan, 1999, Slovene, *Handbook of the International phonetic association*, Cambridge, Cambridge University Press, 135–139.
- Tivadar, Hotimir, in Jurgec, Peter, 2003, Podoba govorjenega slovenskega knjižnega jezika v Slovenskem pravopisu 2001, *SR LI/2*, 203–20.
- Toporišič, Jože, 1963, Fonetika, fonologija, in pravorečje v SP 1962, *JiS VIII/6*, 167–173.
- Toporišič, Jože, 1968, Ali je prav laringalen ali laringealen, *JiS 7/XII*, platnica 3.
- Toporišič, Jože, 1970, Slovenski pogovorni jezik, *SR XVIII/1–2*, 55–70.
- Toporišič, Jože, 1971, Pravopis, pravorečje in oblikoslovje v Slovarju slovenskega knjižnega jezika I, *SR XIX/1*, 55–75, *XIX/2*, 222–29.
- Toporišič, Jože, 1992, *Enciklopedija slovenskega jezika*, Ljubljana, Cankarjeva založba.
- Toporišič, Jože, 2000, *Slovenska slovnica*, Maribor, Obzorja.
- Trask, Robert Lawrence, 1996, *A dictionary of phonetics and phonology*, London, New York, Routledge.
- Unuk, Drago, 2001, *Zlog v slovenskem jeziku, Doktorska disertacija*, Maribor.
- Unuk, Drago, 2003, *Zlog v slovenskem jeziku*, Ljubljana, Rokus, Slavistično društvo Slovenije (Slavistična knjižnica, 7).

Hiatus-Avoiding Processes in Standard Slovene Summary

There are six possible realizations of vowel sequences in natural languages: heterosyllabification (hiatus), diphthongization, the insertion of a consonant (epenthesis), glide formation, elision or coalescence (Casali 1997, 1998). Slovene allows vowel sequences which occur mainly in derivatives and loanwords, although they are very rare (under 1% in texts, meaning less than 5% of lexical units) (Jurgec 2004a, 2004b).

In sequences with a high vowel the hiatus is eliminated in a similar way as in related languages with two systemic phonological rules. Within a morpheme the sequences iV are avoided by means of INSERTION OF [j] (biologija [bijolo'gi:ja]) and the sequences Vu by means of diphthongization (nauk [nâ:uk]).

Nonsystemic (mor)phonological processes occur primarily on a distinctively marked morphemic boundary: INSERTION OF [j] (aloha → var. aloja) and ELISION (preizkus → var. preskus), other processes being much more rare (GLIDE FORMATION [v] and DIPHTHONGIZATION ELSEWHERE).

Phonetic realizations of hiatus-avoiding processes have been analyzed on corpus material comprising approx. 300 minutes of spoken Standard Slovene, which has been prepared for analysis with specialized software (Praat, Speech Filing System).

Two basic hiatus-avoiding principles have been identified: reduction (DIPHTHONGIZATION, ELISION, MONOPHTHONGIZATION), which is quite frequent, and dissimilation (INSERTION OF [v], [ʔ], [!], [#]).

For the first time it has been established that [ʔ] also occurs, and further research is needed to analyze derivatives such as makroekonomsko [mâ:kro#eko'nõ:msko] with a pause.

ZRCola: vnašalni sistem za jezikoslovno rabo v programu word

Peter Weiss

IZVLEČEK: Vnašalni sistem ZRCola je bil na Znanstvenoraziskovalnem centru SAZU v Ljubljani razvit za jezikoslovne, predvsem dialektološke potrebe in deluje v Microsoftovem programu word v operacijskem sistemu windows. Temelji na standardu unikod, okoli 1400 dodatnih znakov – med njimi so tudi slovenski zgodovinski znaki iz prve polovice 19. stoletja – pa je v pisavi 00 ZRCola razporejenih na področju zasebne rabe tega standarda. Zapleteni znaki se vnašajo tako, da se osnovnemu znaku v obveznem zaporedju dodajo zaslonski diakritični znaki, nazadnje pa program nize s temi znaki na uporabnikovo zahtevo sestavi v samostojne znake oz. pismenke. Ta način omogoča s prirejeno tipkovnico, ki je del vnašalnega sistema, preprosto vnašanje latiničnih in slovanskih ciriličnih besedil in iskanje po njih, pa tudi lažjo izmenjavo datotek in zanesljivo organiziranje podatkovnih zbirk.

The ZRCola Input System for Linguistic Usage in Program Word

ABSTRACT: The ZRCola input system was developed at the Scientific Research Centre SASA in Ljubljana and is designed to meet the needs of linguists, especially of dialectologists. It is used with Microsoft Word under the Windows operating system. Based on the Unicode Standard, the input system includes approximately 1,400 additional characters – among those are historical Slovene characters from the first half of the 19th century – in the 00 ZRCola font within the private use area of this standard. The input of complex characters is done in canonical stack: first the user selects the base character, then adds screen diacritical marks, and finally the application combines these strings of various marks into individual characters or glyphs on user's command. With the use of a customized keyboard, which is part of the input system, this method enables simple input of texts in Latin and Slavic Cyrillic alphabets as well as it simplifies computerized search within these texts. In this way the data exchange is also much easier and the organization of data files is more reliable.

1 Vnašalni sistem ZRCola je skupek pisave, temelječe na standardu unikod in razširjene z latiničnimi in ciriličnimi črkovnimi znaki, makrov in dokumentacije,

kar vse v Microsoftovem programu word v operacijskem sistemu windows omogoča preprosto vnašanje, urejanje in tiskanje različnih posebnih znakov, ki se uporabljajo v jezikoslovju, predvsem v dialektologiji, pa tudi pisanje v različnih jezikih, ki uporabljajo predvsem latinico in cirilico (vnašalni sistem ne zajema vseh znakov v neslovanskih jezikih, ki se pišejo v cirilici) in v njih ločevalne (diakritične) znake (nadpisane, podpisane in prepisane). Ime ZRCola je bilo izbrano zato, ker je bil sistem razvit v dialektološki sekciji Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša na Znanstvenoraziskovalnem centru (ZRC) Slovenske akademije znanosti in umetnosti v Ljubljani predvsem za potrebe Slovanskega lingvističnega atlasa (z uveljavljeno rusko kratico *OLA* za *Obščeslavjanskij lingvističeskij atlas*) ob upoštevanju dosežkov slovenske dialektologije in v njej pripravljajočih se del, kot je npr. Slovenski lingvistični atlas.

Sistem združuje prednosti vnašanja znakov z nekdanjimi uporabljanimi in zelo uporabnim programom S^Teve Primoža Jakopina (ta program je deloval na računalnikih atari – nasledil ga je program eva, ki deluje na osebni računalnikih v okolju windows ali DOS, istega avtorja) in zanemarja varljivo sestavljanje znakov v programu word, ki za resno delo ni primerno. Tako recimo lahko v besedilu v programu word znak í vnesemo sorazmerno elegantno kot kombinacijo naglasnega znaka (dosegljiv je na AltGr+9) in črke i, vendar pa vnaprej ne moremo z gotovostjo vedeti, ali ta sistem deluje tudi za f, s, l, n in â (deluje) in za û (deluje, vendar v primerjavi z â s težjo kombinacijo tipk), za spodnjelužiškosrbski m̄, za malteški ġ in za k̄ za makedonsko prečrkovanje (ti znaki so s standardiziranega unikatnega področja) ter za é in š, ki sta z unikatnega področja zasebne rabe (za vse te bližnjični sistem v wordu ne deluje). Precej drugačno je v wordu npr. vnašanje znakov z dvojnimi krativcem, čeprav jih najdemo sestavljene v standardiziranem delu unikatnega, povsem drugje – v pisavi 00 ZRCola na področju zasebne rabe – pa bi našli npr. polglasnik z dvojnimi krativcem, ki ga ni v standardiziranem delu unikatnega. Za vsakega od teh znakov je potrebna posebna bližnjica – v ZRColi je posebno le mesto polglasnika (Alt+Đ) in dvojnega krativca (Alt+I), osnovni samoglasniški znaki pa so seveda že na tipkovnici. – Nekatere znake z ločevalnimi znamenji lahko v wordu fingiramo tako, da najprej vnesemo osnovni znak, zatem pa še tistega, ki naj stoji nad njim ali pod njim in ga program zamakne na levo, vendar pa je potem le izjemoma prikazan ustrezen rezultat, npr. pri đ; sploh podpisana pika pod osnovnim znakom le redko stoji na sredini, zato je npr. v različici 2.97 pisave times new roman na mestih F01E do F02C cel niz, namreč 15 podpisanih pik, izmed katerih lahko ustrezno izberemo glede na širino osnovnega znaka. Takšno besedilo je grafično morda celo neoporečno, vendar ga ne moremo obvladovati, saj je po tako različnih podatkih komajda mogoče iskati. Druga nerodnost je ta, da je besedilo s fingiranimi znaki prikazano prav edino v programu word in se skvari (»podre«), ko ga prenesemo v kak drug urejevalnik besedil ali nekompatibilen namizno-založniški program, kot je npr. pagemaker podjetja Adobe.

2 Standard unikat (angl. *Unicode Standard*; gl. The Unicode Consortium 2003; www.unicode.org) je osnova za kodiranje znakov in na osnovni ravni vsebuje nad 65.500 (256 × 256) mest. Z znaki, od katerih se nekateri na pogled niti ne

razlikujejo, imajo pa vsak svojo kodo v različnih skupinah pisav, kot npr. latinični veliki A s šestnajstiško kodo 41, cirilični veliki A s kodo 410 in grška velika alfa (A) s kodo 391, in s katerimi se da pisati v mnogih jezikih in pisavah (npr. tudi Braillovo pisavo), zadovoljimo veliko jezikoslovnih potreb (npr. tudi zapis mednarodne fonetične abecede), mnogi posebni znaki pa še vedno ostanejo zunaj standardiziranega kodiranega nabora znakov. Zato se je za rabo v krogu sodelavcev na Inštitutu za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU v Ljubljani in Slovanskega lingvističnega atlasa izoblikovala zamisel o oblikovanju ločenega standarda (»podstandarda«) na področju zasebne rabe. Ni namreč mogoče računati na to, da bodo znaki, ki jih uporabljamo, v doglednem času postali sestavni del unikodnega standarda, če sploh kdaj bodo: potrebujemo jih zdaj, in ker jih moramo uporabljati, z uvrstitvijo na unikodno področje zasebne rabe rešimo problem vsaj začasno. Vnašalni sistem s pisavo vred je zastoj in odprt za nove predloge, prilagoditve (za tipkovnico in za del makrov) bodo narejene za predvidoma vse slovanske jezike in vsak novi uporabnik bo dobrodošel, saj bo skupina uporabnikov tako večja, sodelovanje in posredovanje rokopisov lažje in sistem večkrat preizkušen.

V sistemu ZRCola trenutno deluje vnašanje skoraj vseh sestavljivih unikodnih in vseh posebnih latiničnih in ciriličnih znakov in nizov, ki so v pisavi 00 ZRCola, v njem so dosegljivi mnogi simboli, predvidena je razširitev na vse slovanske zgodovinske pisave, npr. dajnica in metelčica (kar je kot želja izraženo v Peterlin – Košir – Erjavec 1998) ter pisava prekmurskih piscev so že upoštevane, Popovičev poskus še bo, zajeto je tudi zapisovanje metričnih shem ipd. – vsega tega doslej v enem naboru še ni bilo. V pripravi je dokumentacija za celoten sistem, ki bo tako kot vnašalni sistem s pisavo vred dosegljiva na internetu (<http://ZRCola.zrc-sazu.si>).

Vnašalni sistem ZRCola omogoča:

- vnašanje besedil z vsemi latiničnimi in ciriličnimi, pa tudi z grškimi, hebrejskimi in arabskimi pismenkami ter veliko simboli in ločili, upoštevanimi v unikodnem standardiziranem naboru znakov;
- z dodatnimi latiničnimi in ciriličnimi pismenkami vnašanje jezikoslovnih (etimoloških, slovenskih zgodovinskih ...) in predvsem narečnih besedil;
- preprosto vnašanje posameznih sestavin s kombinacijami tipk na tipkovnici (najpogostejše bližnjice so že izdelane in dokumentirane);
- samodejno sestavitve v znake za natis, npr. $\text{á} \rightarrow \text{á}$;
- možno (prav tako samodejno) razstavitev sestavljenih znakov;
- preprosto iskanje po razstavljenih znakih v besedilih;
- veliko izbiro črk, števk, ločil in simbolov: ob unikodnem standardiziranem naboru je na področju zasebne rabe upoštevanih nad 1400 dodatnih znakov, njihov obseg pa se še širi;
- nove sestavljene znake iz latinice in cirilice lahko predlaga vsak uporabnik.

3 Pisava 00 ZRCola (dve ničli na začetku imena zagotavljata, da ime stoji vedno na vrhu seznama pisav) temelji na pisavi times new roman, razširjeni z znaki v pisavah brane, ki jih je za potrebe Založbe ZRC in inštituta za slovenski jezik v letih 1998–2002 izdelal Brane Vidmar, in z latiničnimi in ciriličnimi pismenkami,

ki jih je bilo mogoče najti v pregledanih jezikoslovnih delih, ki obravnavajo slovanske jezike. Znaki v pisavi 00 ZRCola so razporejeni v unikodnem naboru, standardu, ki sicer določa kode pismenk za veliko večino pisav: na unikodnem področju so upoštevane vse standardizirane latinične in cirilične pismenke, primerno zastopane so tudi grščina, hebrejščina in arabščina, kar nekaj pa je v tej pisavi tudi simbolov, ločil in drugega. Vnašalni sistem ZRCola izrablja področje zasebne rabe s 6400 prostimi mesti in jih namenja znakom za jezikoslovno rabo, ki jih na standardiziranem unikodnem področju ni. Nabor znakov na področju zasebne rabe se bo dopolnjeval, čeprav seveda nikoli ne bo popoln, pomembno je, da se kode posameznih znakov ne bodo spreminjale, lahko pa se zgodi, da bo kateri od znakov kdaj postal del unikodnega standarda. Podstandard na področju zasebne rabe je smiselno seveda samo, če ostane centraliziran, zato morebitne ločene izvedbe (z znaki na mestih, ki jih »centrala« na ZRC SAZU v Ljubljani ne bi odobrila) niso smiselne, ker bodo zavajale in povzročale zmedo.

Pisavo 00 ZRCola je mogoče uporabljati v različnih računalniških programih, celoten vnašalni sistem pa za zdaj le v programu word v operacijskem sistemu windows, čeprav je prilagoditev za druge programe, npr. za openoffice, možna in seveda zaželeno.

4 Znaki z ločevalnimi znamenji v sistemu ZRCola se vnašajo nesestavljeni oz. razstavljeni (npr. $\dot{\text{a}}$ za á , $\dot{\text{u}}$ za ú in $\dot{\text{i}}$ za í in $\dot{\text{u}}$ za ü), računalnik pa jih na uporabnikov ukaz npr. za natis korektur in za oddajo v nadaljnji postopek z vgrajenim makrom sestavi. Sistem ZRCola omogoča tudi obratno pot – razstavljanje znakov, vnesenih v standardiziranem unikodnem naboru in tistih na področju zasebne rabe, ki so bili vneseni v sistemu ZRCola, kar pride prav tudi za znake, ki bi jih po nesreči sestavili ali ki so bili vneseni mešano, torej kot nesestavljeni in sestavljeni. (Program za razstavljanje seveda ni nič drugega kot v drugo smer obrnjeni program za sestavljanje znakov.)

Za osnovnim znakom se vnesejo sestavljivi znaki v obveznem (kanoničnem) zaporedju, tako da se najprej napišejo zgornji, potem spodnji in nazadnje prepisani in pripisani:

- (1) nadpisane (zgornje) kopičimo navzgor (kot si dejansko sledijo), npr. $\text{a}\bar{\text{a}}\dot{\text{a}} \rightarrow \ddot{\text{a}}$,
- (2) podpisane (spodnje) kopičimo navzdol (kot si dejansko sledijo), npr. $\text{e}\grave{\text{e}}\underset{\cdot}{\text{e}} \rightarrow \text{e}\underset{\cdot}{\underset{\cdot}{\text{e}}}$,
- (3) nazadnje pa zapišemo pripisane oz. prepisane, npr. $\text{Z}\grave{\text{z}} \rightarrow \text{Z}\grave{\text{z}}$ ali $\text{l}\grave{\text{l}} \rightarrow \text{ł}$.
V tem smislu vnesemo npr. $\text{o}\grave{\text{o}}\underset{\cdot}{\text{o}} \rightarrow \text{ó}$ ali $\text{l}\grave{\text{l}}\underset{\cdot}{\text{l}} \rightarrow \text{ł}$.

V vsakem črnem pravokotniku, ki nadomešča osnovni znak, mali trikotnik ob zgornji, spodnji ali desni stranici kaže, v katero od teh treh vrst spada kak znak. Zaporedje *zgoraj – spodaj – čez/poleg* je obvezno zaradi iskanja in zato, da so zamenjalne preglednice obvladljive. Dejansko sestavljajni program naredi znak ł iz niza $\text{l}\grave{\text{l}}\underset{\cdot}{\text{l}}$ (ta je zaradi zaporedja sestavljivih sestavin *zgoraj*, potem *spodaj* in nazadnje *čez* oz. *poleg* obvezen), čeprav bi ga lahko tudi iz $\text{l}\grave{\text{l}}\underset{\cdot}{\text{l}}$, $\text{l}\grave{\text{l}}\underset{\cdot}{\text{l}}$, $\text{l}\grave{\text{l}}\underset{\cdot}{\text{l}}$, $\text{l}\grave{\text{l}}\underset{\cdot}{\text{l}}$ ali

l^áq̄, kar vse pa je za resno delo in iskanje preveč razpuščeno in neobvladljivo, razen če bi ustrezní program omogočal samodejno popravo napačnega zaporedja vnesenih znakov, kar pa za zdaj ni predvideno.

Znake, ki so v ustreznem jeziku dosegljivi že na tipkovnici, lahko vnašamo sestavljene, na slovenski (jugoslovanski latinični) tipkovnici npr. č (ki ga bodo tisti, ki ga nimajo na tipkovnici, vnašali kot c̄). Vendar pa je pri pisanju sestavljivih nizov treba upoštevati obvezno zaporedje, saj – kot rečeno – npr. znaka ĵ ne moremo dobiti s sestavitvijo znakov tako, da bi bil osnovni znak ĵ. (Nasploh lahko neposredno vnašamo sestavljene znake, kar je smiselno, če jih je malo, le da bližnjične tipke zanje v sistemu ZRCola niso predvidene.)

Zaradi razumljive praktičnosti je kot osnovni znak pred nadpisanimi znaki vedno treba vnesti i (ne ı) in j (ne ĵ), ne glede na to, kaj stoji nad njima; edinole ĵ je treba vnesti kot kombinacijo ĵ (in turški Ğ kot Ğ); obrnjeni i (ı) je seveda poseben znak. (Mesta in kode vseh teh znakov so razvidni iz dodane dokumentacije in se na unikodnem področju ujemajo z znaki v drugih pisavah, ki temeljijo na unikodu.)

Ligature se vnašajo z znakom ı med sestavinama, npr. OıE za Œ, in če je nad ligaturo še kaj dopisano, je nesestavljenemu nizu preprosto dodano: oıeıı → ċ. Edino v skupini samoglasnikov s podpisanim znakom ĵ, ı ali ı in temu vodoravno podpisanim na desni strani stoječim znakom ĵ se podpisani znaki vnašajo v tem zaporedju (»repek je na koncu«), torej se znaki pod repkom ne nalagajo: eıııı → ě.

Posebno skupino tvorijo nizi dveh ali treh osnovnih znakov z morebitnimi ločevalnimi znaki, ki jih povezujejo zgornji ali spodnji lok, črta ali vijuga, t. i. povezaji. Če je v takem nizu kak del nadpisan, ga pri vnosu postavimo med dve polovični puščici, npr. eıı[a] → ē̄. V takih nizih dva črna pravokotnika (npr. ıı) – ali tri (npr. ııı), če naj bodo povezani trije osnovni znaki – z lokom, črto ali vijugo zgoraj ali spodaj postavimo takoj za prvi, osnovni znak, ki mu lahko sledi ločevalni znak in tudi dvopičje, ki pomeni dolžino glasu, npr. oıııuıı → oııı. V nizih, ki – tako kot nizi v ZRColi nasploh – niso poljubni, vendar pa so razširljivi, je dolžino glasu mogoče označevati ali z dvopičjem, ki ima obliko dveh majhnih trikotnikov (torej :), kar ima v jezikoslovlju prednost in je priporočeno, ali pa z navadnim dvopičjem (:).

Iskanje tako vnesenih nizov sicer ni čisto preprosto (v iskalna okenca znakov za zdaj ne moremo vtipkavati neposredno, ampak jih moramo vanj skopirati iz osnovnega besedila, v programu word xp pa jih lahko vnesemo z ustrežno kodo, sestavljeno iz štirih črk oz. števčk), vendar pa je mogoče v enem koraku vedno poiskati vse bodoče sestavljene pismenke z dvojnimi krativcem ali pa s cirkumfleksom in s piko spodaj: iščemo pač samo ĵ ali ĵ, medtem ko je to pri sestavljenih znakih veliko bolj zapleteno, kak znak (npr. polglasnik z dvojnimi krativcem) pa bi se lahko celo izmuznil, če ga ne bi imeli v zavesti.

Sestavljive znake je mogoče vnašati razstavljene tudi v drugih pisavah, kot sta npr. times new roman ali tahoma, in v njih bo delovalo tudi sestavljanje oz. razstavljanje, vendar pa je prikaz sestavljenih znakov omejen na standardizirano področje unikoda in odvisen od obsega nabora na tem področju v določeni pisavi. Nasploh torej velja: kar je na standardiziranem unikodnem področju, bo v drugi pisavi prikazano pravilno, če ta vsebuje tisti znak, sicer pa se utegne zgoditi, da se

bo namesto kake sestavljene pismenke tudi s standardiziranega področja pisave 00 ZRCola v drugi pisavi pojavil kvadratega, ki naznanja, da v drugi pisavi ustrezeni znak manjka; to se bo zagotovo zgodilo z znaki s področja zasebne rabe v pisavi 00 ZRCola v drugih pisavah.

Trenutno pisava 00 ZRCola deluje le v navadnem slogu, torej navadno pokončno, saj ležeča, polkrepka in morda ležeča polkrepka različica še čakajo na izdelavo, čeprav seveda lahko vnašamo in tiskamo elektronsko ležeče, polkrepke in ležeče polkrepke dele besedil. Celotna pisava bo izdelana na novo, saj so pismenke trenutno preveč raznorodne. Izdelati bo treba tudi navodila in priporočila za vnašanje, recimo kateri znak ustreza malemu polglasniku, Ꞥ ali ꞥ, kako se vnašajo narekovaji v besedilih v različnih jezikih, kako stopinje Celzija, rimske številke, srbsko-hrvaške ligature lj, Lj, LJ, dž ... itd. Poimenovanje posameznih znakov v slovenščini bi omogočalo lažjo komunikacijo, zato bi bilo primerno, da bi dobili slovenski prevod standarda unikod. Tako recimo na zelo različne načine opisujemo imena pismenk ŋ, m̄, j̄ in ŋ̄ (zadnje tri so iz mednarodne fonetične abecede).

5 Področje zasebne rabe v vnašalnem sistemu ZRCola in v pisavi 00 ZRCola je sestavljeno takole (navedene šestnajstiške kode označujejo začetke nizov, ki nikjer niso izpolnjeni do konca):

- E000 znaki, ki se pišejo nad osnovnimi, pod njimi, čeznje ali ob njih ipd.
- E100 slovenski zgodovinski znaki, posebni osnovni (samostojni) dialektološki iz latinice in cirilice
- E200 metrični znaki, simboli, ločila
- E2E0 znaki za vrste tiska iz programa eva
- E300 sestavljeni latinični z osnovnim znakom a ipd.
- E3E0 sestavljeni latinični z osnovnim znakom A
- E400 sestavljeni latinični z osnovnim znakom e ipd.
- E4E0 sestavljeni latinični z osnovnim znakom E
- E500 sestavljeni latinični z osnovnim znakom i ipd.
- E3E0 sestavljeni latinični z osnovnim znakom I
- E600 sestavljeni latinični z osnovnim znakom o ipd.
- E3E0 sestavljeni latinični z osnovnim znakom O
- E700 sestavljeni latinični z osnovnim znakom u ipd.
- E3E0 sestavljeni latinični z osnovnim znakom U
- E800 sestavljeni latinični z osnovnim znakom y
- E840 sestavljeni drugi latinični oz. cirilični samoglasniški
- E900 sestavljeni latinični z osnovnim znakom b–j ipd.
- EA00 sestavljeni latinični z osnovnim znakom k–q ipd.
- EB00 sestavljeni latinični z osnovnim znakom r–z ipd.
- EC00 povezajni nizi na latinični a (tj., ki se začenjajo z a)
- EC80 povezajni nizi na latinični e
- ED00 povezajni nizi na latinični i
- ED80 povezajni nizi na latinični o
- EE00 povezajni nizi na latinični u

- EE80 povezajni nizi na druge latinične oz. cirilične samoglasnike
- EEC0 povezajni nizi na latinične soglasnike
- EF00 rezervirano za dodatke
- F0FF rezervirano
- F100 sestavljeni cirilični z osnovnim znakom a
- F140 sestavljeni cirilični z osnovnim znakom A
- F150 sestavljeni cirilični z osnovnim znakom e
- F1A0 sestavljeni cirilični z osnovnim znakom E
- F1B0 sestavljeni cirilični z osnovnim znakom i ipd.
- F1F0 sestavljeni cirilični z osnovnim znakom I
- F200 sestavljeni cirilični z osnovnim znakom o
- F240 sestavljeni cirilični z osnovnim znakom O
- F250 sestavljeni cirilični z osnovnim znakom u ipd.
- F290 sestavljeni cirilični z osnovnim znakom U ipd.
- F2A0 sestavljeni cirilični z osnovnim znakom v–z
- F300 sestavljeni cirilični z osnovnim znakom k–š
- F400 povezajni nizi na cirilične samoglasnike
- F460 povezajni nizi na cirilične soglasnike
- F480 rezervirano (do F8FF)

6 Vnašalni sistem se bo razvijal. Prve predloge za izboljšanje preizkusnih različic so doslej prispevale moje sodelavke iz dialektološke sekcije Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU v Ljubljani Karmen Kenda-Jež (že pred časom pripravila nadvse uporaben pregled znakov v pisavah brane, ki je bil upoštevan pri razvrščanju znakov v pisavi 00 ZRCola), Jožica Škofic in Vera Smole, ki so verjele v nastajajoči sistem, se mi zdi, marsikdaj tudi samo na mojo besedo in celo takrat, ko sem sam obupaval. Samonamestitveni računalniški program, ki omogoča zelo preprosto namestitvev vnašalnega sistema, in dokumentacijo zanj je pripravil Robert Valentak iz Računalniškega centra ZRC SAZU.

7 Vnašanje jezikoslovnih in sploh narečnih besedil je bilo zaradi mnogih posebnih znakov doslej tako naporno in zapleteno, da se je, mislim, splašalo potruditi in žrtvovati čas, ki bo s tem vnašalcem nekoliko prihranjen. Vesel bom, če bo kak jezikoslovec opazil, da mu je vnašalni sistem ZRCola olajšal poklicno življenje, in če bo vnašalni sistem ZRCola poživil sodelovanje v stroki. To bo tudi spodbuda za njegovo načrtovano dopolnjevanje.

Navedenke

- The Unicode Consortium 2003 = The Unicode Consortium, *The Unicode Standard, Version 4.0*, Boston itd., Addison-Wesley, 2003.
- Peterlin – Košir – Erjavec 1998 = Primož Peterlin – Aleš Košir – Tomaž Erjavec, *Digitalni zapis slovenskih znakov*, v: Tomaž Erjavec – Jerneja Gros (ur.), *Jezikovne tehnologije za slovenski jezik – Language Technologies for the*

Slovene Language, Zbornik konference – Proceedings of the Conference,
Ljubljana, Institut Jožef Stefan, 1998, 128–132.

II. GRADIVO, OCENE, POROČILA

Merilo jezikovne naravnosti kot eno od možnih meril za izbiranje slovarskega ponazarjalnega gradiva iz korpusov? – O knjigi Janeza Orešnika *Naturaless in (morpho)syntax: english examples*

Andreja Žele

IZVLEČEK: Prispevek predstavlja in komentira monografijo Janeza Orešnika *Naturaless in (morpho)syntax english examples* (Jezikovna naravnost v (obliko)skladnji, angleški zgledi) predvsem z vidika možnosti uporabe teorije jezikovne naravnosti v slovenščini.

Naturalness as One of the Possible Criteria in Selection of Dictionary Examples from Corpora C Janez Orešnik, *Naturalness in (morpho)syntax: English examples*

ABSTRACT: The contribution presents Janez Orešnik's monograph *Naturalness in (morpho)syntax: English examples* (Jezikovna naravnost v (obliko)skladnji: angleški zgledi) and comments on it, discussing especially whether it would be possible to apply the theory of naturalness to Slovene.

Janez Orešnik, *Naturaless in (morpho)syntax: English examples* (Jezikovna naravnost v (obliko)skladnji, angleški zgledi). Dela 61. Ljubljana: SAZU, 2004. 228 str.

Naslovno vprašanje odpira oz. samo nakazuje eno izmed možnosti uporabe teorije jezikovne naravnosti v slovenščini, ki je s skladenjskega vidika obravnavana v novi monografiji Janeza Orešnika, rednega profesorja za primerjalno slovnico germanskih jezikov in splošno jezikoslovje na Oddelku za primerjalno in splošno jezikoslovje na Filozofski fakulteti v Ljubljani.

Monografija je napisana v angleščini in obsega uvodno poglavje v angleščini in slovenščini, ki je hkrati tudi vsebinski povzetek dela (Introduction – Also the Summary of the Monograph (11–19), Slovenski povzetek – Slovenian Summary (209–216)) in prevladujoči osrednji del s splošnim naslovom *English examples* (21–208, Angleški primeri oz. zgledi) s podpoglavji, ki obravnavajo uporabo slovnčnih enot kot beseda, besedna zveza, leksem, stavek (v oklepajih sem dodala slovenske ustreznice): *Word and phrase grammar* (Beseda in besedna zveza), *Clause grammar* (Stavek), *Nouns, pronouns, and the simple noun phrase* (Samostalniki, zaimki in samostalniške zveze), *Verbs* (Glagoli), *Variation in the verb phrase: ten-*

se, aspect, voice, and modality (Spremembe v glagolskih zvezah: čas, vid, način in naklon), Adjectives and adverbs (Pridevniki in prislovi), Complex noun phrases (Razširjene samostalniške zveze), The form and function of complement clauses (Oblika in vloga dopolnilnih stavkov), Adverbials (Prislovne besede), Word order and related syntactic choices (Besedni red in sorodne skladijske izbire), Lexical expressions in speech and writing (Leksemi v govoru in pisavi). Po že omenjanem slovenskem povzetku so navajani upoštevani viri in literatura (References, 217–219), še posebej velja omeniti seznam uporabljanega strokovnega izrazja z vključenim lastnoimenskimi fondom (Index, 221–228).

Avtor v vsebinskem kazalu, v uvodni predstavitvi in strokovnem komentarju pripominja, da so vsa zgoraj našeta poglavja, vključno z obravnavanimi zgledi in metajezikom, navajana po Longmanovi slovnici govorjene in pisane angleščine (D. Biber, S. Johansson idr., Longman Grammar of Spoken and Written English, London 1999: Longman; v knjigi je navajana kot Biber et al. 1999), ki je opisno-empirična predstavitev angleščine, narejena na korpusnem gradivu, tj. Longman Spoken and Written Corpus (LSWE Corpus), in kar nikakor ni zanemarljiv podatek – metodološko-izrazijsko se slovnica zgleduje po slovnici R. Quirka, S. Greenbauma idr. A Comprehensive Grammar of the English Language, London 1985, Longman.

»Tvarina knjige« je »univerzalna jezikovna teorija« (209). Podlaga domnev, ki po avtorjevem mnenju »omogočajo, da postanejo neke jezikovne razmere napovedljive«, je avtorju t. i. teorija naravnosti »kakor so jo razvili predvsem na nekaterih avstrijskih in nemških univerzah« (209). Avtor poudari, da so »glavni vzgib /njegovega/ dela« napovedi. V zvezi s spoznavanjem osnov teorije naravnosti so v knjigi navajane in priporočene določene publikacije, ki so na koncu še natančneje popisane v seznamu literature in virov (References, 217–219).

1 Najpogosteje uporabljano temeljno strokovno izrazje teorije naravnosti v knjigi je: oznaka »naravno« oz. »natural« z okrajšavo »nat.«; pojmu »naravnost« je protistavljena »zaznamovanost« v smislu enačbe $azaznamovanost = -anaravnost$, ki pa je bolj kot enačba spreminjajoče se razmerje. Oznake »naravno« so (o)vrednotenjsko postavljene v »lestvicah naravnosti« (osnovnih in razširjenih). Iz izhodišnih (na)vodil je razumeti, da so vrednostne lestvice naravnosti smiselna nujnost, potrebna za uporabnostno obvednotenje tako obvezne kot neobvezne rabe v jeziku, npr. v okviru možnih »(obliko)skladijskih dvojnic« in razvrstive njihovih lastnosti v smislu, da je dopuščati tako manj naravno kot bolj naravno dvojnico naravnejše kot dopuščati samo manj naravno dvojnico, in da je dopuščati samo bolj naravno dvojnico naravnejše kot dopuščati bolj in manj naravno dvojnico. Na tak način postanejo razvrstitve lastnosti pri obravnavanih skladijskih pojavnih napovedljive. Predstavljene so nekatere lestvice naravnosti s področja (obliko)skladnje: >nat (manjši, večji) / kognitivni napor (>nat (less, more) / cognitive effort), >nat (višja, nižja) / filogenetska starost (>nat (higher, lower) / phylogenetic age), >nat (bolj, manj) / prototipično (>nat (more, less) / prototypical), >nat (bolj, manj) / včlenjeno v svojo zgradbo (>nat (more, less) / integrated into its construction), >nat (bolj, manj) / pogosto (>nat (more, less) / frequent), >nat (maj-

hen, velik) / razred (>nat (small, large) / class), >nat (+, -) / specializirana raba (>nat (+, -) / specialized use), >nat (+, -) / raba kategorije, poteka (>nat (+, -) / use of category, process), >nat (+, -) / sprejemljivo (>nat (+, -) / acceptable), >nat (bolj, manj) / razširjeno po jezikih (>nat (more, less) widespread crosslinguistically). Lestvice jezikovne naravnosti nastopajo v paru po načelu zaznamovane ujemalnosti – bolj naravno teži po povezavi z drugim bolj naravnim, manj naravno teži po povezavi z manj naravnim.

Pri obravnavi osnovnih načel naravnosti pa je poleg jezikovne sistemskosti upoštevano oz. upozorjeno tudi na sporočevalski vidik – na razlike med stališčem govorca in stališčem poslušalca s pripombo, da izraz govorec vključuje tudi tvorca pisnih besedil in izraz poslušalec tudi bralca.

K pozornejšemu branju pritegne tudi avtorjeva izjava na koncu slovenskega dela povzetka: »Morda se bo knjiga zdela bralcu prepričljiva samo deloma, vendar vsekakor oznanja, da je lestvice naravnosti vredno tvoriti in rabiti« (216). Iz istega (tudi v slovenščino prevedenega) dela povzeman še nekaj avtorjevih misli, ki lahko sprožijo nadaljnje razmišljanje in hkrati vprašanja: – Kaj konkretnije, npr. z vidika zgledov, pomeni, da bi morebitni zbrani zgledi (pri »dosledni izrabi jezikovnega gradiva«) lahko slovenski teoriji nasprotovali, ker »precej lestvic naravnosti, ki bi nam mogle biti v pomoč, še ni na voljo« (211)? – Lahko po avtorjevih opombah »Pare dvojnic sem določal na podlagi svoje jezikoslovne izkušnje« in »Ker je pojem dvojnice premalo jasen, v vsaki izpeljavi uvodoma posebej naštevam dvojnice (redko več kot dve), ki bosta v obravnavi« (211), sklepamo, da pojem (skladenjske) dvojnice še ni splošnojezikoslovno dovolj natančno opredeljen?

2 H konkretnější predstaviti in zgledom

Osrednji del obravnava angleške primere oz. zglede po poglavjih (v oklepajih sem dodala slovenske ustreznice): Word and phrase grammar (Beseda in besedna zveza), Clause grammar (Stavek), Nouns, pronouns, and the simple noun phrase (Samostalniki, zaimki in samostalniške zveze), Verbs (Glagoli), Variation in the verb phrase: tense, aspect, voice, and modality (Spremembe v glagolskih zvezah: čas, vid, način in naklon), Adjectives and adverbs (Pridevniki in prislovi), Complex noun phrases (Razširjene samostalniške zveze), The form and function of complement clauses (Oblika in vloga dopolnilnih stavkov), Adverbials (Prislovne besede), Word order and related syntactic choices (Besedni red in sorodne skladenjske izbire), Lexical expressions in speech and writing (Leksemi v govoru in pisavi).

Ker je avtor specialist za primerjalno slovnico germanskih jezikov, je razumljivo, da je lestvice naravnosti najprej preizkuQal na uporabno nivoem in preverjenem angleQkem jezikovnem gradivu, ki je vklju=eno v zgoraj navajano Longmanovo slovnico. **Prevladujoče usmeritve so razlikovanje med govorno in pisano besedo (s predpostavko, da je govorno naravnejše kot pisano), pogostnost rabe (s predpostavko, da je pogostejše navadno tudi naravnejše) in načelo (naj)manjšega napora.**

Po nekaj navajanih zgledov za vsako poglavje bom poskušala pokomentirati, nekatere tudi z možnimi ustrezniciami v slovenščini.

2.1 Word and phrase grammar (Beseda in besedna zveza)

– Bolj ali manj naravno vključitev v (navadno) stavčno poved se obravnava tudi z domnevo, da je sporočilno težišče na koncu povedi/sporočila naravnejše kot kje drugje: >nat (+, –) / sporočilno težišče v npr. *The time was coming for me to leave Frisco* (+) : *The time for me to leave Frisco was coming* (–) (Biber et al. 1999, 99). To se ujema tudi z izhodiščno razvrstitvijo sporočilnih enot (izhodišče, prehod, jedro) pri členitvi po aktualnosti, ko jedro sporočila nezaznamovano stoji na koncu sporočila, npr. *Prisotni na shodu so se zelo goreče zavzemali za dopolnitve že uveljavljenih pravic* (+) : *Prisotni na shodu so se za dopolnitve že uveljavljenih pravic zavzemali zelo goreče* (–).

– Po načelu (naj)manjšega napora je uporaba členka *a* naravnejša kot uporaba *one*: >nat (*a*, *one*), npr. v *a hundred and seventy-two* (+) : *one hundred and seventy-two* (–) (Biber et al. 1999, 109). Načelo (naj)manjšega napora lahko v slovenščini uveljavljamo, ko namesto *zaradi tega* uporabimo *zato*, npr. *Zaradi tega/Zato bo malo zamudil, V tem ko/Ko se je posvetilo, je tudi počilo, Prišel bo, s tem da /tako da bo malo zamudil* ipd.

– Posebnost govornega jezika je tudi povsem naravni izpust določenih besed: >nat (+, –) / nagnjenost k elipsi, npr. *minutes* v primerih kot *This finishes at six fifty* (Biber et al. 1999, 109–110), kar je povsem naravno tudi za govorno slovenščino, npr. *Pridem pet čez štiri* ipd.

2.2 Clause grammar (Stavek)

– V t. i. vezni/slovnični vlogi so uporabljani glagoli *be*, *become*, *get*, *come*, *fall*, *go*, *turn*, ki so tudi sicer zmožni najširše skladenjskopomenske uporabe. Posebno prvi trije glagoli imajo najširšo možno uporabo, najširšo pa zagotovo glagol *be*: >nat (*be*, *become*, *get*, *be*, *become*, *get*, *come*, *fall*, *go*, *turn*) npr. v *I've been a skinhead for eight years. Now I am a Klasman and a politician, I had intended to become an Anglican priest but I saw more dark than light* ipd. (Biber et al. 1999, 145). Bolj kot načelo, da so (jezikovne) enote iz manjših razredov naravnejše kot enote iz večjih razredov, velja v teh primerih načelo, da imajo naravnejše besede možnost širše skladenjskopomenske uporabe.

– V okviru vprašalnih zaimkov za človeško je naravnejši *who* kot *whom*: >nat (*who*, *whom*), npr. v *Amanda, who are you going out with?, Who can I trust?* (+) : *For whom would I be working?, I did not say how or by whom* (–) ipd. (Biber et al. 1999, 214–215). Vsaj načeloma so tudi na izrazni ravni naravnejši brezpredložni skloni, med njimi pa imenovalnik in tožilnik.

2.3 Nouns, pronouns, and the simple noun phrase (Samostalniki, zaimki in samostalniške zveze)

– Verjetno s prvotnosti svojilnega razmerja in posledično s skladenjsko-besedotvornega vidika izhaja domneva, da je svojilni rodilnik (ki pretvorbno izraža pravo ali nepravo svojino) naravnejši kot vrstni rodilnik (ki pretvorbno izraža predvsem vrsto jedrnega denotata): >nat (svojilni rodilnik, vrstni rodilnik), npr. v *the girl's face, a horse's hoofs* (+) : *a bird's nest, two children's clothes* (–) ipd.

(Biber et al. 1999, 294). Prehode iz svojine v vrstnost in obratno lahko izražajo primeri kot *družinska posest – družinski avto – družinska srečanja* ipd.

– Večfunkcijska raba zaimka *that* uvršča zaimke med naravnejše kot druge zaimke: >nat (*that*, drugi zaimki), npr. v *That's how they were doing it, That's what I thought!, It's just Rosie that is* ipd. (Biber et al. 1999, 350). Večfunkcijskost določene besede torej povzroča tudi njeno večjo pogostnost, ta pa njeno večjo navadnost oz. naravnost.

2.4 Verbs (Glagoli)

– V okviru glagolov so velika skupina predložnomorfemski glagoli ali različni večbesedni glagolski leksemi, katerih uporaba je označena za naravnejšo kot priložnostne proste zveze glagola z različnimi predložnimi predmetnimi in prislovnodoločnimi določili in dopolnili – sledi domneva, da so leksikalizirane glagolske zveze *come/go/get/take/put + up/down/on/in* ipd. naravnejše kot proste glagolske zveze: >nat (leksikalizirane glagolske zveze, proste glagolske zveze), npr. leksikalizirane zveze v *When the Spanish arm of the operation needed assistance he was asked to take on a supervisory role, Gushchin (1934) pointed out many of the weaknesses of these attempts* ipd. (Biber et al. 1999, 412–413). Leksikaliziranost določenih besednih zvez povzroči njihovo ustaljeno rabo kot novih večbesednih jezikovnih enot, ki so glede na druge priložnostne besedne zveze predvidljivejše in zato navadnejše.

2.5 Variation in the verb phrase: tense, aspect, voice, and modality (Spremembe v glagolskih zvezah: čas, vid, način in naklon)

– Verjetno je predvsem z vidika širše funkcijskosti sedanjika je postavljena domneva, da je navaden sedanjik navadnejši kot kateri koli drugi čas; iz tega sledi, da je sedanjik navadno tudi nezaznamovano uporabljan: >nat (+ –) / sedanjik, npr. v *Do you want a cup of tea? (+) : Did you want a cup of tea? (–)* ipd. (Biber et al. 1999, 454).

– Povezano z glagolskim vidom oz. s posebno glagolsko obliko je izražanje omejenega trajanja v sedanjosti in bližnji prihodnosti s t. i. progresivnim aspektom (the progressive aspect), ki ni najbolj naravno izražanje: >nat (– +) / izražanje omejenega trajanja (the progressive aspect), in v povezavi s tem je trajna lastnost naravnejša kot začasna/priložnostna lastnost: >nat (+ –) / trajna lastnost. Omejeno trajanje v sedanjosti, npr. *I'm looking for an employee of yours*, omejeno trajanje v preteklosti, npr. *I was just coming back from Witham*, omejeno trajanje v prihodnosti, npr. *But she's coming back tomorrow* ipd. (Biber et al. 1999, 470–471).

– Z vidika načina izražanja in znotraj tega glagolskega načina je poudarjeno izražanje s pasivom oz. trpnikom, kjer se – verjetno tudi na pogostnost glagola *be* nasproti *get* – domneva, da je t. i. *be*-pasiv/trpnik naravnejši od *get*-pasiva/trpnika: >nat (*be*-pasiv/trpnik, *get*-pasiv/trpnik 'become'), npr. v *I was married for a couple of years in the seventies, She got married when she was eighteen* ipd. (Biber et al. 1999, 481).

– Vidik modalnosti oz. naklona lahko vključimo z obravnavo naklonskih *have to* in *must*, s tem da je raba *have to* ki izraža 'osebko obveznost' naravnejša

kot raba *must*, ki izraža 'logično potrebo': >nat (*have to* 'osebna obveznost', *must* 'logična potreba'), npr. v *Well I have to get up at ten thirty at the morning to take this thing back* (+) : *Your mum must not care* (-) ipd. (Biber et al. 1999, 494–495).

2.6 Adjectives and adverbs (Pridevniki in prislovi)

– V okviru pridevnikov je opozorjeno, da je raba predponskih/predponsko-obrazilnih pridevnikov na *a-* vezana pretežno na povedkovo rabo, raba priponsko-obrazilnih pridevnikov na *-al* pa na prilastkovo rabo, s tem da je naravnejša prilastkova raba (op. ki je tudi prvotna): >nat (prilastkova raba /-*all*, povedkova raba /*a-*), npr. v *Clients will be able to trade electronically, criminal law, criminal activity* ipd. (Biber et al. 1999, 508–509).

– S primerjalnega vidika je pregibanje oz. stopnjevanje naravnejše za pridevnike kot za prislove: >nat (pridevnik, prislov) / pregibanje/stopnjevanje (Biber et al. 1999, 544).

– Povsem navadno je lahko, da je pri določenih vrstah prislovov je pomen stopnjevalnosti naravnejši kot pomen načina: >nat (stopnjevanje, način) npr. s prislovom *terribly* v *He's terribly imaginative businessman* (+) : *The day which ended terribly at the presidential palace started badly at the same venue* (-) ipd. (Biber et al. 1999, 554).

2.7 Complex noun phrases (Razširjene samostalniške zveze)

– V okviru vezniških razmerij so obravnavane vezniške vloge besedice *that* in *wh-* besedice. Postavljena je bila domneva, da je vezniška vloga besedice *that* naravnejša kot besedice *wh-*: >nat (*that*, *wh-*)/vezniška vloga. Verjetno bolj splošnopomenska (oz. manj specializirana) in zato tudi naravnejša uporaba *that* omogoča tudi njen naravnejši/nezaznamovan izpust, npr. v *That would be the very last place that Marion and I would want to go* : *What about that place we were going to stay* ipd. (Biber et al. 1999, 625). Pri nas je dober primer za večfuncijsko uporabo veznik *da*, npr. *Povedal je, da so prišli* (nam natančnejšega ..., *kdo/kako/zakaj* so prišli).

2.8 The form and function of complement clauses (Oblika in vloga dopolnilnih stavkov)

– Kot vezniška vloga besedice *that* so razširjeni tudi t. i. *that*-stavki. Za angleščino se ugotavlja, da je najnaravnejša pomenskoskladenjska vloga *that*-stavkov je v predpovedkovem položaju (šteje položaj povedka v glavnem stavku zložene povedi): >nat (predpovedkov položaj, popovedkov položaj), npr. v *That it would be unpopular with colleges or students was obvious* (+) : *If they vote against the governor, I feel very confident that Republican state organizations would finance an opponent* (-) ipd. (Biber et al. 1999, 660).

– Pri glagolih rekanja (v angleški slovnici so to the directive verbs + to-infinitive) je postavljena domneva, da je zgradba z neizraženim naslovnikom naravnejša: >nat (neizraženi/vključeni naslovnik, izraženi naslovnik) – tovrstni glagoli rekanja so *say*, *ask*, *demand* ipd. v npr. *Jerry said to tell you how sorry he is* (+) : *Jerry said that I should tell you how sorry he is* (-) ipd. (Biber et al. 1999, 695). Tudi v slovenščini je naslovnik že vključen v logično-pomenski usmeritvi glagolov rekanja.

– Kot opombni komentar sta na straneh 136–137 komentirana tudi slovenska primera *Pristavila je kosilo* : *Šla je pristavit kosilo* v naravnostnem razmerju, da je raba *Pristavila je kosilo* (+) naravnejša kot *Šla je pristavit kosilo* (–), ki naj bi bila, nasproti prvemu primeru, zaznamovana: >nat (*Pristavila je kosilo, Šla je pristavit kosilo*). Vendar to v slovenščini ne bi mogli biti dvojnici, ker je prva stavčna poved izraža 'ugotovitev nekega končanega dejanja, od katerega se pričakuje posledice', druga poved pa izraža 'šele uresničevanje namena lotiti se določenega dejanja'. Prikladnejša primera za dvojnici bi bila *Šel je pogledat* : *Namenil se je iti pogledat* ipd.

2.9 Adverbials (Prislovne besede)

– Glede na položaj v stavčnih povedih so za okoliščinske prislove navadnejši položaji na koncu/začetku povedi, za vrednotenjske prislove pa sredinski položaji in iz tega sledi domneva, da so položaji vrednotenjskih prislovov naravnejši kot položaji okoliščinskih prislovov: >nat (vrednotenjski prislovi, okoliščinski prislovi), npr. *He's trailing some in the back window* : *These factors are probably important* ipd. (Biber et al. 1999, 773).

– Drugotne vezniške vloge so z vidika naravnosti lahko različno obravnavane: >nat (*but, though*), npr. v *Maybe I won't go, but I feel I should* (+) : *Maybe I won't go. I should though, I feel that I should* (–) ipd. (Biber et al. 1999, 851).

2.10 Word order and related syntactic choices (Besedni red in sorodne skladenjske izbire)

– V okviru vprašalnih povedi tipov *Who did it?* : *What did he do?* Se je izoblikovala domneva, da je v vprašalnih povedih naravnejša inverzija osebka: >nat (+ –) / inverzija osebka (Biber et al. 1999, 899).

– V trdilnih povedih je postavljena domneva, da je imenovalniški osebek v začetnem položaju naravnejši kot v katerem drugem položaju: >nat (+ –) / imenovalniški osebek na začetku povedi, izjeme so samo v govoru, npr. s kazalnim zaimkom *This I do not understand, That I couldn't tell you* (Biber et al. 1999, 910).

– Inverzija osebka in povedka je naravna pri nepreihodnih glagolih: >nat (+ / – –) / osebko-povedkova inverzija, npr. v *After that comes the grog* ipd. (Biber et al. 1999, 911). Tovrstna inverzija je naravna tudi v primerih uporabe t. i. stopenjskega načinovnega prislova na začetku povedi, npr. *So badly was he affected that he had to be taught to speak again* ipd. (Biber et al. 1999, 916–917).

– Naravnejšo stavo besed naj bi izražala tudi brezpredložna uporaba več zaporednih predmetov v povedi nasproti predložni rabi: >nat (*Give me it, Give it to me*) (Biber et al. 1999, 929–930). (Brez)predložna stava je odvisna tudi od pomenskosti določenih glagolov kot organizatorjev povedi, tj. v precejšnji meri od glagolske vezljivosti.

2.11 Lexical expressions in speech and writing (Leksemi v govoru in pisavi)

– Domneva, da t. i. najbolj širokopomenski glagoli tipa *have, take, make*, tudi najširše pomenskopskladenjsko uporabljani, imajo tudi največ skladsenjskih možnosti in posledično tudi idiomov: >nat (+ –) / idiom, npr. v *We'll go up and*

have a look, *Step out and take a look* ipd. (Biber et al. 1999, 1026–1029), je veljavna tudi v slovenščini, in verjetno širšejezikovno.

– Z vidika večje pomenskoskladenjske predvidljivosti pa je tudi glede na različno stopnjo predvidljivosti pomembno predvideti bolj in najbolj predvidljive zveze besed oz. kolokacije. Tako pomensko podobna pridevnika *little* in *small* najpogosteje nastopata v različnih besednih zvezah, npr. *little* v *little baby*, *little bag*, *little boy*, *little dog*, *little girl(s)*, *little kid(s)* ipd., *small* pa v *small part*, *small part*, *small print*, *small sum*, *small size*, *small word* ipd. (Biber et al. 1999, 988–989).

Kot že rečeno, tu je predstavljeno in deloma tudi pokomentirano le nekaj različnih jeziko(slo)vnihi pojavov po posameznih poglavjih, verjetno tistih, ki so mi bili po prvem branju vsebinsko in problemsko najbližje. Sicer pa je delo verjetno bolj prikladno brati kot priložnik – vsakič sproti poiskati oz. izbrati le določene domneve in možne utemeljitve.

Za konec je dobro (še enkrat) pripomniti, da monografija, ki zahteva način branja s slovnico, s postavljenimi naravnostnimi merili oz. domnevami naravnejše jezikovne rabe izhaja iz govorenega jezika v primerjavi s pisnim. Tako kot Longmanova slovnica, na katero se sklicuje, se opira na besedilne korpuse živega in aktualnega jezika. Ravno slednje pa je mogoče namig, ki je bil zapisan že v naslovu, da bi bilo dobro oz. kar nujno postavljena naravnostna merila najprej preizkusiti pri delu s korpusom, npr. pri iskanju relevantnejših ponazarjalnih primerov za prikaz pogostejše rabe.

Valerij Mokienko, Alfréd Wurm, Česko-ruský frazologický slovník

(Olomouc 2002)

Janez Keber

IZVLEČEK: V prispevku je predstavljen primerjalni češko-ruski frazeološki slovar avtorjev Valerija Mokienka (ruski del) in Alfreda Wurma (češki del). Slovar ima okrog 9000 abecedno urejenih čeških frazeoloških enot in obsega 659 strani. Zasnoval ga je Alfred Wurm v 50. letih 20. stoletja.

Valerij Mokienko, Alfréd Wurm, The Czech-Russian Phraseological Dictionary (Olomouc 2002)

ABSTRACT: The article presents the comparative phraseological dictionary of Czech and Russian by Valerij Mokienko (the Russian part) and Alfred Wurm (the Czech part). The dictionary comprises about 9,000 Czech phraseological entries listed in alphabetical order on 659 pages. The concept by Alfred Wurm dates back to the 1950's.

V prispevku bom na kratko predstavil primerjalni češko-ruski frazeološki slovar avtorjev Valerija Mokienka (ruski del) in Alfreda Wurma (češki del).¹ Slovar vsebuje okrog 9000 abecedno urejenih čeških frazeoloških enot in obsega 659 strani. Zasnoval ga je Alfred Wurm v 50. letih 20. stoletja. Ta je imel najprej namen zbrati bogat češki frazeološki fond in ga opremiti najprej z ruskimi, potem pa še z nemškimi in slovaškimi ustrezniki. Sredi za enega raziskovalca tako obsežno zastavljenega dela je prof. A. Wurm umrl. Njegovo delo je nadaljeval profesor leningrajske univerze V. Mokienko, s katerim sta sicer sodelovala že za njegovega življenja. Kartoteko A. Wurma, ki je temeljila predvsem na pogovornem jeziku, je V. Mokienko dopolnil z gradivom iz leposlovja in publicistike. Osnovna kartotečna baza slovarja, ki so jo v 30 letih zbrali oba avtorja in njuni učenci, šteje v celoti več kot 250.000 listkov. Tako je npr. v njih izbor izpisov iz del več kot 400 čeških pisateljev 19. – 20. stoletja. Pri delu za slovar je torej sodeloval velik kolektiv sodelavcev – Mokienkovih ruskih in tujih študentov ter recenzentov, urednikov in drugih. Slovar izhaja iz leksikografske tradicije dvojezične frazeologije, a je obogaten z novim pristopom, tj. z ideografskim navajanjem analognih sopomenk, s čimer se razlikuje od že izdanih frazeoloških slovarjev. Na žalost je bilo zaradi velikega obsega in

¹ Po podatkih iz predgovorov obstaja že *Rusko-český slovník frazeologický* avtorice M. Matinkove, ki je izšel leta 1963 v Pragi.

zaradi različnih ekstraleksikografskih vzrokov iz rokopisne verzije v končni izdaji izločeno vse ilustrativno (citatno) gradivo iz del čeških pisateljev 19. – 20. stoletja. To predstavlja vsaj 70 % vsega korpusa, ki je bistveno pripomogel k zelo dognani obdelavi slovarskih člankov. S tem ilustrativnim gradivom bi slovar obsegal okrog 2000 strani. Za primerjavo naj navedem, da ima Francosko-ruski frazeološki slovar iz leta 1963 s francoskimi citati in ruskimi prevodi ob sicer precej večjem formatu 1111 strani, na katerih je 35.000 frazeoloških iztočnic.²

Kot je poudarjeno v predgovorih, je obravnavani slovar namenjen vsem, ki berejo in prevajajo češka književna dela, ki se učijo češkega jezika ali ga raziskujejo. Zelo koristen bo tudi za vse, ki se ukvarjajo s primerjalno frazeologijo več jezikov. V ta namen, tj. za iskanje čeških in ruskih frazeoloških ustreznikov slovenskim v *Frazeološkem slovarju slovenskega jezika*, mi je ta slovar po 13. mednarodnem slavističnem kongresu v Ljubljani leta 2003 podaril njegov soavtor V. Mokienko. Lahko povem, da podarjeni slovar odlično služi svojemu namenu.

Po tem uvodu, za katerega sem bistvene podatke našel v krajšem češkem (str. 5) in daljšem ruskem predgovoru (str. 7–11), bom na kratko opisal zgradbo Česko-ruskega frazeološkega slovarja. Struktura slovarja je zelo pregledno in z obarvanimi zgledi dvakrat pojasnjena na dveh prvih in dveh zadnjih platničnih straneh (tako da je vseeno, ali odpremo slovar spredaj ali zadaj), in to v naslednjih poglavjih (ruski frazemi so zaradi poenostavitve tiska prečrkovani, geselske besede in frazemi pa so namesto obarvanosti podčrtani):

GESLA

Geselske besede so zapisane z velikimi krepkimi črkami in razporejene abecedno, npr. **ABECEDA**, **ABRAHAM**, **ABRAHAMŮV**, **ADAM**, **ADAMŮV**.

RAZPOREDITEV FRAZEMOV

Frazemi so razvrščeni pod geselsko besedo. Kot geselska beseda nastopa ena od polnopomenskih sestavin izraza, najpogosteje samostalnik, npr. pod **ADRESA** frazem být na nesprávné adrese, **BABINSKÝ** koukat jako Babinský.

Če ima geselska beseda večje število frazemov, so ti razvrščeni abecedno po končnici geselske besede, npr. má plné ruce práce, ruka osudu, bránit se rukama nohama, mávnout rukou, zobe z ruký.

Frazemi, v katerih je geselska beseda pridevnik, se razvrščajo po abecedi samostalnikov, npr. **DLOUHÝ**: dlouhý jako Lovosice, jak je rok dlouhý.

SKLICEVALNA GESLA

Pri vsaki sestavini frazema (razen pri glavni) je kazalka z navedbo številke glavnega gesla, npr. **BLESK**: hromy a bleski v. H = 476; **ČERVENÝ**: červený jako pivoňka v. P = 360.

² Glej V. G. Gak, I. A. Kunina, I. P. Lalaev, N. A. Movšovič, Ja. I. Recker, O. A. Hortik, Francuzsko-ruskij frazeologičeskij slovar', Moskva 1963.

RUSKI EKVIVALENTI (= USTREZNIKI)

Navadno je navedenih več ruskih ustreznikov, a tako, da je na prvem mestu frazem, ki najbolj ustreza češkemu geselskemu izrazu, npr. má *čeho* plná ústa – u nego s jazyka ne shodit *čto*; u nego vse vremja na jazyke *čto*; on tol'ko i govorit, *čto* o *čem*.

DOBESEDNI PREVOD

Pri frazemih, ki nimajo pravih frazeoloških ekvivalentov, je naveden dobesedni prevod, npr. nosit sovy do Atén – vozit drova v les <dosl. nosit' sov v Afiny>.

STILNA OZNAČENOST

Podatki o stilni označenosti frazemov so navedeni v češčini s kurzivo, npr. den brannosti *žert*. – den' vydači zarplaty.

NAGLAS

Naglas v ruskih besedah je označen s podčrtanjem naglašene samoglasnika, npr. je mu do breku – on *čut'* ne *plačet*.

OBLIKA FRAZEMA

Geselski frazem je praviloma naveden v svoji nevtralni obliki (tj. v imenovalniku, nedoločniku v dovršni in nedovršni obliki ipd.); kjer je ni, jo nadomešča njegova najbolj uporabljana oblika, npr. objevit/objeovat Ameriku; tahá to za uši.

SISTEMSKI ODNOSI FRAZEMOV

Homonimni frazemi se navajajo kot samostojna gesla in se razlikujejo po nadpisani številki, npr. měnit barvu¹ – blednet' i krasnet'; menjat'sja v lice in měnit barvu² – menjat' svoi ubeždenija; perekrašivatsja.

Večpomenski izrazi se navajajo pod enako številko in se označujejo s številkami ^{1,2} itd., npr. vymknout se *komu* z rukou – ¹. otbit'sja *u kogo* iz ruk; ². vyjti *u kogo* iz-pod kontrolja.

Frazeološke sopomenke, leksikalne, strukturnogramatične in pomenske analogije se uvajajo z oznako *Srov.* Geselska beseda je označena s krepko pisavo, npr. starý jako Abrahám *Srov.* pamatuje **Abraháma**.

Protipomenke (antonimi) so uvrščene za sopomenkami in analogijami z oznako *Srov. antonymické*, npr. malovat *co rúžovými* barvami, *těž* v rúžovéh barvách ... *Srov. antonymické* malovat *co černými* barvami.

Frazeološke variante se razlikujejo grafično. Variante geselske besede uvaja oznaka *těž*, npr. nastrčená figura, *těž* osoba.

Leksikalne variante sestavin frazema so navedene v okroglem oklepaju, npr. zdvihnout/zdvihat (*zvednout/zvedat*) rukavici.

³ Gl. A. K. Biriš, V. M. Mokienko, L. I. Stepanova, Slovar' ruskoj frazeologii, Istoriko – etimologičeskij spravočnik, Sankt-Peterburg 1998.

Razširjajoče sestavine so navedene v oglatih oklepajih, npr. citit se jako rybička [ve vodě].

NAVODILA ZA UPORABO

Za že omenjenima češkim in ruskim predgovorom sledijo podrobna navodila za uporabo slovarja (str. 12–19). V njih je bolj izčrpno in z več zgledi opisano to, kar bralec na kratko izve na platničnih straneh, zato jih je za uspešno rabo slovarja vredno prebrati. Zanimiva so tudi za raziskovalce primerjalne, kontrastivne frazeologije, saj odražajo bogato poznavanje večjezične frazeologije ter njenega podajanja in razlaganja v frazeoloških slovarjih. Seveda pa je za raziskovalca frazeologije najbolj zanimivo listanje po slovarskem delu, v katerem se spoznava s konkretnimi frazemi v dveh jezikih.

SLOVARSKI DEL

Ta del (str. 21–659) vsebuje češke frazeme, tiskane dvokolonsko po abecednem redu njihovih polnopolnomskih sestavin. Zelo opazna je oštevilčenost geselskih frazemov v okviru posamezne črke. Ti vsebujejo ruski ekvivalent in vse, kar je predvideno v že obravnavani strukturi slovarja. Tako je npr. pri črki A 105 oštevilčenih frazemov, pri črki B 576, D 531, K 790, P 832, S 659, V 439, Z 311, Ž 137. Oštevilčenost omogoča hitro iskanje oštevilčenih frazemov, zlasti pri geselskih besedah z velikim številom frazemov. Nanje nas usmerjajo sklicevalni frazemi. Tako pri pridevniški iztočnici ČERVENÝ najdemo tudi naslednje sklicevalne frazeme z vzorcem **červený jako...**, tj. **rdeč kot...: červený jako cihla** v. C = 109; **červený jako jabličko**, v. J = 5; **červený jako krev** v. K = 548; **červený jako krocan** v. K = 627; **červený jako oheň** v. O = 68; **červený jako pivoňka** v. P = 360; **červený jako rak** v. R = 21. Oštevilčevanje frazemov v dvojezičnih frazeoloških slovarjih ni novost. Najdemo ga npr. v že omenjenem Francosko-ruskem frazeološkem slovarju (gl. op. 2).

V nadaljevanju bom ob pritegnitvi slovenskih frazemov navedel nekaj čeških in ruskih ustreznikov, ki so predstavnostno enaki ali različni. Glede na to, da gre za zahodni, južni in vzhodni slovanski jezik, so lahko take primerjave zelo zanimive. Z njimi se sicer srečujem pri svojem vsakodnevnem pisanju *Frazeološkega slovarja slovenskega jezika*.

Češkemu **je v [pěkné] kaši** ustrežata rusko **on popal (vlip) v istoriju** in slovensko **je v [lepi] kaši**. V slovarju je s kazalko *Srov.* navedena še analogna češka sopomenka **je v [pěkné] bryndě**, kateri ustrežata slovenski **je v godlji** in **je v zosu**. V tem primeru se predstavnostno razlikuje ruski ustreznik, ki ga razlagajo kot kalk iz nemškega *der Geschichte angehören* (dobesedno: 'pripadati zgodovini'), prvotno 'priti v letopis zgodovinskih dogodkov' z verjetno negativno konotacijo (gl. Slovar' ruskoj frazeologii, 236³).

Češkemu **dělat si (tropit si) kašpary, též kašpárky, kašprlata** z *koho, čeho* ustrežata rusko **delat' (vystavljat') durakom** itd. ter slovensko **delati se norca iz koga**. V tem primeru sta si bližja ruski in slovenski frazem, medtem ko češke sestavine **kašpary, kašpárky, kašprlata** kažejo na izposojeno iz nemščine, v kateri je ime **Kasper**, tj. **Gašper**, posplošeno v oznako za komično figuro (prim. ime za nemško

lutkovno gledališče **Kasperltheater**). V slovenščini mu ustreza **pavliha**, ki ga je uvedel Fran Levstik s satiričnim listom *Pavliha*. Je tudi sestavina sopomenskega frazema **imeti koga za pavliho** 'norčevati se iz koga', njegova različica **pavluha** pa je v reku **pavluha nima sluha, dokler mu hrbtna ne nabuha** v pomenu 'kdor noče slišati, bo pa čutil'.

Češkemu **posadit (hodit) komu červeného kohouta [na střechu]** ustrežata rusko **pustit' komu krasnogo petuha [na kryšu]** in slovensko **spustiti (posaditi) komu (rdečega) petelina na streho** 'zažgati komu hišo'. Izraz **rdeči (ognjeni) petelin** v pomenu 'ogenj, požar', v nemščini **der rote Hahn**, temelji na simboliki petelina, o čemer govori med drugim naslednji citat: Zaradi žarjave barve in leskečega očesa so ga (= petelina) že od nekdaj jemali za simbol plamena in prav zato rekajo, kedar gori: Petelin pleše po strehi (J. Ogrinec, *Obrazi iz narave*, SG 1868, 96). O drugih poskusih razlage gl. *Slovar' ruskoj frazeologii*, 443.

Češkemu **od kolébky až do hrobu** ustrežata rusko **ot kolybeli do mogily** in slovensko **od zibelke do groba** 'od rojstva do smrti, vse življenje'.

Češkemu **házet/hodit (zahazovat/zahodit) flintu do žita; seknout flintou do žita** ustrežata rusko **skladyvat'/složít' oružie** itd. ter slovensko **vreči puško v koruzo**. Sestavina **flinta** v češkem jeziku (enako slovaškem) kaže na nemško **die Flinte ins Korn werfen**, medtem ko sestavina **puška** v slovenščini (in hrvaščini) to povezavo zabrisuje. Ruski frazem ne vsebuje cilja, kamor se odvrže orožje, medtem ko ustrezno srbsko **baciti koplje u trnje (ledinu)** kaže na starejše stanje, ki je že v latinskem **hastam abicere**, tj. 'odvreči kopje', preneseno 'vse izgubiti' (pri Ciceru) in **clavum abicere**, tj. 'izpustiti krmilo'.

Češkemu **dělat (činit)/udělat z komára velblouda (vola, slona zř.)** ustrezajo rusko **delat'/sdelat' iz muhi slona; delat'/sdelat' iz gorošinki goru zř. (iz kapli okean zř.)** ter slovensko **delati (narediti) iz muhe slona**. Izbor sestavin, ki označujejo velike živali, je različen v češčini, medtem ko je v ruskem in slovenskem jeziku **slon**. Slednji je tudi v češčini, a se uporablja redko. Manj ustrezni ruski ustrezniki nimajo sestavin z živalskimi poimenovanji. O menjavanju živalskih poimenovanj v sestavi sopomenskih frazemov gl. J. Keber, *Živali v prisposodobah* II, 1998, poglavje Zamenljivost živalskih nazivov v frazeologemih, 358–370, in Raziskovanje slovenske frazeologije: živalski nazivi v frazeologemih, *Jezikoslovni zapiski* 1998, št. 4, 99–112.

S tem končujem svoje kratko listanje po Češko-ruskem frazeološkem slovarju avtorjev V. Mokienka in Alfreda Wurma. Ob tem bi poudaril zlasti njegovo vsebinsko in tehnično dognanost ter obseg. Slednje velja predvsem za obsežno gradivno bazo, na osnovi katere je bil izdelan. Kljub obžalovanju, da je bilo na koncu izločeno bogato češko ponazarjalno gradivo, za katero lahko upamo, da bo uporabljeno pri kakem drugem citatnem frazeološkem slovarju, ugotavljam, da imamo uporabniki na razpolago še eno odlično delo češke in ruske frazeologije, za katero zaslužita priznanje oba avtorja s sodelavci.

Maria Karpluk, Słownik staropolskiej terminologii chrześcijańskiej (Kraków 2001, 390 str.)

Andreja Legan Ravnikar

IZVLEČEK: Z izidom slovarja staropolske krščanske terminologije je poljsko jezikoslovje pridobilo monografsko delo, ki izčrpno predstavlja terminološko leksiko za eno najstarejših in v zgodnejših besedilnih virih največkrat izpričanih tematskih področij.

Maria Karpluk, *The Dictionary of Old Polish Christian Terminology* (Kraków, 2001, 390 pp.)

ABSTRACT: The publication of the Dictionary of Old Polish Christian Terminology is of great importance for Polish linguistics. This monograph brings a detailed presentation of terminology for one of the oldest and most frequently evidenced subject fields in older texts.

0.1 Na razstavi znanstvenih in strokovnih publikacij v Cankarjevem domu v Ljubljani avgusta 2003, ki so jih prispevali udeleženci s 13. mednarodnega slavističnega kongresa v Ljubljani, sem po naključju odkrila zgodovinski terminološki slovar Marie Karpluk *Słownik staropolskiej terminologii chrześcijańskiej* (Slovar staropolske krščanske terminologije). Kljub spremljanju tovrstne problematike ga predhodno nisem zasledila v nobeni od podatkovnih baz.¹ Knjiga že na prvi pogled vzbudi pozornost jezikoslovca z znanstveno preciznim, preglednim in tenkočutno izdelanim konceptom terminološkega slovarja, ki je predstavljen v uvodu (s skrajšano verzijo v angleškem jeziku) in izpeljan v slovarskem delu.

0.2 Neposredno pobudo za pripravo slovarja je dal papež Janez Pavel II. leta 1979 v prestolnici stare poljske države Gniezno, od koder se je sredi 10. stoletja začelo širiti krščanstvo. (Prvi ga je sprejel poganski poljski knez Mieszko po poroki s hčerjo češkega vladarja Boleslusa I.) V tem času je bil obsežen projekt izdelave poljskega zgodovinskega slovarja *Słownik staropolski* (SłStp., redaktor S. Urbańczyk, Warszawa 1953–1996, 11 delov, od A do zrządzić, XI/6) v zaključni fazi. Tako je bila v sorazmerno kratkem času uresničljiva zamisel o monografski obdelavi staropolske krščanske terminologije na podlagi že zbranih besedilnih vi-

¹ Na mojo prošnjo je dva izvoda terminološkega slovarja prinesla dr. Andreja Žele, ki je bila jeseni 2003 na študijskem izpopolnjevanju na Poljskem. Enega od izvodov je podarila knjižnici ISJ Frana Ramovša ZRC SAZU.

rov in obdelanega jezikovnega gradiva od predknjižne dobe do leta 1500. Za kraj priprave so izbrali slovarsko delavnico na Inštitutu za poljski jezik v Krakovu, kjer je pod avtorstvom jezikovne zgodovinarke Marie Karpluk² slovar izdalo *Wydawnictwo Naukowe PWN Kraków*, financiral pa *Komitet Badań Naukowych*.

1 Uvod v slovar (VII–XXIV) prinaša informacije o dosedanjih raziskavah poljske krščanske terminologije. Prvi zametek sega v leto 1927, ko je profesor z univerze v Poznanju E. Klich pod splošnim naslovom *Polska terminologia chrześcijańska* raziskal omejen korpus 70 temeljnih krščanskih terminov (s tvorjenkami). Hipoteza, da so Poljaki skoraj 80 % krščanskih terminov sprejeli s posredovanjem češčine in le dobrih 20 % neposredno iz latinščine, je vendarle potrebovala potrditev na širšem jezikovnem gradivu. M. Karpluk v nadaljevanju sooča rezultate raziskav sociolingvističnih in zgodovinskih okoliščin pokristjanjevanja: vprašanje vpliva nemških misijonarjev v 8. in 9. stoletju, ki so širili krščanstvo med slovanske sosedne, vpliv slovanskega misijona solunskih bratov ter starocerkvenoslovanskih jezikovnih spomenikov, vprašanje kronologije prevzemanja in postopnega oblikovanja poljske krščanske terminologije ipd. Ugotavlja, da kljub različnim raziskovalnim postopkom ostajajo nedokončani odgovori, kdaj so bili preko češčine prevzeti krščanski termini prvič rabljeni in zapisani, čeprav je znano, da se je sprejemanje zaključilo do srede 14. stoletja. Vsi obsežnejši poljski jezikovni spomeniki namreč izvirajo iz obdobja od 2. polovice 14. stoletja do konca 15. stoletja.

Vse terminološke iztočnice so potrjene v gradivu, ki ga navaja v seznamu *Krajšave* (362–370). To so prevedeni evangeliji, pridige, katekizmi, molitveniki, cerkvene pesmarice, misali, hagiografije in laična besedila, npr. srednjeveške kronike, zakoniki, prisege ipd. ter latinske rokopisne knjige s poljskimi glosami do leta 1500. Znotraj seznama *Krajšave* (370–372) avtorica ločeno navaja pomožno literaturo za raziskovanje krščanske terminologije: zgodovinske in etimološke slovarje predvsem zahodno- in vzhodnoslovanskih jezikov, praslovanski in starocerkvenoslovanski slovar, biblijski slovar, slovar nove zaveze, leksikone in tematske slovarje (npr. slovar srednjeveške latinščine na Poljskem) ter splošne razlagalne enojezične in dvojezične slovarje. Pri raziskovanju poljske terminološke leksike M. Karpluk upošteva tudi širši slovanski okvir; opira se predvsem na najvažnejša monografska dela, slovarje in razprave o krščanski terminologiji pri drugih slovanskih narodih. Tako je v tretjem delu seznama je (372–386) zbrana poljska in tuja literatura o dani problematiki do leta 1996. Okrajšave in posebne znake (tipi oklepajev, matematična znamenja) M. Karpluk pojasnjuje v četrtem delu (387–389).

1.2 V nadaljevanju avtorica eksplicitno navaja, da dani slovar zajema strokovno besedišče za poimenovanje specializiranih pojmov v krščanstvu, in sicer za vsa področja rabe, kjer se je konstituirala religija: doktrina, božje službe, čaščenje boga, organizacija cerkve in subjektivne individualne izkušnje. Drugo skupino predstavljajo terminologizirani splošni izrazi, ki funkcionirajo kot termini

² Maria Karpluk je tudi članica uredniškega odbora pri zgodovinskem slovarju 16. stoletja *Słownik polszczyzny XVI wieku*, ki nastaja v Varšavi. Hraní ga Sekcija za zgodovino slovenskega jezika ISJ Frana Ramovša do vključno 28. knjige (*posk–poty*) iz leta 2000.

v danem besedilem okolju. Krščansko terminologijo uvršča med religiozne terminologije; znotraj nje obstajajo podtipi, kot teologija, cerkvena organizacija ipd. V slovarju prevladujejo katoliški termini, saj so Poljaki sprejeli krščanstvo zahodnega obreda. Najdemo tudi gesla s frekventnimi pravoslavnimi in judovskimi iztočnicami, npr. (ARCHIMANDRYTA) HARCHIMENDRYTA 'predstojnik samostana v pravoslavni cerkvi'.

1.3 Terminološka leksika je razvrščena v 2592 slovarskih sestavkih, v dveh stolpcih na vsaki strani (360 strani). Slovarski sestavek ima v povprečju 15 vrstic, le najpogosteje izpričani in večpomenski termini imajo večji obseg. Po vsebini jih ločimo v tri obsežne skupine: 1. temelj krščanstva je besedišče nove zaveze, ki je dopolnjeno z dediščino stare zaveze (npr. krščanska simbolika), 2. ostanki predkrščanskih (ne poganskih) slovanskih verovanj, ki še niso pojasnjeni³, 3. stalne besedne zveze v funkciji krščanskih terminov, v okviru gesel z enobesednimi iztočnicami. Sestavina terminološke zveze je večkrat terminologizirani splošni izraz, ki je lahko odnosnica, prilastek ali oboje, npr. pri terminu (OJCIEC) OCIEC v nominalnih zvezah: 1. *Bog oče, oče nebeški, oče sveti, oče vsemogočni* 'prva oseba svete trojice', 2. *prvi oče* 'prvi človek Adam', *sveti očetje* 'patriarhi', 3. *duhovni oče* 'spovednik', *oče sveti* 'papež'. Krščanski ljudski termini so upoštevani le izjemoma, npr. **WALKA** 'cinkanje z velikonočnimi jajci', *walka grzeszna*.

1.4 Po pričakovanju je v slovar zajet občnoimenski fond; M. Karpluk posebej izpostavi simbolni pomen botaničnih poimenovanj, npr. *božje drevce*. Od lastnih imen upošteva omejeno število apelativov za Jezusa Kristusa, sicer so biblijske osebe in kraji predmet specializiranih slovarjev.

1.5 V zadnjem delu uvodnih pojasnil so razložene metode obdelave gradiva, ureditev slovarskih sestavkov in napotki za uporabo.

2 Ureditev slovarskih sestavkov na podlagi jezikovne analize konkretnih primerov

2.1 Iztočnica je zaznamovana z velikimi, krepko tiskanimi črkami, v glasovno in pisno posodobljeni izrazni podobi. Navadno je ena, po pogostnosti rabe ji lahko sledita največ dve oblikoglasni ali pravopisni različici, potrjeni v zgodovinskem gradivu. Če se sodobna izrazna podoba termina razlikuje od tistih v diahronih besedilnih virih, je navedena na prvem mestu v oklepaju, kar uporabniku, ki zgodovinskih različic ne pozna, omogoča lažje iskanje po slovarju. Iztočnica je enobesedna, podatka o naglasu ni. V enakem tisku so zapisani krščanski termini v t. i. samostojnih vodilkah, ki so obenem kazalke (*cf. confer; porównaj...*). Večfunkcionalnost oznake *cf* je precej moteča. Samostojne vodilke opozarjajo, kje je obravnavana oblikoglasna različica, pravopisna različica danega termina, variantni besedotvorni morfem ali sestavina skladenjske podstave zloženke, npr. **KRÓLOWSTWO** *cf* **KRÓLEWSTWO**, **KREST** *cf* **CHRZEST**, **KRZEST** *cf* **CHRZEST**, **KRŚCI-** *cf* **CHRZCI-**, **KRZCI-** *cf* **CHRZCI-**, **WNIEBOWSTĄPIENIE** *cf* **WSTĄPIENIE**,

³ Moszyński (1992) je pisal o predkrščanski religiji Slovanov v luči praslovanskega besedišča. Trdi, da je prvotni pomen praslovanskih religiozних terminov moral biti blizu krščanskemu, da so jih Slovani hitreje sprejeli za svoje in razumeli.

PRZEZ- cf **BEZ-**. T. i. nesamostojne vodilke na koncu slovarskega sestavka kažejo na (večstopenjsko) tvorjenost dane iztočnice, npr. **KAPŁANI** *adj* /.../ ~ Cf **KAPŁAN**, **KAPŁANOW(Y)** *adj* /.../ ~ Cf **KAPŁAN**, **KAPŁAŃSKY** *adj* /.../ ~ Cf **KAPŁAN**, ali na besedotvorno različico, npr. **BEZWINNY** *adj* /.../ ~ Cf **PRZEZWINNY**, **PRZEZWINNY** *adj* /.../ ~ Cf **BEZWINNY**. Prikaz tvorjenosti v slovarju ni dosledno izpeljan, npr. **KACERZ** 'heretik', **KACERNY** *adj* /.../ ~ Cf **KACERZ**, pri iztočnicah **KACERSTWO**, **KACEROWAĆ** opozorila na tvorjenko ni. Pri domačih terminih je namesto skladenjske podstave tvorjenke naveden opis, npr. (**JASEŁKA**) **JASŁKA** a. **JASŁKI** /.../ »Rodzimy derywat od jasły«.

2.1.1 Iztočnico zaznamuje klasična besednovrstna opredelitev z latinskimi oznakami. Po pričakovanih izstopajo samostalniki (*sb m, sb f, sb n*), sledijo pridevniki (*adj*) in glagoli (*vb pf, vb impf*), po potrebi opredeljeni z dodatnimi slovničnimi kvalifikatorji, kot *part praet pass, comp*. ipd. Od slovničnih besednih vrst je iztočnica lahko medmet (*interj*), npr. **AMEN**, **AMENŃ**, ki nastopa samostojno kot pastavek. V vlogi iztočnice je izkazan tudi sklop, npr. **DALIBÓG**, **DA LI BÓG**, nastal iz vzklika, medklica.

2.2 Razlagalno-ponazarjalni del slovarskega sestavka uvaja definicija termina v poševnem tisku; morebitni splošni pomen se ne navaja. Navedena je v obliki zgoščenega opisa, npr. **KRZYŻMO** 'olej z balsamu i oliwy używany przy niektórych sakramentach; chrisma Stp'⁴, **GRZECH** 'kršenje božjih zapovedi, religiozno-etičnih norm', kot imenska zveza, npr. **APOSTOŁ** 'izbran Kristusov učenec', (**BÓŻNICA**) **BOŻNICA** a. 'w ST 'stara zaveza' synagoga, b. 'świętynia pogańska' 'pogansko svetišče', c. 'cerkiew prawosławna, też przy prawosławnym monasterze', sopomenka, npr. **FAŁSZ** 'kłamstwo' 'hinavščina', **APOSTOLSKI** 1. 'apostołow', 2. 'papieski', **WRÓG** 'o Szatanie', celo kratica, npr. **GWIAZDA** 'o NMP' 'o blaženi devici Mariji' /.../ [Maryja], jasna gwiazdo, nas oświeci. Razlaga je lahko tudi skladenjska podstava tvorjenke, npr. (**DZWONEK**) **ZWONEK** 'mali zvon'. Zaradi načela ekonomičnosti je dopustna tudi delna pomenska razlaga termina, če se navezuje na razlago pri iztočnici znotraj terminološke besedne družine, npr. (**BIERZMOWAĆ**) **BIRZMOWAĆ** 'udzielać sakramentu Bierzmowania' prim. geslo (**BIERZMOWANIE**) **BIRZWNOWANIE**, **BIRZWOWANIE** z razlago pomenke *birma*. Za razlago termina v poljščini sledi (večinoma pri prevzetih izrazih) ekvivalent v vulgati, npr. (**ANTYCHRYST**) **ANTYKRYST**, **ANCYKRYST** *sb m* 'wróg Chrystusa; pseudochristus Vlg'.

Terminološke stalne besedne zveze so navedene takoj za besednovrstno opredelitvijo iztočnice, ki je ena od sestavin terminološke zveze, npr. **DZIEŃ** *sb m* »Śądny Dzień«, kar M. Karpluk razlaga kot 'dan božje sodbe ob koncu sveta'. Po citiranem zgledu za tilde navaja še druge terminološke zveze: »dzień naroczy(s)ty, niedzielny, święteczny, święty« z zgledi itd. v enakem vrstnem redu. Taka razvrstitev je zelo primerna, ker je na ta način tudi na formalni ravni potrjena enakovrednost večbesednega termina nasproti enobesednemu terminu, ki imata enako pomenovalno vlogo, le na izrazni ravni se različno uresničujeta.

⁴ Ponekod so navedbe iz slovarja zaradi večje ilustrativnosti citirane v poljščini, drugod, če pomeni niso prepoznavni na prvi pogled, so prevedene.

2.2.1 Večpomenskost krščanskih terminov je v slovarju nakazana s krepko tiskanimi arabskimi številkami takoj za slovnično oznako iztočnice. Poglejmo si primer: **BOŻY** *adj* 'Boga (*gen.*)': 1. 'w przenośnych określeniach Boga, głównie w ST': »Imię Boże« /.../ 2. 'w relacji Boga do człowieka': »kazań boża« /.../ 3. 'o Chrystusie': »Baranek Boży« /.../ 4. 'o NMP': »Matka, Matuchna Boża« /.../ 5. 'o aniołach': »synowie boży« /.../ 6. 'w relacji człowieka do Boga': »bożań boża«. Definiciji pomena v poševnem tisku sledi citirani zgled v pokončnem tisku (z bibliografskimi podatki), ki dokazuje opredeljeni pomen. Ponazarjalni primeri so iz ekonomičnih razlogov navedeni skrajšano (izpusti) in z izjemo grških citatov transkribirani. Posegi avtorja slovarskega sestavka so označeni; v oglatem oklepaju so namreč vstavljene opombe za boljše razumevanje besedilnega iztržka. Sledijo terminološki ekvivalenti k dani iztočnici, povečini iz staročeških in staroslovaških, staroruskih, staroukrajinskih, latinskih, grških in starocerkvenoslovanskih virov.

2.2.2 Vsakokratni terminološki pomen iztočnice je lahko razčlenjen na podpomene in pomenske odenke, ki so zaznamovani s krepko tiskanimi malimi latinskimi črkami, npr. **BISKUP**, **BISKOP**, **PISKUP** *sb m* 1. 'dostojnik Kościoła': *a.* 'rzymskokatolickiego; antistes, episcopus, ordinarius Stp' /.../ *b.* 'prawosławnego; władyka'. Vsak podpomen je utemeljen s citiranim zgledom. Sledijo s tilde ločene in v narekovajih navedene stalne terminološke besedne zveze, povečini z ekvivalentom v latinski vulgati.

2.2.3 V vsakem slovarskem sestavku avtorica navaja bibliografijo o obravnavani iztočnici: obravnave v slovarjih, v monografijah, elaboratih in člankih. Izmed citiranih virov izstopajo imena raziskovalcev, kot Frinta, Gebauer, Karp, Klich, Moszyński, Siatk, Urbańczyk. Če je mogoče, Maria Karpluk navaja letnico najstarejšega zapisa iz zajetih besedilnih virov, npr. **KRYŁOS** 'kler' v latinskem tekstu iz leta 1090, **ANTYFONA** iz leta 1475, **ALLELUJA** okrog leta 1500.

2.2.4 Etimološki dodatek ob koncu slovarskega sestavka kaže, da slovar na področje etimologije stopa le v nujnih okvirih – za potrebe prikaza zgodovinskega besedišča. Opozarja na praslovanski, kot **KOLEĀDA**, in splošnoslovanski besedni fond, npr. **DUSZA**, **LENOŚĆ**. Pojasnjuje latinski, grški, hebrejski, starocerkvenoslovanski, starovisokonemški izvor termina ali pot prevzemanja in prilaganja zakonitostim poljskega jezika, npr. za termin **ANIOŁ** 'angel' M. Karpluk navaja češko posredništvo, Čehi so ga sprejeli iz cerkvene latinščine, toda izvorno je grška beseda. Pri nekaterih krščanskih terminih so vidne sledi predkrščanskega verovanja, kot pri terminu **CZART** 'diabeł, daemonium Vlg', ki je verjetno poimenovanje za poganskega demona, predpostavlja se vpliv češčine. Metonimična ali metaforična inovacija splošnopomenovalnega izraza prinaša nov, religiozni pomen (v funkciji krščanskega termina), npr. pri izrazih **CZEŚĆ**, **DOBROŚĆ**, **KARAC** 'kaznovati', **KAŻŃ**, enako velja za krščansko simboliko, npr. **KWIAT**, (**LILIA**) **LILIJA**. Avtorica opozarja tudi na vpliv češke frazeologije, npr. termin **BARANEK**, **BERANEK** 'jagnje': »baranek wielikonocny«, »Baranek Boży« je s terminološko besedno zvezo vred prevzet iz staročeščine: *b.* *boží, velikonoční*. Najtežje je prepoznati semantične kalke. Ti so bili največkrat prevzeti s češkim posredništvom, npr. v slovarskem sestavku **BLIŻNI**, **BLIŻNY** najdemo pojasnilo, da je bil termin sprejet s češkim posredništvom; je semantični kalk iz latinščine, ki

izhaja iz grščine, starocerkvenoslovanski ekvivalent je enak. Pri nejasnih ali nezanesljivih etimologijah avtorica posebej opozori (tudi z vprašajem) na hipotetične, najbolj verjetne razlage. Besedotvorni oz. t. i. strukturalni kalki so bili praviloma sprejeti s češkim posredništvom. Naj navedemo nekaj primerov: preko češčine prevzeti termin **BLOGOSŁAWIENIE** je »prišel« iz stare cerkvene slovanščine, po izvoru je besedotvorni kalk iz grščine, podstava tudi za latinski *benedictio*; termin **KRZYŻOWAĆ** je besedotvorni kalk iz cerkvene latinščine, sprejet preko češčine; **JEDNOŚĆ** je strukturalni kalk iz lat. *unitas* z verjetnim češkim posredništvom. M. Karpluk opozarja tudi na poreklo prevzetih besedotvornih različic terminov, npr. **KANONIK** (preko latinščine iz grščine), **KANOWNIK** (iz staročeščine). Oblikoglasne in besedotvorne značilnosti geografsko najbližjih slovanskih jezikov in poljskih dialektov so prav tako vplivale na izrazno podobo terminov, npr. **KRYŁOS** 'kler' (v stari ukrajiniščini *kryłosъ*, prehod Ъr), **JALMUŻNA**, **JAMUŻNA**, **JELMUŻNA** (poljski narečni prehod ja- > je-). Po drugi strani avtorica opozarja na domače tvorbenne postopke, npr. na izpeljavo s priponskim obrazilom -oć: **CZYSTOĆ** (kot **DOBROĆ**), ki je avtorska tvorba, in konkurira besedotvornima različicama **CZYSTOŚĆ** in **CZYSTOTA**.

3 Kot je razvidno iz predstavitve slovarskih sestavkov, pričujoči slovar predstavlja bogat zbir staropoljskih krščanskih terminov, temeljit popis njihove izrazne in pomenske podobe ter njihovo umeščenost v okvir slovanske krščanske, natančneje katoliške terminologije. Kljub dognanemu konceptu izdelave slovarja in mnogim dobrim praktičnim rešitvam je potrebno opozoriti na določene splošne pomanjkljivosti.

3.1 Kot prvo bi bil zelo zanimiv statistični izračun ali vsaj širše veljavni sklep, ki bi potrdil ali ovrgel splošno sprejeto hipotezo o skoraj 80-odstotnem deležu poljske krščanske terminologije, ki se je oblikovala posredno, preko češke krščanske terminologije. Res je, da nas avtorica o možnem češkem posredovanju opozarja v etimološkem dodatku slovarskega sestavka pri vsakem posameznem terminu, toda iz množice posameznih primerov je brez temeljitega pregleda celotnega slovarja težko sklepati na celoto. Podatek bi bil nadvse zanimiv tudi za tuje raziskovalce krščanske terminološke leksike.

3.2 Pri navajanju terminoloških ekvivalentov iz drugih slovanskih jezikov ni najti opozorila, da so v krščanski cerkvi zahodnega in vzhodnega obreda, torej katoliški (češki, slovaški) in pravoslavni termini (ruski, ukrajinska uniatska cerkev) dostikrat identični v izrazni podobi, da pa se na pomenski ravnini lahko deloma razhajajo.

3.3 Delež krščanske terminologije južnoslovanskih narodov katoliške in pravoslavne veroizpovedi je pri primerjavah neupravičeno zapostavljen, za vpogled v celotno problematiko pa bi bil zelo upravičen. Med strokovno literaturo le navaja, konkretno pa zanemarljivo malo upošteva Šetkov slovar hrvatske krščanske terminologije, Skokov etimološki slovar in študijo ter Miklošičev elaborat o krščanski terminologiji pri slovanskih narodih, v katerem so opazno izpostavljeni slovenski krščanski termini (najdemo le tiste iz Brižinskih spomenikov pod oznako Fris).

3.4 Uporabnik slovarja, ki bi se želel seznaniti z zgodovinskim procesom oblikovanja poljske krščanske terminologije, med gradivsko potrjenimi sopomenkami in različicami ne more odkriti diahronih zakonitosti pojavljanja in razširjenosti rabe, procesa širjenja in umikanja posameznih terminov. Prikrita torej ostaja medsebojna konkurenca in izmenjava krščanskih terminov, novotvorjenk, arhaizmov, tudi razširjenost terminoloških besednih družin ipd. Frekvenčnost posameznega termina je posredno razvidna na podlagi obsežnosti slovarskega sestavka in tudi sestavinskosti terminoloških besednih zvez. V slovarskem sestavku pogrešamo navedbe sopomenk in protipomenskih parov. Zanesljivost rezultatov resda ne bi bila absolutna, ker ne gre za popolne izpise terminološke lesike iz vseh najdenih besedil do leta 1500, vendar bi bili glede na zajeto gradivo dovolj povedni.

4 Slovar staropoljske krščanske terminologije je vsekakor zgleden dosežek zgodovinskega terminološkega slovarja. Slovencem, ki takega slovarja na žalost še nimamo, je z omenjenimi pridržki primeren zgled. Ker pa še nismo izdali celotnega zgodovinskega slovarja slovenskega jezika ali vsaj posameznih preteklih obdobj, je za nas tudi pot do izdelave zgodovinskega slovarja slovenske krščanske terminologije bistveno daljša.

Slovarska delavnica v Leksikološki sekciji Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU v obdobju 1977–2002

Alenka Gložančev

IZVLEČEK: Na uvajalnem seminarju je bil predstavljen pomen Leksikološke sekcije ISJ FR ZRC SAZU, kot se kaže iz del, objavljenih v letih 1977–2002. Analitično je bilo osvetljeno konkretno slovaropisno delo, zlasti SSKJ, v perspektivi novih slovarskih projektov pa odprt jezikoslovno utemeljen razmislek o sodobnejšem, elektronsko podprtem nadgrajevanju klasičnega slovaropisnega pristopa.

A Lexicographic Workshop in the Lexicological Section of the Fran Ramovš Institute of the Slovene Language at SRC SASA 1977–2002

ABSTRACT: The importance of the Lexicological section of the Fran Ramovš institute of the Slovene language SRC SASA, evaluated on the basis of its publications between 1977 and 2002, has been discussed in an introductory seminar. An analysis of practical lexicographic work has been carried out, with special attention paid to the Dictionary of Standard Slovene. In the perspective of current lexicographic projects new linguistic challenges were considered in relation to contemporary computer-aided lexicography which should be used in addition to older lexicographic methods.

Seminar z naslovom *Slovarska delavnica v Leksikološki sekciji ISJ FR ZRC SAZU (zlasti ob SSKJ) v obdobju 1977–2002* je bil zasnovan interno, namenjen pa je bil mladim raziskovalcem v Leksikološki sekciji ter drugim mlajšim sodelavcem Inštituta. Potekal je po programu, ki sem ga kot izvajalka oblikovala na pobudo vodje Leksikološke sekcije, dr. Andreje Žele, in je bil predložen v presojo in soglasje predstojnici ISJ FR prof. dr. Varji Cvetko Orešnik. Organizacijsko je bil seminar razdeljen na tri delovne dneve (28. 10., 4. 11., 11. 11. 2003); potekal je vsakič od 9.00 do 13.30. V prvi polovici vsakega seminarskega dne so bile predstavljene teme po vnaprej določenem programu, udeleženci so prejeli orientacijska navodila za konkretno praktično delo, ki naj bi bilo opravljeno v drugi polovici istega seminarskega dne ali pa najkasneje na naslednjem seminarskem dnevu.

Namen seminarja je bil uvod v konkretno slovarsko delo s spodbudo h kritičnemu razmisleku zanj ob predstavitvi postopkov slovaropisnega dela ob SSKJ. Pri tem sta bila vodilna dva cilja: (1) seznanitev novih, mlajših sodelavcev s tradicijo in specifikom slovarske hiše, kjer se udejanjajo skupni slovarski projekti, (2) uzaveščenje

potrebe po ekvivalentnih vzporednicah slovarskim postopkom pri SSKJ pri nadaljnjih slovarskih delih oz. po pretehtanem oblikovanju operacionalizacijskih načinov za določeno konceptualno slovarsko izhodišče, kar je posebej pomembno pri uvažanju sodobnejših, računalniško podprtih načinov slovaropisja.

V nadaljevanju poročila ob pregledu programa¹ podajam nekaj informativnih povzetkov in poudarkov.

Razčlenjeni pregled programa seminarja *Slovarska delavnica v Leksikološki sekciji Inštituta za slovenski jezik FR ZRC SAZU (zlasti ob SSKJ) v obdobju 1977-2002*

I Informativni del

1 Mesto in pomen Leksikološke sekcije ISJ FR ZRC SAZU v zadnjih petindvajsetih letih, kot se kaže skozi objavljena dela²

1.1 Objavljena dela po projektih: *Slovar slovenskega knjižnega jezika I, II, III, IV, V* (1970, 1975, 1979, 1985, 1991), v eni knjigi (1994), na disketah (1997); *Slovar slovenskega knjižnega jezika z Odzadnjim slovarjem slovenskega jezika in Besediščem slovenskega jezika z oblikoslovnimi podatki*, elektronska izdaja na CD-romu (1998, 2000); *Slovar slovenskega knjižnega jezika, Poskusni snopič* (20 str.; 1964); *Besedišče slovenskega jezika* (2 knjigi: A-N, O-Ž) (1987), dodatni zvezek (1994, interna izdaja); *Odzadnji slovar po Slovarju slovenskega knjižnega jezika* (Hajnsšek - Holz, Jakopin) (1996); *Besedišče slovenskega jezika z oblikoslovnimi podatki* (1998); *Slovenski pravopis* (2001).

1.1 Druga pomembnejša objavljena dela v obdobju 1977-2002, ki so v navezavi s slovarsko delavnico v Leksikološki sekciji

Avtorske monografije raziskovalcev - sodelavcev Leksikološke sekcije (8); temeljno slovensko slovaroslovno delo, nastalo po izidu SSKJ: *Slovensko leksikalno pomenoslovje: Govorica slovarja* (Ada Vidovič Muha, Ljubljana, 2000). - Konkretno praktično delo je bilo usmerjeno v analitični pristop k besedam oz. besednim zvezam na določenih straneh prej predstavljenih knjižnih del z vidika jezikoslovčeve kompetence in s ciljem slovaropisno-slovnične oz. jezikoslovnoraziskovalne perspektive.

2 Delo za (in ob) SSKJ

2.1 Dosedanji interni slovaropisni seminarji v Leksikološki sekciji

Za SSKJ: leta 1964, ob začetku dela za SSKJ: seminar za obdelovalce (redatorske pomočnike) in seminar za redaktorje; leta 1980, ob začetku dela za četrto

¹ Enoto programa seminarja Slovarska delavnica v Leksikološki sekciji ISJ FR ZRC SAZU (zlasti ob SSKJ) v obdobju 1977-2002 so v tem poročilu navedene v krepkem tisku.

² Pri soavtorskih delih so tu načeloma navedeni le naslovi in leto izida, ne pa tudi ostali bibliografski podatki.

knjigo SSKJ: uvajalni seminar za nove sodelavce pri SSKJ. Namen internih seminarjev: uvajanje v kolektivno slovsko delo, utrjevanje dogovorjenega in s tem ohranjanje možnosti za konsistentnost obsežnega in časovno dlje časa trajajočega projekta (kot je bil SSKJ), medgeneracijsko vzajemno strokovno dopolnjevanje.

2.2 Tehnološki način dela

Klasični rokopisni oz. tipkopisni način dela pri SSKJ in v glavnem tudi pri SP 2001; 1990 začetek uvajanja računalniške tehnologije na ISJ, zlasti v Leksikološki sekciji: začetni obseg in razmah; pomen Laboratorija za korpus slovenskega jezika (ustanovljen novembra 2001; temeljna raziskava: besedilni korpus Nova beseda).

2.3 Gradivo za SSKJ

2.3.1 Listkovne kartoteke

Predstavitev vseh šestih klasičnih listkovnih kartotek v Leksikološki sekciji; najpomembnejša Splošna kartoteka (6 milijonov listkov; gradivo, zbrano v obdobju 1948–1991) – najobsežnejša slovenska klasična listkovna kartoteka; pomen zlasti za SSKJ.

2.3.2 Vprašanje elektronskih zbirk

V času priprave SSKJ elektronskih zbirk še ni bilo.

2.4 Klasična pot do gradiva za SSKJ

V času oblikovanja korpusov kot temeljev za pripravo geslovnikov in sobesedilnih virov za različne slovarje je inštruktiven pogled v zgodovino nastajanja gradivnih zbirk; udeleženci so bili seznanjeni z vrstami ekscerpiranja (popolni izpis, gosti izpis, paberkovalni izpis, posebni izpis, kombinirano ekscerpiranje), s standardiziranim načinom pisanja gesel in besedil, kot je bil uveljavljen že v začetku 60-ih let dvajsetega stoletja pri Splošni kartoteki (1948–1991) ob pripravah za SSKJ; vrednost standardiziranega oblikovanja kartotečnih listkov s številnimi raziskovalno relevantnimi parametri; iz navedenega izhajajoča uporabnost pri konkretnem ciljnem projektu (SSKJ) in pri številnih drugih jezikoslovnih raziskavah bodisi sodelavcev Inštituta bodisi zunanjih uporabnikov tudi v kasnejšem času, s čimer se potrjuje nacionalni pomen te klasične listkovne kartoteke.

2.4.1 Razporeditev listkovnega gradiva za eno besedo v kartoteki

Gre za osnovno gradivnoobdelovalno fazo, ki so jo kot pripravo za slovaropisno redakcijsko delo opravljali zunanji delavci – obdelovalci, sledeč dvema načeloma: osnovna, preprosta pomenska analiza (s sinonimnim ali približnim razlagalnim prikazom ter osnovna slovnično-skladenjska razpoznavna: tako so za posamezno besedo v kartotečnem gradivu nastali naslednji razdelki: seznam pomenov, sosledje pomensko grupiranega gradiva (in v okviru vsakega pomena razporeditev gradiva z vnaprej določenih skladijskih vidikov), pomenske posebnosti, izrazito terminološko gradivo, izločeno (zaradi nestandardiziranosti kartotečnega listka, ki je onemogočala razvidnost raziskovalnih parametrov), vodilka (gradivo, ki navezuje geselsko besedo na druge sorodne ipd.). – Pomen tako standardizirane razporeditve listkovnega gradiva za slovaroslovno analizo in slovaropisni prikaz. – Iz tega je izhajala na seminarju poudarjena spodbuda udeležencem k opredelitvi sodobnejših, računalniško podprtih ekvivalentov klasičnim slovaroslovno-redakcijskim fazam (značilnim za delo pri SSKJ), ki bi bili v perspektivi vsaj v določeni meri aplikativni pri slovaropisju, temelječem na elektronskih besedilnih korpusih (katerih možnost uporabe je

operativno bližja zlasti novi generaciji jezikoslovcev oz. raziskovalcev, zahteva pa seveda tudi nove, korpusom kompatibilne slovaropisne pristope).

2.5 Izbor besedja za SSKJ

Geslovnik za SSKJ nastajal v glavnem v 60-ih, 70-ih in prvi polovici 80-ih let dvajsetega stoletja, tj. v »predračunalniškem obdobju«, torej na klasični način; pristop in operacionalizacija se kažeta v naslednjih internih delih: *Seznam ekscerpiranih del* (pripravljen leta 1965; približno 3155 enot), *Splošni alfabetařij za pripravo slovarja sodobnega jezika* (15 vezanih zvezkov formata A 4 po približno 1500 strani; za vsako knjigo SSKJ po trije), *Dodatni splošni alfabetařij* (5 vezanih zvezkov formata A 4; za vsako knjigo SSKJ po eden), *Drugi dodatni splošni alfabetařij* (5 vezanih zvezkov formata A 4; gradivo zbrano po letu 1985; alfabetařij pripravljen leta 1992), *Splošni alfabetařij za dodatke* (pripravljen leta 1985), *Alfabetařij za vsako knjigo SSKJ (I-V)* (1964, 1969, 1973, 1977, 1981), *Alfabetařij klasikov* (vezani zvezek formata A 4 v obsegu 489 strani, 1963), *Začasni frekvenčni slovar* (vezano, rokopišno; format A 4; 596 strani; priloga *Frekvenčna rang lista* (od frekvence 1000 (in) do 100 (zmerom); skupaj 611 strani; 1967).

2.6 Interni slovaropisni priročniki in pripomočki, nastali v času dela za SSKJ

Za možnost optimalno usklajenega kolektivnega slovarskega dela in za pomoč pri besedoslovnem raziskovanju je bilo sproti, v času priprave SSKJ, izdelano naslednje: *Odzadnji slovar SSKJ* (5 tipkopisnih zvezkov formata A 4, narejenih po alfabetařiju za vsako knjigo SSKJ: I: 1966, II: 1970, III: 1975, IV: 1977, V: 1982); *Seznam kvalifikatorjev v SSKJ* (narejeno za prve tri knjige SSKJ; s seznamami s posameznim kvalifikatorjem označenih besed oz. pomenov; 3 vezani zvezki formata A 4, za interno uporabo, 1980); *Seznam kvalifikatorskih pojasnil v SSKJ* (s seznamami s posameznim kvalifikatorskim pojasnilom opredeljene besede oz. pomena; 3 vezani zvezki, za interno uporabo, 1980); *Koordinacijska kartoteka sinonimov* (nastajala v redakcijski fazi oblikovanja posamezne knjige SSKJ; dragocen redakcijski slovaropisni pripomoček, saj so za vsako besedo, ki je v SSKJ navedena kot sinonim drugi besedi oz. zvezi, načeloma navedene vse povezave; 6 slovaropisno pomembnih funkcij te kartoteke); *Koordinacijska kartoteka razlag oz. razlagalnih besed* (kot pomoč za opredelitev osnovne razlagalne besede pri razlagah besed, nanašajočih se na isto ali sorodno pomensko polje). Razlagalna in zlasti sinonimna kartoteka sta bili tisti pomembni stvarni koordinacijski sredstvi, ki sta zaradi svoje idejne zasnove in organiziranosti vzbujali občudovanje tudi pri tujih jezikoslovcih – slovaropiscih, ki so bili v času nastajanja SSKJ gostje Inštituta.

Pomembna interna dela, kjer so predstavljena slovaropisna SSKJ-jevska načela, so naslednji priročniki: *Priročnik za tehnično stran gesel* (Marta Silvester, 1978); *Interni slovaropisno-redakcijski priročniki, nastali ob SSKJ* (1981; izdelano ob uvajalnem seminarju za nove sodelavce; 3 vezani zvezki formata A 4); *Splošne informacije za redaktorje SSKJ* (189 str.), *Napotki za redakcijo samostalnika, pridevnika in glagola v SSKJ – 1. del* (211 str.), *Napotki za redakcijo samostalnika, pridevnika in glagola v SSKJ – 2. del: Tipske razlage* (183 str.).

II Slovaropisno-redakcijski del

1 Faze v postopku redakcijskega dela pri SSKJ

Tri stopnje: osnovna gradivnoobdelovalna stopnja (opravljali zunanji sodelavci – obdelovalci), slovaroslovno redakcijska stopnja (temeljna: opravljali vsi raziskovalci – redaktorji samostojno; v primeru terminološko kvalificiranih besed ali pomenov pomemben posvet s terminologom), slovaroslovno pregledovalna in usklajevalna stopnja (opravljali načeloma po končanem redakcijskem delu za posamezno knjigo SSKJ, približno leto pred izidom knjige, izkušenejši raziskovalci – redaktorji).

Na seminarju je bila podana predstavitev nastajanja slovarskega sestavka (od kartotečnih listkov do redakcije) ob besedah **list**, **ločiti**, **likvidacija**. – Ob osnovnih načelih pomenske in socialno-funkcijske analize besed so bili poudarjeni postopki za doseg koherentnosti slovarja in pripomočki, izdelani ob SSKJ prav v ta namen: ob redakciji besede **ptica** je bilo predstavljeno, kako je lahko sinonimna kartoteka usmerjala pri redakciji, katere so bile njene obvezne in fakultativne smernice.

2 Pogled na slovaropisne kategorije v SSKJ – vprašanje določenih kategorij v SSKJ (vprašanje perspektive za SNB)

Izhodišče za ta redakcijsko najpomembnejši razdelek je bil članek z naslovom *Predstavitev slovaropisnih kategorij za enojezični razlagalni slovar srednjega obsega – s temeljnim izhodiščem v SSKJ* (L. Bokal, A. Gložančev, P. Kostanjevec, N. Vojnovič; Jezikoslovni zapiski 9/1, 2002). Ob tem je bilo obravnavano naslednje: pomen posameznih slovaropisnih kategorij in uvid v njihovo smiselnost, pomenoslovni prehodi preko metonimije in metafore ter s tem v zvezi vprašanje novega pomena ali le podpomena (znak //), vloge znaka za pomenski odtenek (/), povednost ilustrativnega gradiva (npr. pri besedi **most**), kvalifikatorsko pojasnilo s *prilastkom*, kvalifikatorska pojasnila v zvezi, v zvezah, *navadno v zvezah*, slovnicična problematika ob kvalifikatorju *neskl. pril.*, nekaj težjih mest za branje glav v slovarskem sestavku (*nositi nošen*; vse potencialne oblikoslovne možnosti za zapis glave za besedo *fant* in interpretacija teh možnosti); vprašanje smiselnosti naglasno-oblikoslovnih shem v Uvodu v SSKJ (morda drugačna opcija za bodoče slovarje?), raba sinonimov pri geslih oz. pomenih, označenih s kvalifikatorjem *poljud.*, *nestrok*. (vprašanje stika s terminologijo oz. s procesom determinologizacije, značilne za sodobno jezikovno stanje), mesta, ki po osnovnem slovaropisnem načelu, sprejetem za SSKJ, zahtevajo nevtralni sinonim: utemeljitev in pomen tega načela.

3 Diskusijski del o slovaropisnih in redakcijskih problemih v SSKJ, zlasti s perspektivo konkretnega redakcijskega dela pri SNB

Intenziven diskusijski odziv udeležencev ob predstavljeni gradivni in slovaropisni problematiki je pokazal, da se je ob delu za SSKJ v Leksikološki sekciji izoblikovala pomembna slovarska delavnica, ki novim, mladim raziskovalcem ob njihovem siceršnjem teoretičnem poznavanju slovaroslovja (tudi zaradi ustreznega študijskega predmetnika na fakulteti, ki so ga deležni sedanji diplomanti slovenistike) in ob njihovi osebni zavzetosti za jezikoslovno delo lahko pomeni dragocen temelj

za sodelovanje pri novih slovarskih projektih, ki bodo – seveda času in tehnološkim možnostim primerno – verjetno temeljili na operacionalizacijsko sodobnejših, računalniško podprtih postopkih.

Za sklep poročila

Seminar je potekal v živahnem, tudi kritično premišljenem delovnem razpoloženju. – V treh seminarških dneh so bile udeležencem podane temeljne informacije o slovarski delavnici v Leksikološki sekciji. Predstavljene so bile zlasti tri njene razsežnosti: gradivne zbirke, končni slovarski izdelki (ob SSKJ tudi slovaroslovni redakcijski proces), interni slovarski pripomočki in priročniki (popisani v enoti 2.6 tega poročila), nastali ob SSKJ, ki po svojem obsegu in vsebini kažejo na izjemno delovno raziskovalno energijo njihovih sestavljavcev, obenem pa so tudi za današnjega raziskovalca ob njegovem slovarskem delu lahko z več vidikov zgleden sve-tovalni in primerjalni vir.

Literatura

- Milena Hajnšek - Holz, Delo za Slovar slovenskega knjižnega jezika, *Jezikoslovni zapiski 4*, Ljubljana, 1998, 9–18.
- Ada Vidovič Muha, *Slovensko leksikalno pomenoslovje: Govorica slovarja*, Ljubljana, Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 2000.
- Ostala literatura in viri, ki so bili predstavljeni udeležencem seminarja, so navedeni v vsebini poročila, dostopni pa so v knjižnici ali arhivu Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU.

Navodila avtorjem

Jezikoslovni zapiski so periodično glasilo *Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU* in slovenska znanstvena jezikoslovna revija, ki izhaja dvakrat na leto. Uredništvo sprejema prispevke praviloma do konca marca za prvo in do konca junija za drugo številko v tekočem letu, glasilo pa izide predvidoma v juniju in novembru. Razen delavcev *Inštituta* so k sodelovanju vabljeni tudi drugi domači in tuji raziskovalci slovenskega in drugih slovanskih jezikov. Uredništvo bo za pisanje posebej vzpodbujalo mlade raziskovalce in raziskovalke, kar je tudi priporočilo *Ministrstva za šolstvo, znanost in šport*.

Predviden okvirni obseg člankov je ena avtorska pola, tj. 16 strani s po 30 vrsticami, za razprave po dogovoru z uredništvom tudi več. Poročila naj bi obsegala do pet, recenzije, predstavitve ali kritike jezikoslovnih del do 10 strani. Tekste, ki morajo biti izvirni in še ne objavljeni, je treba oddati uredništvu na disketi 3,5 in vnesene v oknih v programu *Word* ter v pisavi *Times New Roman* (velikost 10). Vse posebne in naglašene znake, ki se jih ne da vnesti prek tipkovnice, je treba vzeti iz Wordovih naborov **Brane 1, 12, 3, 4** ali navesti zanje posebne kode. Z 10. letnikom začenjamo poskusno uvajati *vnašalni sistem za jezikoslovno rabo v programu Word* z imenom *ZRCola*. Dostopna je na spletni strani <http://ZRCola.zrc-sazu.si> in je primerna zlasti za besedila z veliko posebnimi znaki. Pri tabelah, grafih ipd. je treba upoštevati format **Jezikoslovnih zapiskov**. Pri pisanju naj avtorji ne uporabljajo slogov. Oblikovanje prispevka naj prepustijo *Založništvu ZRC*, označene so lahko pisave **kreпка**, *ležeče*, podčrtano. Za številko opombe na dnu strani je treba vstaviti en tabulator. Disketi naj bo priložen iztis na formatu A 4 v dveh izvodih. Razprave in članki morajo imeti na začetku slovenski izvleček. Temu bo sledil angleški prevod izvlečka. Na koncu bo angleški povzetek (avtorji naj slovenski izvleček in povzetek odtisnejo posebej za prevajalko). Povzetek naj ima največ 15 vrstic. Pred njim mora biti pri člankih in razpravah seznam virov in literature ali navedenk, ki se nanašajo na obravnavano tematiko. Pri tem naj se avtorji ravna po zadnji številki **Jezikoslovnih zapiskov**. Pri navajanju virov in literature je zaželeno, da se ime, ki je zapostavljeno priimku z vejico, (po možnosti) navede neokrajšano.

Vse prispevke preberejo člani uredniškega odbora, ki članke in razprave praviloma tudi recenzirajo, pri čemer sodelujejo tudi zunanji recenzenti. Priporočila in popravki članov uredniškega odbora oziroma recenzentov so posredovani avtorjem, da jih upoštevajo in jih pred oddajo v tisk vnesejo na disketo.

Uredniški odbor **Jezikoslovnih zapiskov** si pri pripravljanju glasila želi čim širšega sodelovanja. Zato poziva sodelavce in bralce glasila ter vse zainteresirane, da pošiljajo svoje predloge in mnenja v zvezi z obliko in vsebino glasila ter delom uredniškega odbora. Objavljeni bodo v razdelku ODMEVI.

Naslov uredniškega odbora Jezikoslovnih zapiskov:

Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU

Novi trg 4, 1000 Ljubljana, Slovenija

telefon: 01 4706 160, faks: 01 425 77 96, e-pošta: ISJ@zrc-sazu.si

Glavni urednik: telefon: 01 4706 177; e-pošta: keber@zrc-sazu.si.

ISSN 0354-0448

9 770354 044012